

Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка (УКРАЇНА)
Університет Яна Кохановського в Кельцах (ПОЛЬЩА)

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (UKRAINE)
Jan Kochanowski University in Kielce (POLAND)

ISSN 2307-1222

DOI 10.25128/2304-1222.22.54

STUDIA METHODOLOGICA

Випуск 54, зима 2022 року
Заснований 1993 року

Issue 54, Winter 2022
Founded in 1993

Тернопіль-Кельце / Ternopil-Kielce
2022

STUDIA
METHODOLOGICA

ISSN 2307-1222

EDITORS-IN-CHIEF

Prof. Dr hab. **OKSANA LABASHCHUK** Department of Theory and Methods of the Ukrainian and World literature, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (Ukraine)

Prof. dr hab. **OLEG LESZCZAK** Institute of Literary Studies and Linguistics of Jan Kochanowski University in Kielce (Poland)

EXECUTIVE EDITOR

KATERYNA TRACHUK Postgraduate Student of the Department of Theory and Methodology of Ukrainian and World Literature of Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University (Ukraine)

EDITORIAL BOARD:

Prof. dr hab. **LYUBOV STRUHANETS** Head of the Department of the Ukrainian Language and Methods of Teaching, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (Ukraine)

Prof. dr hab. **NATALIYA POPLAVSKA** Head of the Department of Journalism, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (Ukraine)

Prof. dr hab. **OKSANA PROSIANYK** Kharkiv National University of Economics (Ukraine)

Prof. dr hab. **JANUSZ DETKA** Institute of Literary Studies and Linguistics of Jan Kochanowski University in Kielce (Poland)

Prof. dr hab. **MAREK RUSZKOWSKI** Institute of Literary Studies and Linguistics of Jan Kochanowski University in Kielce (Poland)

Prof. dr hab. **ELEONORA LASSAN** Vilnius University (Lithuania)

Prof. dr hab. **ALEKSANDR GLOTOV** Taras Shevchenko Kremenets Humanitarian and Pedagogical Academy (Ukraine)

Prof. dr hab. **MILOSAV CHARKICH** Serbian Academy of Sciences and Arts (Serbia)

Prof. dr hab. **RYSZARD STEFAŃSKI** Jan Kochanowski University in Kielce (Poland)

REVIEWERS:

Prof. dr hab. **IRINA ROLAK** Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach (Poland)

Prof. dr hab. **MARTYNA KRÓL-KUMOR** Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach (Poland)

Prof. dr hab. **OKSANA PROSIANYK** Kharkiv National University of Economics (Ukraine)

Prof. dr hab. **ALEXANDER VOLKOVYNSKY** Ivan Ogiienko Kamyanets-Podilsky National University (Ukraine)

Founded in 1993, *Studia methodologica* is the journal of methodological research. *Studia methodologica* publishes articles in literature theory, linguistics, and philosophy. It acts as a forum for the presentation and discussion of research and concepts.

Адреса редакції / Editorial address:

Prof. Dr. Oksana Labashchuk, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Krywonosa street, 2,
Ternopil, 46027, Ukraine

Phone: +38 097 498 76 67

Prof. Dr. Oleg Leszczak, Jan Kochanowski University in Kielce, Świętokrzyska street, 21D, Kielce, 25-406, Poland

Phone: +48 41 349 71 31

E-mail: studiamethodologica@gmail.com

www.studiamethodologica.com.ua

All rights reserved

No part of this journal may be reprinted or reproduced without permission in writing from the publisher, TNPU (Ukraine), UJK (Poland)

ГОЛОВНІ РЕДАКТОРИ

Проф., д. філол. н. **ОКСАНА ЛАБАЩУК**

кафедра теорії та методики української та світової літератури Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Україна)

Проф., д. філол. н. **ОЛЕГ ЛЕЩАК**

Інститут літературознавства і мовознавства Університету Яна Кохановського в Кельцах (Польща)

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР

КАТЕРИНА ТРАЧУК аспірантка кафедри теорії і методики української та світової літератури Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Україна)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Проф., д. філол. н. ЛЮБОВ СТРУГАНЕЦЬ завідувач кафедри української мови та методики її викладання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Україна)

Проф., д. філол. н. НАТАЛІЯ ПОПЛАВСЬКА завідувач кафедри журналістики Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Україна)

Проф., д. філол. н. ОКСАНА ПРОСЯНИК Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (Україна)

Проф., д. філол. н. ЯНУШ ДЕТКА Інститут літературознавства і мовознавства Університету Яна Кохановського в Кельцах (Польща)

Проф., д. філол. н. МАРЕК РУШКОВСЬКИЙ Інститут літературознавства і мовознавства Університету Яна Кохановського в Кельцах (Польща)

Проф., д. філол. н. ЕЛЕОНОРА ЛАСАН Вільнюський Університет (Литва)

Проф., д. філол. н. ОЛЕКСАНДР ГЛОТОВ Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Т. Шевченка (Україна)

Проф., д. філол. н. МИЛОСАВ ЧАРКІЧ Сербська академія наук і мистецтв (Сербія)

Проф., д. політ. н. РИШАРД СТЕФАНСЬКИЙ Університет Яна Кохановського в Кельцах (Польща)

Рецензенти

Проф., д. філол. н. **ПРИНА РОЛЯК** Університет Яна Кохановського в Кельцах (Польща)

Проф., д. філол. н. **МАРТИНА КРУЛЬ-КУМОР** Університет Яна Кохановського в Кельцах (Польща)

Проф., д. філол. н. **ОКСАНА ПРОСЯНИК** Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (Україна)

Проф., д. філол. н. **ОЛЕКСАНДР ВОЛКОВИНСЬКИЙ** Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (Україна)

Міжнародне видання.

Друкується за рішенням ученої ради Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Входить до наукометричної бази Index Copernicus.

Редакція не завжди поділяє погляди авторів. Матеріали друкуються мовою оригіналу

ЗМІСТ

Тетяна РЕШЕТУХА

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКІ ЧАСОПИСИ ТЕРНОПІЛЛЯ КІНЦЯ ХІХ —
ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ 5

Nazariy SLOBODIAN

MÜNDLICHE ERZÄHLUNGEN DER OSTARBEITER: PLOTSCHAFFENDE
ELEMENTE UND SEMANTISCHE STRUKTUR 27

Aleksandra CEDROWSKA, Piotr CZAJKOWSKI

WOKALIZY WERBALNE INFORMACJI MUZYCZNEJ JAKO PRZYKŁAD
IMITACJI SENSORYCZNO-EMOCJONALNEJ 41

Лілія ЯРЕМКО

АВТОРСЬКИЙ ВЕРТЕП «ВІЙНИ»: СЮЖЕТНО-МОТИВНО-ПЕРСОНАЖНІ
МОДИФІКАЦІЇ 60

Tatiana UTKINA

ROSYJSKIE DOWCIPY I ŻARTY JAKO ŚRODKI PRZEKAZU RETORYKI
ANTYWOJENNEJ 77

Тетяна САВЧИН

ПРОБЛЕМИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ПОНЯТЬ «МОВА» ТА «ДІАЛЕКТ» В
УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОМУ ПРОСТОРИ 92

Dmytro KLYMENKO

PRÓBA WSTĘPNEJ KLASYFIKACJI LEKSYKALNYCH REALIZACJI POJĘCIA
PTAK W WYPOWIEDZENIACH WYRAŻAJĄCYCH WIERZENIA I
PRZESADY: FUNKCJONALNE I PRAGMATYCZNE KLASY 104

Наталія ПОПЛАВСЬКА

КУЛЬТУРНИЙ ТРАНСФЕР І АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР УКРАЇНСЬКОЇ
ПРОЗИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ 122

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКІ ЧАСОПИСИ ТЕРНОПІЛЛЯ КІНЦЯ ХІХ — ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Тетяна РЕШЕТУХА

*кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент,
доцент кафедри журналістики
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка
вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль
ID ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4515-3425>
reshtetyana@tnpu.edu.ua*

У статті окреслюється цілісна картина становлення та функціонування літературно-мистецьких часописів Тернопілля кінця ХІХ – першої третині ХХ століття, з’ясується їх змістове наповнення і тематичне спрямування.

Зазначається, що уже перший українськомовний часописом краю – рукописна газета членів учнівського товариства «Громада» «Сніп» (1876) – мала риси літературного часопису. Наголошується, що усі рукописні літературно-мистецькі часописи («Поступ», (Бережани); «Ідея», «Перший промінь», «Праця» (Тернопіль); «Перші кроки», «Юнацтво», «Хвиля», «Проліски» (Кременець)) видавалися учнями гімназій. Перші чотири датуються періодом Австро-Угорського панування, кременецькі видання – 20-ми роками міжвоєнного періоду. Вони містили художні твори (поетичні та прозові) в першу чергу самих гімназистів, а також українських письменників і поетів, а також статті національно-патріотичного та літературознавчого змісту. Видання відзначалися невеликим обсягом, обмеженою читацькою аудиторією і нетривалим періодом існування – зазвичай вдавалося видати кілька чисел. Окремі видання («Ідея», «Перший промінь», «Юнацтво») тиражувалися на гектографі.

Друковані літературно-мистецькі часописи краю («Молодіж», «Чар-зілля», «Літературно-науковий вістник», «Сяйво» (Тернопіль), «Віра» (Кременець)) характеризуються широкою автурою, високим рівнем опублікованих у них

творів. Два з п'яти видань («Чар-зілля» та «Літературно-науковий вістник») не були власне тернопільським, а їх редакції передислокувалися у місто зі Львова через помірну ціну на друкарські послуги.

Літературно-мистецькі видання Тернопільщини кінця XIX – першої третини XX століття були покликані до життя щораз більшою потребою в українському слові як реальному чинникові суспільного поступу нації, гуртуванням українців, піднесенням рівня їхньої національної свідомості. Вони видавалися з приватної ініціативи їх засновників – тодішніх чи майбутніх видатних постатей, громадських та культурних діячів України чи краю.

Ключові слова: історія журналістики, історія видавничої справи, рукописні часописи, молодіжні часописи, літературно-мистецькі часописи, Тернопілля.

LITERARY AND ARTISTICAL PERIODICALS OF TERNPIL REGION AT THE END OF THE 19TH — THE FIRST THIRD OF THE 20TH CENTURY

Tetiana RESHETUKHA

*PhD of Science in Social Communications, Associate Professor
Associate Professor of the Department of Journalism
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National University
2 Maksyma Kryvonosa Str., Ternopil
ID ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4515-3425>
reshtetyana@tnpu.edu.ua*

The article outlines a holistic picture of the formation and functioning of Ternopil's literary and artistic periodicals of the end of the 19th – the first third of the 20th century; their content and thematic orientation are clarified.

It is noted that the first Ukrainian-language periodical of the region – the handwritten newspaper of the members of the student association «Hromada» «Snip» (1876) already had features of a literary periodical. It is emphasized that all handwritten literary and artistic periodicals («Postup», (Berezhany); «Ideia», «Pershyi promin», «Pratsia» (Ternopil); «Pershi kroky», «Iunatstvo», «Khvyliia», «Prolisky»

6 Studia methodologica, ISSN 2304-1222, No. 54. 2022

(Kremenets)) were published by students of gymnasiums. The first four date from the period of Austro-Hungarian rule, the Kremenets edition – from the 20s of the interwar period. All of them contained artistical works (poetic and prose) - primarily by students of gymnasiums themselves, as well as Ukrainian writers and poets - as well as articles of a national-patriotic and literary nature. These editions are characterized by a small volume, a limited readership and a short period of existence – it was usually possible to publish only a few issues. Separate editions («Ideia», «Persnyi promin», «Iunatstvo») were reproduced on the hectograph.

The printed literary and artistic periodicals of the region («Molodizh», «Char-zillia», «Literaturno-naukovyi vistnyk», «Siaivo» (Ternopil), «Vira» (Kremenets)) are noted for their wide authorship and high level of published works. Two of the five editions («Char-zillia», and «Literaturno-naukovyi vistnyk») were not actually from Ternopil, but their editors were relocated from Lviv due to the moderate price for printing services.

Literary and artistical publications of the Ternopil region at the end of the 19th - the first third of the 20th century were called to life by the ever-increasing need for the Ukrainian word as a real factor in the nation's social progress, unionship of Ukrainians, increase in the level of their national consciousness. They were published on the private initiative of their founders - established or future outstanding figures, public and cultural individuals of Ukraine or the region.

Keywords: *history of journalism, history of publishing, handwritten periodicals, youth periodicals, literary and artistic periodicals, Ternopil region.*

Постановка проблеми. Осмислити актуальні суспільні процеси неможливо без знання чинників, які формували його в минулому. Дослідження історії національного пресодрукування – важлива складова студіювання суспільних надбань в цілому, яке слугує культурному самопізнанню народу, формуванню його національної ідентичності. Ґрунтовне вивчення та критична, науково виважена оцінка попереднього досвіду потрібні для утвердження правдивої історії національної журналістики, яка складається з локальних історій

кожного регіону України. Важливим штрихом до цілісного портрету пресодрукування Тернопілля є історія видання літературно-мистецьких часописів у краї в кінці XIX – у першій третині XX століття, які зіграли важливу роль у гуртуванні українства краю. Це зумовлено кількома чинниками: по-перше, це були переважно рукописні гімназійні видання, тож до їх випуску долучалась національно активна молодь, по-друге, у міжвоєнний період, коли українськомовне пресодрукування тематично зазнало цензурних обмежень, саме публікація творів «красного письменства», які мали проукраїнське спрямування, стала важливим елементом формування української ідентичності та патріотичного виховання краян.

Літературно-мистецькі часописи Тернопілля означеного періоду ніколи не були темою окремих студій, лише побіжно згадувалися у журналістикознавчих дослідженнях, тож залишаються недостатньо вивченими. Перша хвиля зацікавлення ними пов'язана з 20–30-ми роками XX століття. Так, І. Кривецький у контексті часописів Галицького Поділля згадує три літературно-мистецьких часописів (без зазначення типу видання), що виходили на Тернопіллі наприкінці XIX – на початку XX століття: «Поступ» (Бережани), «Молодіж», «Ідея» (Тернопіль) [16, с. 10]. У 1930 році у серії «Праці бібліографічної секції» Українського наукового інституту книгознавства виходить фундаментальна «Бібліографія української преси 1816–1916» В. Ігнатієнка, у якій він фіксує чотири відповідних часописи: «Поступ», (Бережани), «Молодіж», «Ідея», «Перший промінь» (Тернопіль) [12, с. 116–119, 123, 134, 135]. Значним внеском у вивчення українськомовної періодики краю стало дослідження А. Животка «Рукописні часописи української молоді», у якому він серед інших характеризує і видання, що в різний час побачили світ у Бережанах, Кременці, Почаєві та Тернополі [14, с. 9].

Укладена українським бібліографом Є. Місилом у Польщі та видана в Канаді «Бібліографія української преси в Польщі (1918–39) і Західньо-Українській Народній Республіці (1918–19)» [1] згадує «Сяйво» та «Чар-Зілля» серед двадцяти восьми періодичних видань Тернопілля міжвоєнного періоду. М.

Мартинюк в «Українських періодичних виданнях Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914–1939): Матеріали до бібліографії» описує двадцять п'ять часописів Тернопільщини, серед них «Хвилю», «Чар-Зілля» та «Юнацтво» [19].

Якісно новим кроком у вивченні історії видавничої справи в Україні стали дослідження науковців Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, відділення «Науково-дослідний центр періодики», зокрема значний внесок у вивчення періодики краю історико-бібліографічним дослідженням «Українські часописи Тернополя і Тернопільщини (1886–1944 рр.)» зробила М. Галушко [3]. Тож відсутність окремого ґрунтовного дослідження літературно-мистецьких часописів краю кінця ХІХ – першої третині ХХ століття зумовила необхідність наших студій.

Мета статті – відтворити цілісну картину становлення та функціонування літературно-мистецьких часописів Тернопілля у кінці ХІХ – першій третині ХХ століття, з'ясувати їх змістове наповнення і тематичне спрямування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першим українськомовним часописом краю була рукописна газета «Сніп», яку в 1876 році видавали учні Тернопільської гімназії – члени товариства «Громада». На її сторінках, крім новин у «Громаді» та Тернополі, вміщували літературні спроби гімназистів: поетичні та прозові твори, переклади, тож її цілком можемо вважати першим літературно-художнім виданням краю. «Громадівці» писали її від руки в кількох примірниках та читали на своїх зборах. За спогадами Є. Олесницького, її вийшло кільканадцять чисел, проте, на жаль, жодне не збереглося, бо у 1877 році, побоючись ревізії з Ради Шкільної Крайової, «громадівці» спалили «всі газетки, видані нами [членами тернопільського товариства. – *Т. Р.*] й іншими «Громадами» [21, с. 172–188].

Початок ХХ століття позначився цілою низкою рукописних журналів, що їх видавала учнівська молодь Бережанської гімназії. «Був це час помітного зросту української студентської молоді... зріст її кількості був помітний і очевидний. Це приносило з собою вже почуття сили і відповідальності, а разом з

тим народження нових організаційних форм життя молоді» [14, с. 7]. За спогадами учасника тих подій Михайла Західного, що редакційний комітет у складі о. Захара Орина, др. Франца Коковського і Михайла Західного упродовж 1900–1902 років видавав студентський тижневик «Поступ», відбиваний у 100 примірниках [11, с. 2–3.]. Видавці рукописного, літографованого літературно-наукового журналу прагнули зацікавити гімназійну молодь українською словесністю та літературною критикою, таким чином залучивши їх до літературної творчості. Відтак, на його сторінках вміщувалися поетичні, прозові твори, літературно-критичні статті учнів бережанської гімназії [29]. Так, у числі першому за 1902 рік у верхній частині шпальти друкували поетичні твори, у нижній – прозу, літературно-критичні статті (н-д, стаття «Значінне Шашкевича»). На двох останніх сторінках випуску у рубриці «Бібліографія» подавався список книжок, які можна було купити у редакції «Поступу». До речі, члени редакційного комітету зазначених «Поступу» в подальшому професійно займалися журналістикою: Михайло Західний – став у майбутньому відомим редактором та журналістом, а Франц Коковський – відомим українським художником-графіком [26, с. 139].

У січні 1904 року вийшло друком і перше число «Молодіжи» – «Місячника для учащоїся молодіжи». Це було велике за обсягом видання (348–368 сторінок річно) у м'якій кольоровій палітурці. Часопис ставив за мету «вціпляти і піддержувати здорового духа горячого патріотизму нашої молодежи, розбуджуючи разом в ній змиловане до витривалості, розумної праці» [17, с. 1], «прийти з помочю» до тих молодих людей, які «понимають поважно працю над собою і хочуть стати позитивними членами суспільности» [18, с. 1]. Тож кожне число місячника відкривалося висловлюваннями видатних українців про віру у світле майбутнє свого народу, рідну українську мову, необхідність наполегливого навчання та праці. На сторінках часопису друкували різноматичні статті про життя і творчість українських та зарубіжних письменників, зразки їхніх літературних творів, пізнавальні матеріали з української та зарубіжної історії, природознавства, графології, книгознавства. У

виданні публікували поетичні та прозові твори українських та зарубіжних авторів, зокрема Б. Лепкого, М. Старицького, І. Франка, Н. Кобринської, Марка Вовчка, М. Коцюбинського, Катрі Гриничевої, переклади з Й. В. Гете, А. Чехова, Ж. Верна та багатьох інших. З огляду на юну читацьку аудиторію, постійними рубриками також були «Жарт і правда», «Загадки і питання», «Гра і забави», «Розв'язки загадок». Особливу увагу редакція часопису приділяла питанням морального та фізичного виховання учнівської молоді. Варто згадати статті «Десять заповідей для учеників» (1905, Ч. 8/9), «Що молодим про алкоголь знати треба» (1905, Ч. 2, 3), «Як у світі жити? або Правила доброго виховання» (1905, Ч. 3–12). Деякі публікації часопису виходили окремими виданнями накладом «Молодіжи». Попри те, що видання не самоідентифікувалось як літературно-художнє, аналіз його тематичного наповнення дозволяє нам зачислити його до цієї групи.

У 1905 році відродилося видання рукописних часописів і в новоствореній українській тернопільській гімназії. Тут з'являється одразу два рукописні гектографовані видання: «ученича часопись» «Перший промінь» та гімназійний літературно-науковий часопис «Ідея». Щодо першого, то відомостей про нього дуже мало, оскільки до нашого часу не дійшло жодного числа. А літературно-науковий часопис «Ідея» видавався спершу як місячник (1905 – перша половина 1906 років), а згодом як двотижневик (1906). Його редагував тодішній тернопільський гімназист Микола Венгжин (під псевдонімом Тарас Вірний) – в подальшому знаний громадський і культурний діяч, один з організаторів та активних працівників Пресової Кватири УСС, редактор часопису «Червона Калина» Микола Угрин-Безгрішний.

«Бажаємо світла для себе і для Вас на те, щоб його пізніше нести між наш народ» – так визначала редакція мету часопису [13, с. 1.]. Допомогти національно-свідомим молодим людям реалізувати свої творчі здібності було чи не головним завданням новоствореного часопису, тож на його сторінках публікували вірші (ліричні та національно-патріотичні) літераторів-початківців, рецензії на них та статті громадсько-патріотичної тематики.

Вирізняльною рисою часопису була рубрика «Критика Ідеї ч. “...”» (згодом «Рецензії Ідеї ч. “...”»), де друкувалися рецензії на всі художні твори, опубліковані в певному числі.

Для стимулювання творчої активності на другому році виходу часопису редакція оголосила конкурс на кращу новелу чи оповідання з життя українських учениць, переможцеві якого обіцяла надіслати добірку українських книг, серед них і альманах молодих тернопільських поетів «Primula Veris».

Окрім того, на сторінках часопису порушували соціально-етичні та громадсько-патріотичні проблеми, актуальні для молоді: про шкоду паління, роль жінки у суспільстві, що таке справжній патріотизм тощо [28].

Аналогічні проблеми порушували і в іншому рукописному виданні тернопільських гімназистів – двотижневику «Праця» (1906). Тут тернопільські гімназисти вміщували свої художні твори і статті національно-патріотичного та літературознавчого змісту, зокрема вірші Юрія Заборовського, Івана Даниліва, оповідання Д. Замонстинського, В. Стосівського, Н. Стефановича а також під назвою «Гімни студентські» – «Гімн тернопільських студентів» (на мотив «Чоловіче бійся Бога»). Окрім того, у рубриці «З нашого життя» («Наша хроніка») публікувалися дописи про навчання та діяльність гімназійної громади. Тут же містилося повідомлення про місячник «Ідея» [3, с. 88–89].

У міжвоєнний період (1920–1939) центром пресодрукування став Кременець – давній осередок освіти та культури. Національно-культурне життя тут формувалося під впливом визначних організаторів суспільного життя, таких, як С. Жук, В. Кавун, М. Черкавський, Б. Козубовський, В. Дорошенко, С. Бачинський, О. Вітенко та інші. У цей час до Кременця на запрошення «Просвіти» з Тарнова переселилися відомий педагог А. Животко та професор В. Біднов. Важливу роль у процесі патріотичного виховання молоді у 20–30-ті роки відіграли й українські школи Кременеччини. Особливо слід відзначити Кременецьку українську приватну гімназію, у якій навчалися майбутні відомі письменники, вчені, громадсько-політичні діячі, серед них – Улас Самчук, Оксана Лятуринська, Марія Кавун-Кремінярівська, Кирило Куцюк-Кочинський

та інші. Тож не дивно, що вже на початку 20-х років у Кременці з'являються перші українські рукописні молодіжні та учнівські часописи: «Перші кроки» (1921–1922), «Юнацтво» (1922), «Хвиля» (1923) та «Проліски» (1924). Усі вони так чи інакше пов'язані з освітніми осередками краю.

Перше число рукописного журналу гуртка учнів четвертого класу Кременецької I вищої початкової школи «Перші кроки» побачило світ 15 листопада 1921 року. У передмові його видавці окреслили свої завдання: «Видавництво часопису поставило метою зарисовання життя, настроїв і душі учащої молоді нашого міста» [14, с. 12.]. На його сторінках, окрім національно-патріотичної публіцистики, вміщено чимало прозових та поетичних дитячих творів такої самої тематики, значну кількість становлять матеріали, присвячені Тарасові Григоровичу Шевченку. За словами А. Животка, видання було «фактично єдиним органом, що так чи інакше відбивав на своїх сторінках прояви українського життя міста та ширив українську думку глибоко просякнутими національним почуттям писаннями» [14, с. 12.].

Видання вирізнялося високим рівнем художнього оформлення, і це дає змогу припустити, що його здійснював професійний художник [22, с. 139.]. Достатньо великий за обсягом, як для такого типу видань, часопис (20 сторінок) розбірливо переписували в кількості 15–20 примірників і поширювали «в той спосіб, що розносили в ті місця, де була надія продати, та до поодиноких громадян». На виручені кошти купували папір та фарби для наступних видань. На жаль, виручених коштів не вистачало, а ставлення до часопису як з боку педагогів (за винятком управителя школи Василя Дорошенка – одного із засновників кременецького товариства «Просвіта»), так і українського громадянства міста було байдужим [14, с. 12], тож, проіснувавши лише п'ять місяців, він перестав виходити.

У 1922 році нелегальний літературно-мистецький гурток учнів Кременецької української приватної гімназії «Юнацтво», головою якого був майбутній видатний український письменник Улас Самчук, почав видавати однойменний рукописний альманах [30, с. 34]. Для отримання офіційного

дозволу на видання часопису гуртківцями було надіслано прохання до кураторіуму шкільництва у Луцьку (лист від 22 лютого 1922 року) [7, арк. 13]. У відповіді, що прийшла на ім'я директора гімназії С. Міляшкевича (лист № 2069/22), зазначалося, що одного бажання учнів для випуску часопису недостатньо. «Крім того, необхідно подати довідку, у якій зазначити, в яких часових межах буде той часопис виходити, чи буде друкуватися і де, буде поширюватися лише серед молоді навчального закладу чи і за його межами, і зрештою, чи бере на себе пан Директор обов'язок бути редактором того часопису і взяти усю юридичну відповідальність» [7, арк. 14]. Це певною мірою стало на заваді ініціаторам, проте не змінило їхніх намірів самостійно видавати власні твори. За словами У. Самчука, редакція «Юнацтва» розташовувалась у помешканні гімназиста А. Чернобая у передмісті. Тут регулярно збиралися гуртківці, обговорювали твори, які планували до публікації, тощо [24, с. 60].

Видання (єдиний примірник якого зберігається у фондах Державного архіву Тернопільської області) ставило за мету «поглиблення знайомства з рідною літературою й взагалі гуртування молодих національних сил» [7, арк. 16]. Часопис вміщує різножанрові твори та переклади членів гуртка, які мали виражене романтичне та національно-патріотичне звучання: Станіслави Гродзінської, Уласа Самчука, Сергія Стельмащука, Андрія Удановича, А. Корнобая, П. Мальченюка та інших [7, арк. 15–22 зв.]. На сторінках видання вперше опублікував свої вірші Улас Самчук. Його твір «Не любити – не можу свою я країну...» сповнений щирого юнацького бажання висловити свої патріотичні почуття [7, арк. 19, 19 зв.]. Про наміри продовжувати видання альманаху свідчить той факт, що після окремих творів стоїть примітка «Продовження в слідуючому номері» [7, арк. 18 зв., 21 зв.]. Усього побачило світ три числа часопису [19, с. 247].

«Юнацтво» знайшло підтримку в молодіжному середовищі та серед освіченого національно свідомого дорослого населення міста, яке охоче його купувало (наклад рукописного часопису, тиражованого на гектографі, становив 60 примірників) [14, с. 13.].

Непорозуміння між гуртківцями призвели до виходу з нього декількох найактивніших членів на чолі з Уласом Самчуком, що стало причиною припинення виходу часопису [3, с. 166]. Натомість у лютому 1923 року вони починають видавати новий літературний часопис «Хвиля». Довкола навествореного журналу, що закликав молодь, «в якій бурлять свіжі, хоч ще й не загартовані сили... до гурту» [3, с. 166.], об'єдналися молоді автори не лише з Кременеччини, а й з Вишнівця, Радивилова, Почаєва тощо. На сторінках альманаху публікували твори У. Самчука, А. Гайового, А. Офіренка (псевдонім), Ф. Північенка та інших. Велику допомогу у видавництві часопису надавав професор Української приватної гімназії імені І. Стешенка, активний член «Просвіти» Василь Кавун. Оскільки видання мало яскраве національно-соціальне спрямування, то цензурні утиски та арешти поліції спричинилися до того, що після двох чисел літературний журнал припинив своє існування [14, с. 13]. Сам Улас Самчук в автобіографічній повісті «Юність Василя Шеремети» зазначав, що вийшло три числа часопису [25, с. 58].

Ще одним виданням, що стояло на засадах національно-свідомого виховання і виходило в означений час у Кременці, став рукописний часопис гуртка української молоді «Проліски». Як і в його попередниках, тут вміщували матеріали, які порушували актуальні проблеми тогочасного суспільно-культурного життя, їх розуміння молоддю, а також художні твори дітей: вірші, короткі оповідання, зразки популярного аналізу творчості Т. Г. Шевченка тощо. На жаль, побачило світ лише три числа часопису [3, с. 165.].

Наприкінці 1922 року осередок товариства, до якого входили А. Животко, Н. Кибалюк, С. Жук, В. Кавун, М. Герасименко та інші, задумав видання власного літературно-мистецького часопису. В ухвалі ініціативної групи зазначено, що «Видання альманаха є потрібне й корисне для ширення культ[урно]-освіт[ньої] справи; альманах складається з трьох відділів: літературного, культурно-освітнього й кооперативного; грошові засоби дістаються позичково у деяких осіб, що співчують національній к[ультурно]-о[світній] роботі, а також шляхом влаштування просвітянськими артистичними

15 Studia methodologica, ISSN 2304-1222, No. 54. 2022

гуртками на повіті вистав... В цілях піднесення літературної вартості альманаху, співробітниками, крім сил місцевих, мусять бути запрошені ще особи знані вже в літературному світі» [6, арк. 1]. У травні 1923 року вийшов альманах «Віра» обсягом 40 сторінок, до якого ввійшли поезії, спогади, статті на історичні теми, був укладений і віддрукований, та весь наклад і набір часопису поліція конфіскувала і знищила. Єдиний примірник «Віри», що дивом уникнув знищення, зберігався до Другої світової війни в бібліотечних фондах Українського історичного кабінету у Празі [23, с. 106].

У середині 1928 року до Тернополя переїхала редакція ілюстрованого журналу для українських родин «Чар-Зілля», що виходив у Львові з вересня 1927 року за редакцією Василя Семчишина. Сюди його привела значно нижча, ніж у Львові, ціна на послуги друкарні, що було важливо для видання, яке утримувалося виключно коштом від передплати [9, с. 133–134]. У листі до Є.-Ю. Пеленського від 21 вересня 1928 року редактор і видавець «Чар-Зілля» розкрив своє розуміння змісту часопису: «... на маленьких 8-ох сторінках мусить вміщувати статті про найріжнорідніші теми, белетристику, гумор, практичні поради, оголошення і т. д. При тому мусить рахуватися з густом [інтересами] більшості передплатників» [15, с. 273]. Разом із тим видання «завжди стоятиме на національному становищі. Коли ж річ іде про соціальне питання, то «Ч-з» [«Чар-зілля»] завжди буде заступати інтереси українських працюючих верств» [15, с. 274]. З огляду на задеклароване читацьке призначення – ілюстроване видання для українських родин – редакція формулює засадові завдання часопису у статті «Від Видавництва», вміщеній у першому числі відновленого часопису: «інформувати про події в краю і за кордоном та про найновіші здобутки культури, щоб ми не відстали від життя... приносити нам поживу для душі, розраджувати нас в нашому горю і вказувати нам шляхи, якими нам годиться йти до спільної цілому народові цілі» [2, с. 1].

Редакція журналу запрошувала до співпраці українських письменників, митців, громадських діячів, учених, незважаючи на їхню політичну заангажованість, вважаючи надмірну політичну роздрібленість однією з

головних вад тогочасного українського суспільства, виступаючи за консолідацію всіх національно свідомих сил. Засобами, що можуть об'єднати всі розрізнені групи українства, редакція часопису вбачала літературу, мистецтво, науку, тож на сторінках часопису публікували насамперед твори красного письменства українських та зарубіжних авторів (К. Гриневичевої, О. Грицяя, І. Крушельницького, М. Вороного, В. Постригача, Й. В. Гете, М. Зоценка, А. Панчіні, Р. Тагора, А. Франса та інших), біографії знаних культурних та громадських діячів, спогади про непересічних українців та вагомі історичні події («Ольга Кобилянська» (1927, Ч. 2–4), «Пам'яті Марка Вовчка» (1927, Ч. 5/6)), про українське книго- і пресодрукування, бібліотечну справу («Товариська культура і книжка» (1928, Ч. 10), «Творім укр. бібліотеки по містах» (1928, Ч. 11)), популяризацію театру і кіно («Просвіта і Кіно» (1928, Ч. 13), «Творім провінціальні театри» (1928, Ч. 14)), також друкувалися просвітницькі та виховні матеріали. Багатою була і зображувальна палітра видання: на його сторінках чимало світлин і малюнків із короткими коментарями до них.

У 1929–1930 роках у Терноплі з друкарні О. Салевича і Спілки виходить у світ «Літературно-науковий вістник». Невисока ціна на друкарські послуги, що пропонував Олександр Салевич – справжній патріот і громадський діяч, активний член багатьох тернопільських культурно-освітніх товариств, – сприяли поживленню видавничої справи у краї. Загалом у Тернополі побачило світ вісім чисел журналу, за його редакцію відповідав Петро Костелюк [27, с. 56]. Це відоме в Галичині та за її межами видання також зазнало цензурних утисків. «Літературно-науковий вістник» за лютий 1930 року було конфісковано за публікацію у ньому статті Євгена Поленського «Західно-Українська етнографія», де, зокрема, замість прийнятих у Речі Посполитій термінів «Малопольска», «руський», «русин» було вжито відповідно «Західна Україна», український («десять літ на Західній Україні», «Гуцульщини, одного з найцікавіших українських країв», «Українського люду Західної України» тощо) [5, арк. 9; 6, арк. 23, 23 зв.].

У 1930 році, хоч і ненадовго, відродилися і видання місцевої періодики. Перше і єдине число літературного тижневика «Сяйво» вийшло у Тернополі 1 січня 1930 року. У редакційному зверненні «До читачів» було задекларовано амбітні завдання часопису звільнити національну словесність від будь-якого впливу політики, очистити українську літературну мову від чужих слів, популяризувати вартісну сучасну літературу, «щоби тим зрівняти її зі світовими», і на цьому ґрунті об'єднати українців на етнографічних землях та в еміграції [8, с. 1].

Зміст наявного числа складала поетичні і прозові твори виразно національного спрямування (Федір Безрідний «В неволі Кремлю»; Морозенко «Велетні українського народу», «Усі до нас!»; Ярема Семчук «Вперед!»; М. С. В. «Емігрант»; Микола Гурко «Жду Тебе» тощо), окремі рубрики «З під Лоба», «Байда», «Бібліографія», листування з читачами та оголошення. На сторінках «Подільського голосу» перше число літературного тижневика «Сяйво» було схарактеризовано як «орган гуртка молоді, що ставить перші кроки на літературній ниві», але як «видання скромне і зміст (проза і поезія) теж дуже скромненькі» [20, с. 1]. Відсутність належного матеріального підкріплення унеможливило подальший випуск часопису.

Висновки. Усього за більше, ніж півстолітній період (1876 – 1930 рр.) на Тернопіллі побачили світ тринадцять українськомовних часописів (вісім рукописних і 5 друкованих), які ми можемо кваліфікувати як літературно-мистецькі. Чітко вирізняється три осередки їх видання: Бережани, Тернопіль та Кременець.

Уже перший українськомовний часописом краю – рукописна газета членів учнівського товариства «Громада» «Сніп» (1876) мала риси літературного часопису. Помітно, що рукописні літературно-мистецькі часописи («Поступ», (Бережани); «Ідея», «Перший промінь», «Праця» (Тернопіль); «Перші кроки», «Юнацтво», «Хвиля», «Проліски» (Кременець)) видавалися учнями гімназій. Тернопільські і бережанський часопис датуються періодом Австро-Угорського панування, кременецькі рукописні видання – 20-ми роками міжвоєнного періоду,

коли у місті відкрилась українська гімназія та активно діяло товариство «Просвіта». Усі вони містили художні твори (поетичні та прозові) в першу чергу самих гімназистів, а також українських письменників і поетів, а також статті національно-патріотичного та літературознавчого характеру. Ці видання відзначаються невеликим обсягом, обмеженою читацькою аудиторією (патріотично налаштовані гімназисти) і нетривалим періодом існування – зазвичай вдавалося видати кілька чисел. Окремі видання («Ідея», «Перший промінь», «Юнацтво») тиражувалися на гектографі.

Друковані літературно-мистецькі часописи краю («Молодіж», «Чар-зілля», «Літературно-науковий вістник», «Сяйво» (Тернопіль), «Віра» (Кременець)) відзначаються широкою автурою, високим рівнем опублікованих у них творів. Два з п'яти видань («Чар-зілля» та «Літературно-науковий вістник») не були власне тернопільським, а їх редакції передислокувалися у місто зі Львова через помірну ціну на друкарські послуги в українській друкарні «О. Салевича і Спілки». «Молодіж» та «Літературно-науковий вістник» мали великий обсяг (більше 300 сторінок і значний наклад).

Літературно-мистецькі видання краю видавалися з приватної ініціативи їх засновників – тодішніх чи майбутніх видатних постатей, громадських та культурних діячів України чи краю (Є. Мандичевський, М. Західний, М. Угрин-Безгрішний, У. Самчук, В. Семчишин та інші).

Літературно-мистецькі видання Тернопільщини кінця ХІХ – першої третини ХХ століття були покликані до життя щораз більшою потребою в українському слові як реальному чинникові суспільного поступу нації, гуртуванням українців, піднесенням рівня їхньої національної свідомості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бібліографія української преси в Польщі (1918–39) і Західно-Українській Народній Республіці (1918–19) / уклад Є. Місило. Едмонтон, Альберта: Видавництво Канадського інституту українських студій. Альбертський університет, 1991. 250 с.

2. Від видавництва. Чар-Зілля. 1928. Ч. 1. С. 1.
3. Галушко М. Українські часописи Тернополя і Тернопільщини (1886–1944 рр.): історико-бібліографічне дослідження / НАН України; ЛНБ ім. В. Стефаника; Відділення «Науково-дослідний центр періодики»; відп. ред. Л. В. Сніцарчук. Львів, 2008. 352 с.
4. Державний архів Тернопільської області. Тернопільське воєводське управління. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 1471 (Інформація повітових староств про конфіскацію періодичної преси) [укр., польськ.]. 52 арк.
5. Державний архів Тернопільської області. Ф. 275. Тернопільський комісаріат державної поліції. Оп. 1. Спр. 568 (Листування з Тернопільським староством та органами прокуратури про конфіскацію окремих українських націоналістичних газет і журналів) [польськ., укр.]. 91 арк.
6. Державний архів Тернопільської області. Ф. 348. Кременецьке повітове управління товариства «Просвіта». Оп. 1. Спр. 422 (Протоколи засідань видавничої секції українського товариства «Просвіта») [укр.]. 5 арк.
7. Державний архів Тернопільської області. Ф. 351. Кременецька Українська гімназія. Оп. 1. Спр. 52 (Листування з Кураторією Волинського шкільного округу про видачу дозволу на видання шкільного журналу «Юнацтво», про зарахування на навчання учнів інших віросповідань та іншим питанням) [польськ., укр.]. 38 арк.
8. До читачів! Сяйво. 1930. Ч. 1. С. 1.
9. Дроздовська О. Журнал «Чар-Зілля» (1927–1928 рр.): концептуальні проблеми й засоби їх реалізації. Українська періодика: історія і сучасність : доп. та повідомл. восьмої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 24–26 жовт. 2003 р./ за ред. М. М. Романюка. Львів, 2003. С. 133–145.
10. Дроздовська О. Українські часописи повітових міст Галичини (1865–1939): історико-бібліографічне дослідження. Львів, 2001. 364 с.
11. Західний М. Як Іван Франко післав мене до гімназії. Діло. 1926. Ч. 119/120. С. 2–3.

12. Ігнатієнко В. Українська преса (1816–1923 рр.): історико-бібліографічний етюд. К.: Державне видавництво України, 1926. 76 с.
13. І знову сьміємо йти до Вас Товариші! Ідея. 1906. Ч. 1. С. 1.
14. Животко А. Рукописні часописи української молоді. Львів : Накладом Тов-а «Взаїмна Поміч Українського Вчительства», 1938. 16 с.
15. Качкан В. Із редакційно-видавничої теки Євгена Пеленського (за епістолярієм). Хай святиться ім'я твоє: Українознавство та пресологія (XIX – перша половина XX ст.) / наук. ред. М. Романюк. Кн. 3. Львів: Фенікс, 1998. С. 273–278.
16. Кревецький І. Часописи Галицького Поділля: історико-бібліографічні матеріали з рр. 1882–1927. Часописи Поділля: історично-бібліографічний збірник з нагоди 150-ліття першої газети на Україні (1776–1926) та 10-ліття існування УС РР. Вінниця, 1927–28. С. 3–21.
17. Мандичевський Є. Дорога молодіже! Молодіж. 1904. Ч. 1. С. 1.
18. Мандичевський Є. Від редакції. Молодіж. 1904. Ч. 10. С. 1
19. Мартинюк М. Українські періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914–1939): матеріали до бібліографії / передм. М. Вальо. Львів, 1998. 298 с.
20. Новий український часопис в Тернополі. Подільський Голос. 1930. Ч. 1. С. 1.
21. Олесницький Є. Мої гімназійні літа. Ювілейна книга Української гімназії в Тернополі. До сторіччя заснування. 1898–1998 / підбір, упорядк. та ред. текстів; комент. Степана Яреми. Тернопіль; Львів: Наукове товариство ім. Шевченка; Львівське крайове товариство «Рідна Школа», 1998. С. 172–188
22. Павлюк І. Українська легальна преса Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя 1917–1939, 1941–1944 рр. / НАН України; ЛНБ ім. В. Стефаника; Відділення «Науково-дослідний центр періодики». Львів : Каменярь, 2001. С. 139.
23. Сагарда М. Завдання бібліографії української періодики. Українська бібліографія: методолог. зб. К., 1928. Вип. 1. С. 87–106.

24. Самчук У. На білому коні. На коні вороному : спомини і враження у 2 ч. Острого: Видавництво «Національний ун-т «Острозька академія», 2007. 424 с.

25. Самчук У. Юність Василя Шеремети : роман / передм. В. Шанюка. Рівне : Волинські обереги, 2005. 326 с.

26. Українська журналістика в іменах : матеріали до енциклопедичного словника / за ред. М. М. Романюка. Львів, 1995. Вип. II. С. 126–128

27. Українські часописи Львова (1848–1939): іст.-бібліограф. дослідж. : у 3 т. / уклад. М. М. Романюк, М. В. Галушко. Львів: Світ, 2003. Т. 3, кн. 2 : 1929–1939 рр. 928 с.

28. Центральний Державний Історичний Архів України, м. Львів. Ф. 309. Наукове товариство імені Шевченка. Оп. 1. Спр. 2829 (Часопис «Ідея»). 28 арк.

29. Центральний Державний Історичний Архів України, м. Львів. Ф. 309. Наукове товариство імені Шевченка. Оп. 1. Спр. 2835 (Часопис «Поступ»). 8 арк.

30. Чернихівський Г. Улас Самчук : сторінки біографії. Тернопіль : Збруч, 2005. 246 с.

REFERENCE

Chernykhivskiy, H. (2006) *Ulas Samchuk: storinky biohrafii* [Ulas Samchuk: biography pages]. Ternopil: Zbruch.

Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti [State archive of Ternopil region]. Stock 231. Ternopilske voievodske upravlinnia [Ternopil Voivodeship Administration]. Description 1. Case 1471 (Informatsiia povitovykh starostv pro konfiskatsiiu periodychnoi presy) [Information of district elders on confiscation of periodicals] [Ukr., Polish]. 52 sh.

Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti [State archive of Ternopil region]. Stock 275. Ternopilskiy komisariat derzhavnoi politsii [Ternopil State Police Commissariat.]. Description 1. Case 568 (Lystuvannia z Ternopilskym starostvom ta orhanamy prokuratury pro konfiskatsiiu okremykh ukrainskykh natsionalistychnykh hazet i zhurnaliv) [Correspondence with the Ternopil Eldership and the prosecutor's

office about the confiscation of certain Ukrainian nationalist newspapers and magazines] [Ukr., Polish.]. 91 sh.

Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti [State archive of Ternopil region]. Stock 348. Kremenetske povitove upravlinnia tovarystva «Prosvita» [Kremenets district administration of «Prosvita» society.]. Description 1. Case 422 (Protokoly zasidan vydavnychoi sektsii ukrainskoho tovarystva «Prosvita») [Protocols of meetings of the publishing section of the Ukrainian society «Prosvita»] [Ukr.]. 5 sh.

Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti [State archive of Ternopil region]. Stock 351. Kremenetska Ukrainska himnaziia [Kremenetsk Ukrainian Gymnasium]. Description 1. Case 52 (Lystuvannia z Kuratoriieiu Volynskoho shkilnoho okruha pro vydachu dozvolu na vydannia shkilnoho zhurnalu «Iunatstvo», pro zarahuvannia na navchannia uchniv inshykh virospovidan ta inshym pytanniam) [Correspondence with the Board of Trustees of the Volyn School District regarding the issuance of a permit to publish the school magazine «Iunatstvo», regarding the enrollment of students of other faiths and other issues] [Ukr., Polish.]. 38 sh.

Do chytachiv! [To the readers!] (1930) *Siaivo*, 1, 1.

Drozdovska, O. (2003). Zhurnal «Char-Zillia» (1927–1928 rr.): kontseptualni problemy y zasoby yikh realizatsii. In M. M. Romaniuk (Ed.) *Ukrainska periodyka: istoriia i suchasnist : dop. ta povidoml. vosmoi Vseukr. nauk.-teoret. konf., Lviv, 24–26 zhovt. 2003 r.* [Ukrainian periodicals: history and modernity: supplement. and reported of the eighth All-Ukrainian science and theory conference, Lviv, October 24–26. 2003]. (pp. 133–145). Lviv.

Drozdovska, O. (2001) *Ukrainski chasopysy povitovykh mist Halychyny (1865–1939): istoryko-bibliohrafichne doslidzhennia* [Ukrainian periodicals of the district cities of Galicia (1865–1939): historical and bibliographical research]. Lviv.

Halushko, M. (2008). *Ukrainski chasopysy Ternopolia i Ternopilshchyny (1886–1944 rr.): istoryko-bibliohrafichne doslidzhennia* [Ukrainian periodicals of Ternopil and Ternopil region (1886–1944): historical and bibliographical research]. Lviv.

Ihnatienko, V. (1926). *Ukrainska presa (1816–1923 rr.): istoryko-bibliohrafichni etiud* [The Ukrainian press (1816–1923): historical and bibliographical study]. K.: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy.

I zнову smiiemo tyty do Vas Tovaryshi! [And again we dare to go to you Comrades!] (1906). *Ideia*, 1, 1.

Kachkan, V. (1998). Iz redaktsiino-vydavnychoi teky Yevhena Pelenskoho (za epistolariiem) [From the editorial and publishing portfolio of Yevhen Pelenskyi (according to the epistolary)]. In M. Romaniuk (Ed.) *Khai sviatytisia imia tvoie: Ukrainoznavstvo ta presolohiia (XIX – persha polovyna XX st.)* [Hallowed be your name: Ukrainian studies and pressology (19th - first half of 20th centuries)], 3, (pp. 273-278). Lviv: Feniks.

Krevetskyi, I. (1927–28). Chasopysy Halytskoho Podillia: istoryko-bibliohrafichni materialy z rr. 1882–1927 [Press of Halytskyi Podillia: historical and bibliographical materials from 1882–1927]. *Chasopysy Podillia: istorychno-bibliohrafichniy zbirnyk z nahody 150-littia pershoi hazety na Ukraini (1776–1926) ta 10-littia isnuvannia US RR* [Periodicals of Podillia: a historical and bibliographic collection on the occasion of the 150th anniversary of the first newspaper in Ukraine (1776–1926) and the 10th anniversary of the existence of the Ukrainian Socialist Republic]. (pp. 3-21). Vinnytsia.

Mandychevskyi, Ye. (1904). Doroha molodizhe! [Dear youth!]. *Molodizh*, 1, 1.

Mandychevskyi, Ye. (1904). Vid redaktsii [From the editorial office]. *Molodizh*, 10, 1.

Martyniuk, M. (1998). *Ukrainski periodychni vydannia Zakhidnoi Ukrainy, krain Tsentralnoi ta Zakhidnoi Yevropy (1914–1939): materialy do bibliohrafii* [Ukrainian periodicals of Western Ukraine, the countries of Central and Western Europe (1914–1939): materials for the bibliography]. Lviv.

Misylo, Ye. (Ed.). (1991). *Bibliohrafiia ukrainskoi presy v Polshchi (1918–39) i Zakhidno-Ukrainskii Narodnii Respublitsi (1918–19)* [Bibliography of the Ukrainian press in Poland (1918–39) and the Western Ukrainian People's Republic (1918–19)]

Edmonton, Alberta: Vydavnytstvo Kanadskoho instytutu ukrainskykh studii. Albertskyi universytet.

Novyi ukrainskyi chasopys v Ternopoli [New Ukrainian magazine in Ternopil]. (1930). *Podilskyi Holos*, 1, 1.

Olesnytskyi, Ye. (1998). *Moi gimnaziini lita* [My high school years]. S. Yarema (Ed.) *Yuvileina knyha Ukrainskoi himnazii v Ternopoli. Do storichchia zasnovannia. 1898–1998* [Jubilee book of the Ukrainian gymnasium in Ternopil. To the centenary of the foundation. 1898–1998]. (pp. 172-188). Lviv: Naukove tovarystvo im. Shevchenka; Lvivske kraiove tovarystvo «Ridna Shkola».

Pavliuk, I. (2001). *Ukrainska lehalna presa Volyni, Polissia, Kholmshchyny ta Pidliashshia 1917–1939, 1941–1944 rr.* [Ukrainian legal press of Volyn, Polissia, Kholmschyna and Podlasie 1917–1939, 1941–1944]. Lviv: Kameniar.

Romaniuk, M. (Ed.). (1995) *Ukrainska zhurnalistyka v imenakh: materialy do entsyklopedychnoho slovnyka* [Ukrainian journalism in names: materials for an encyclopedic dictionary], II. (pp. 126-128). Lviv.

Romaniuk, M. & Halushko M. (Eds.). (2003). *Ukrainski chasopysy Lvova (1848–1939): ist.-bibliohraf. doslidzh* [Ukrainian periodicals of Lviv (1848–1939): historical and bibliographical research], 3 (2). Lviv: Svit.

Saharda, M. (1928). *Zavdannya bibliohrafii ukrainskoi perodyky* [Tasks of bibliography of Ukrainian periodicals]. *Ukrainska bibliohrafiia: metodoloh. zb.* [Ukrainian bibliography: methodological collection], 1. (pp. 87-106). Kyiv.

Samchuk, U. (2007). *Na bilomu koni. Na koni voronomu: spomyny i vrazhennia u 2 ch.* [On a white horse. On a raven horse: memories and impressions in 2 parts]. Ostroh: Vydavnytstvo «Natsionalnyi un-t «Ostrozka akademiia».

Samchuk, U. (2005). *Yunist Vasylia Sheremety* [The youth of Vasyl Sheremeta]. Rivne: Volynski oberehy.

Tsentralnyi Derzhavnyi Istorychnyi Arkhiv Ukrainy, Lviv [Central State Historical Archive of Ukraine, Lviv.]. Stock 309. Naukove tovarystvo imeni Shevchenka [Shevchenko Scientific Society.]. Description 1. Case 2829 (Chasopys «Ideia» [«Idea» magazine]). 28 sh.

Tsentralnyi Derzhavnyi Istorychnyi Arkhiv Ukrainy, Lviv [Central State Historical Archive of Ukraine, Lviv.]. Stock 309. Naukove tovarystvo imeni Shevchenka [Shevchenko Scientific Society.]. Description 1. Case 2835 (Chasopys «Postup» [«Postup» magazine]). 8 sh.

Vid vydavnytstva [From the publishing house] (1928). *Char-Zillia*, 1, 1.

Zakhidnyi, M. (1926) Yak Ivan Franko pislav mene do himnazii [How Ivan Franko sent me to gymnasium]. *Dilo*, 119/120, 2-3.

Zhyvotko, A. (1938). Rukopysni chasopysy ukrainskoi molodi [Handwritten magazines of Ukrainian youth]. Lviv: Nakladom Tov-a «Vzaimna Pomich Ukrainskoho Vchytelstva».

MÜNDLICHE ERZÄHLUNGEN DER OSTARBEITER: PLOTSCHAFFENDE ELEMENTE UND SEMANTISCHE STRUKTUR

Nazariy SLOBODIAN

*Magister der Philologie, PhD Student,
Nationale Pädagogische Volodymyr-Hnatjuk-Universität Ternopil
2 Maxyma Kryvonosa Straße, 46000, Ternopil, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-6117-3958>
nazariy.sln@gmail.com*

Im vorliegenden Artikel wurden die mündlichen Erzählungen der Ostarbeiter über Zwangsarbeit in Deutschland während des Zweiten Weltkriegs analysiert. Die Folklore dieser Themengruppe ist ein wesentlicher Bestandteil einer großen Menge ukrainischer Volksliteratur, die durch die Repressionen der Besatzungsregime des 20. Jahrhunderts gegen die Kämpfer für Freiheit und staatliche Unabhängigkeit der Ukraine entstanden ist und darauf abzielt, ihr Volk zu unterwerfen.

Es wurde erforscht, dass die Beschreibung der Lebensumstände, des Alltagslebens, des Tagesablaufs, der Besonderheiten der Arbeit und der Ruhe in den von uns untersuchten mündlichen Erzählungen im Vordergrund steht. Für Ukrainer, die eine Arbeit in Industrieunternehmen bekamen, war das Hauptproblem der mündlichen Erzählung - das Problem des Hungers und der Suche nach einem Lebensunterhalt. Das Hungermotiv solcher Geschichten ist plotschaffend für eine Reihe von Episoden über den Diebstahl von Lebensmitteln.

Es wurde betont, dass das Bild eines Deutschen durch eine mitfühlende, manchmal wohlwollende Haltung aufgebaut wird. Auffallend ist es aber auch, dass die Deutschen in den gesammelten Erzählungen nicht nur als Feinde auftreten, sondern teilweise auch als Wohltäter und Helfer, die in einer schwierigen Situation irgendwie geholfen haben. Eine besondere Stelle in solchen Geschichten nimmt die Figur eines Helfers ein, der eine der obligatorischen Struktureinheiten im System der aktiven handelnden Personen darstellt.

Schlüsselwörter: Folklore, mündliche Erzählungen, Zweiter Weltkrieg,

Ostarbeiter, Alltag.

ORAL NARRATIVES OF OSTARBEITERS: PLOT-CREATING ELEMENTS AND SEMANTIC STRUCTURE

Nazariy SLOBODIAN

Master of Philology. Ph. D. candidate.

Department of Ukrainian and World Literature and Methods of its Teaching

Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University of Ternopil.

2 Maxyma Kryvonosa str., 46000, Ternopil, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0001-6117-3958>

nazariy.sln@gmail.com

The article analyzes the oral narratives of ostarbeiters about labor slavery in Germany during the Second World War. The folklore of this thematic group is an integral part of the huge array of Ukrainian folk literature, generated as a result of repressions of the fighters for freedom and state independence of Ukraine under the military occupation of the 20th century aimed at subjugating its people and subjecting them to the will of their enslavers.

It is noted that in the territory captured by the Nazi invaders, the involvement of the able-bodied population in various jobs locally and abroad was carried out by means of recruitment, special mobilization and other actions of forcible capture of people. This became a moral and physical test for the population of Ukraine at that time, which was also widely reflected in its art constituent, in particular, in folklore.

Our research has shown that a detailed description of everyday life can be traced in the oral narratives of ostarbeiters. For Ukrainians who got a job at industrial enterprises, the main conflict of the narrative story was the problem of finding the means of survival. That is why one of the most common motives in a number of episodes is the motive of starvation and searching for food. It is emphasized that an important place in the narratives studied by us is occupied by the description of living conditions, details of everyday life, the working day schedule, and the specifics of work. The image of a German is vividly expressed, and through sympathetic, sometimes benevolent attitude and support it is constructed into the image of a "stranger" as a "different their person". It has been observed that in the collected narratives the Germans appear not only as evil-doers (enemies), but also in some cases

as benefactors and helpers who helped in one way or another in a difficult situation. A special place in such stories is occupied by the figure of a helper, who acts as one of the mandatory structural units in the system of story characters.

Key words: folklore, oral narratives, the Second World War, ostarbeiter, daily life.

УСНІ НАРАТИВИ ОСТАРБАЙТЕРІВ: СЮЖЕТОТВОРЧІ ЕЛЕМЕНТИ ТА СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА

Назарій СЛОБОДЯН

*магістр філології,
здобувач ступеню доктора філософії
кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
вул. М. Кривоноса, 2, Тернопіль, Україна, 46000,
<https://orcid.org/0000-0001-6117-3958>
nazariy.sln@gmail.com*

У пропонованій статті проаналізовано усні наративи остарбайтерів про трудове невільництво в Німеччині періоду Другої світової війни. Фольклор цієї тематичної групи є невід'ємною частиною величезного масиву української народної словесності, породженої репресіями окупаційних режимів ХХ ст. проти борців за свободу і державну незалежність України та спрямованих на упокорення її народу і підпорядкування його волі поневолювачів.

Зазначено, що на території, захопленій гітлерівськими окупантами, залучення працездатного населення до різних робіт на місцях і на виїзді проводилося шляхом вербування, спеціальної мобілізації й інших акцій насильного захоплення людей. Це стало моральним та фізичним випробуванням для тогочасного населення України, що також знайшло своє широке відображення у його мистецькій складові, зокрема і в усній народній словесності.

Досліджено, що в усних наративах остарбайтерів простежується детальний опис їхнього повсякдення. Для українців, які потрапили на роботу у промислові підприємства основною проблемою розповіді стала проблема пошуку засобів до

існування. Саме тому одним з найпоширеніших мотивів в низці епізодів є мотив голодування та пошуку їжі. Акцентовано, що важливе місце в досліджуваних нами наративах займає опис житлових умов, деталей побуту, графіку робочого дня, специфіки роботи. Яскраво виражається образ німця, що через співчутливе, часом доброзичливе ставлення, підтримку конструюється в образ “чужого” як “свого іншого”. Простежено, що в зібраних наративах німці виступають не тільки злотворцями (ворогами), але й в деяких випадках добротворцями та помічниками, що так чи інакше допомагали у скрутній ситуації. Особливе місце в таких розповідях займає фігура помічника, який виступає однією з обов’язкових структурних одиниць в системі дієвих осіб.

Ключові слова: фольклор, усні наративи, Друга світова війна, оstarбайтери, повсякдення.

Formulierung des Problems. XX. Jahrhunderts ging als einer der schwierigsten emotionalen Akte in die Weltgeschichte ein, mit der „täglichen Tragödie von Millionen menschlicher Existenzen“ (Czesław Miłosz), verursacht durch den erbitterten Kampf zwischen Imperien, die bereits im 19. Jahrhundert so sehr im wirtschaftlichen Sinne, sondern im spirituellen [12]. Das ukrainische Volk, das zu den am meisten gelittenen Völkern des „Roten Zeitalters“ gehört, hat nicht nur durch militärische Aktionen während des Ersten und Zweiten Weltkriegs, sondern auch durch Massenrepressionen, Hungersnöte, Deportationen, deutsche Gefangenschaft, Zwangsarbeit eine tragische Erfahrung und einen Krisenzustand erworben.

In dem von den Nazi-Besatzern eroberten Gebiet wurde die Beteiligung der arbeitsfähigen Bevölkerung an verschiedenen Arbeiten vor Ort und im Ausland durch Rekrutierung, Sondermobilisierung und andere Aktionen zur gewaltsamen Gefangennahme von Menschen, Razzien in Zügen, auf den Märkten usw. durchgeführt. All dies wurde für die damalige Bevölkerung zu einer Tragödie, die sich auch in der mündlichen Volksliteratur widerspiegelte.

Die Bedeutung des Problems der Ostarbeiter wird durch das Ausmaß dieses Phänomens bestimmt. Beeindruckend ist zunächst einmal der Maßstab der Tragödien

menschlicher Schicksale, die sich in den Zweiten Weltkrieg hineingezogen wurden. Es wird geschätzt, dass trotz der Tatsache, dass die Gesamtzahl der Ostarbeiter aus den Gebieten der Sowjetunion im Zeitraum 1941-1944 etwa drei Millionen Menschen betrug, mehr als zwei Millionen von ihnen aus der Ukraine stammten.

Aus offensichtlichen Gründen war in Sowjetzeiten eine objektive Untersuchung der Geschichten von Ostarbeitern und ihrer Folklore praktisch unmöglich. Darüber hinaus galt die Geschichte der Ostarbeiter sowie der Bevölkerung in den besetzten Gebieten in vielerlei Hinsicht als „unbequemes“ Thema und stand daher lange Zeit am Rande der Forschungsinteressen sowjetischer Wissenschaftler. Dies bedeutet jedoch nicht, dass die von uns untersuchten Probleme von der sowjetischen Wissenschaft vollständig umgangen wurden. Insbesondere erschienen Veröffentlichungen der Briefe und Folkloreproben von Sowjetbürgern, die zur Zwangsarbeit nach Deutschland, und von KZ-Häftlingen geschickt wurden. Es ist jedoch klar, dass keine vollständigen Reihen relevanter Quellen veröffentlicht wurden, sondern nur solche Materialien, deren Inhalt nicht den Vorstellungen der in der UdSSR vorherrschenden Ideologie widersprach [2; 3; 8; 9].

Wie es im Erinnerungsbuch „Nichterdachtes. Mündliche Geschichten von Ostarbeitern“ erwähnt, die Erinnerungen der Ostarbeiter waren nie Teil des offiziellen Gedächtnisses der sowjetischen Gesellschaft über den Krieg [9]. Während der gesamten sowjetischen Geschichte war die Erinnerung an die Zwangsarbeit in Nazideutschland nicht mit der siegreichen Rhetorik des Massenheldentums und Patriotismus des sowjetischen Volkes vereinbar. Aus Sicht des Sowjetregimes konnte die Arbeit auf dem Territorium des Feindes und sogar in der Wirtschaft des Feindes nicht einmal durch ihren erzwungenen Charakter gerechtfertigt werden. Nur einer Version wurde das Existenzrecht eingeräumt – der Version des Widerstands, als organisierte, massenhafte und spontane, aber immer noch absichtliche Schädigung des Sowjetvolkes, insbesondere in Industrieunternehmen. Sowjetische Historiker erklärten die Zwangsarbeit der Zivilbevölkerung der UdSSR als eines der zahlreichen Verbrechen des Nationalsozialismus in den besetzten Gebieten.

Die in den Nachkriegsjahren entstandene Angst vor dem Regime führte zur „Verdrängung“, „bewussten Sperrung“ vieler Episoden unter Beibehaltung des vagen und allgemeinen Hintergrunds der gelebten Jahre. Die meisten Befragten erinnerten sich, dass sie mit Verwandten, Freunden und Bekannten nicht frei über diese Zeit ihres Lebens sprechen konnten. Die erhalten gebliebene Angst vor der öffentlichen Nacherzählung des eigenen Erlebens brachte eine bewusste Unterschätzung der Bedeutung bestimmter Ereignisse oder eine Distanzierung davon, eine gewisse Verwirrung und Unlogik der Geschichten hervor. [9].

Die Folklore dieser Themengruppe ist ein wesentlicher Bestandteil einer großen Menge ukrainischer Volksliteratur, die durch die Repressionen der Besatzungsregime des 20. Jahrhunderts gegen die Kämpfer für Freiheit und staatliche Unabhängigkeit der Ukraine entstanden ist und darauf abzielt, ihr Volk zu unterwerfen. Dazu gehören Lieder, Erzählungen, mündliche Geschichten, Erinnerungen, Sprichwörter, Sprüche über Gefängnishaft, Verhöre, Folter, Hinrichtungen, Vernichtung ukrainischer Patrioten in Konzentrationslagern und im Exil, Massenvernichtung der ukrainischen Bevölkerung durch Hungersnöte, Deportationen und andere Gewalttaten, die auf ukrainischem Boden von moskowitzischen, polnischen, ungarischen und deutschen Besatzern verübt wurden.

Das Ziel des Artikels ist es, die mündlichen Erzählungen der Ostarbeiter während des Zweiten Weltkriegs zu untersuchen.

Präsentation der Forschungsergebnisse. Wie die Erforscherin der ukrainischen Folklore Oksana Kuzmenko betont, „... ist die Volkskreativität, die während des Zweiten Weltkriegs entstand, insbesondere unter Zwangsarbeitern in Deutschland während des Dritten Reichs, ein symbolischer Code, der wertvolles Wissen und Formen bewahrt und übermittelt Identität. Aus anthropozentrischer Sicht sind diese Texte die Methode typischer Selbstpositionierung eines Menschen: (Un-)Freiheit und moralische Kanone der Menschheit zu verstehen, den eigenen Platz in einem globalen Krieg zu umreißen, die Ambivalenz von Stereotypen im Sinne des „Eigenen“ aufzuzeigen " - "fremd" durch "andere" [4, s. 35].

Heute besteht die Notwendigkeit, die uns bekannten Zuschreibungen von kulturellen Phänomenen zu ändern und zu präzisieren. Die Gruppe der Folklore, die geforscht wird, braucht Klarheit bei der Benennung. Die Wahl des Namens spiegelt unterschiedliche terminologische Traditionen (sowjetische und postsowjetische Folkloristik) wider, auf deren Grundlage sich folgende Ausdrücke etabliert haben: „volksschöpferische Tätigkeit in deutscher Gefangenschaft“ [1], „deutsche Besatzung“ [7], „Werke über „Yasir“ aus der Mitte des 20. Jahrhunderts.“ [2] usw.

Das Schaffen der Ostarbeiter ist eine Synthese von Werken verschiedener Genres: neue lyrische Lieder; Liedaktualisierungen; Adaptionen sowjetischer populärer russischsprachiger Lieder der Zwischenkriegszeit und des Kriegsbeginns; poetische Briefe-Nachrichten; autobiografische Erzählungen über Arbeitserfahrungen in der deutschen Industrie und Landwirtschaft des Dritten Reiches; lokale Erzählungen über die Arbeit bei "Bauer" mit typischen Anfangsformeln "Wie sie nach Deutschland gebracht wurden", in denen es um Überleben und gegenseitige Hilfe geht.

Im Dezember 1941 erließ der Reichskommissar für die besetzten Ostgebiete, A. Rosenberg, eine Verordnung zur Einführung der Zwangsarbeit, wonach alle Einwohner zwischen 18 und 45 Jahren sozialdienstpflichtig waren. Und bereits im Januar 1942 begann die Massendeportation von Ukrainern zur Zwangsarbeit in Deutschland [7]. Dieses historische Ereignis wurde zum Anstoß für eine neue Tragödie für das ukrainische Volk und zur Grundlage für die Schaffung mündlicher Geschichten und Erinnerungen. Hier einige Passagen aus den Erinnerungen von vier Befragten:

„In der Nacht des 29. Mai 1942 gab es eine Razzia und 20 von uns Mädchen wurden in den Hof der Schule Nr. 1 getrieben, wo wir zwei Tage festgehalten wurden. Dann brachten sie uns mit dem Wagen zum Bahnhof Perejaslawsk, setzten uns in den Waggon und wir fahren nach Deutschland“ [5, s. 41].

"Am 17. Mai 1942 fuhr der Dorfpolizist Semen Tschepiha 15 Mädchen zum Dorfrat, und dann brachte er uns morgens mit dem Wagen zum Bahnhof, wo sie uns in den Waggon voller junger Mädchen steckten und uns nach Deutschland brachten." [5, s. 41].

„Im Mai 1942 erhielt ich von der Dorfverwaltung eine Vorladung, dass ich zu einem bestimmten Termin mit den Sachen zur Dorfverwaltung kommen solle. Als ich ankam, sammelten sie uns ein, setzten uns mit Polizisten in Wagen und brachten uns nach Yahotyn. In Yahotyn wurden wir in einen Güterwagen verladen und nach Kyjiw gebracht. In Kyjiw habe ich gesehen, dass dort viele junge Leute waren. Wir wurden bewacht. Jeder hat sein eigenes gegessen. Wir waren drei Tage in Kyjiw. Sie luden uns in Güterwaggons und brachten uns nach Deutschland“ [5, s. 41-42].

„Nach der deutschen Besetzung des Gebiets arbeitete sie als Melkerin auf einem Bauernhof. Damit sie mich nicht nach Deutschland mitnehmen, habe ich mich eine Woche auf dem Dachboden des Hauses versteckt. Und dann konnte ich nicht. Die Polizisten aus unserem Dorf kamen und nahmen mich mit und brachten mich zu einem Ort, wo sie viele Jungen und Mädchen mitnahmen. Wir wurden auf den Bahnsteig gesetzt und zum Bahnhof Perejaslawsk gebracht. Wir wurden in Güterwaggons gesteckt (Jungen und Mädchen in einem Waggon). Sie brachten mich nach Deutschland“ [5, s. 42].

Die Geschichte, die Oleksa Woropaj als Tagebucheintrag vom 16. Mai 1943 präsentiert, war typisch für die damalige Ukraine. In seinen Erinnerungen beschreibt der Autor die Massenhaft der Landjugend und ihre Deportation nach Deutschland:

„Heute Morgen bin ich von einem schrecklichen weiblichen Schrei und Lärm aufgewacht. Ich rannte zum Fenster und sah morgens durch die beschlagene Scheibe dieses Bild: Mehr als hundert junge Mädchen und Jungen mit Bündeln auf den Schultern gingen die Straße entlang. Sie waren von allen Seiten von deutschen Gendarmen umgeben.

Die Mädchen wischten sich die Tränen mit Taschentüchern ab, und die Jungs gingen leise, niedergebeugt, und schauten nur gelegentlich zur Seite oder nickten ihren Bekannten als Zeichen zu: „Auf Wiedersehen.“

Hinter den Gendarmen versuchten die Mütter, Schritt zu halten, und gingen schnell und führten ihre Kinder auf eine lange Reise. Sie alle weinten. Und besonders eine schon recht betagte Frau, barfuß, ging nicht, sondern lief den Leuten hinterher.

Sie hob ihre Hände und klagte mit großer Anstrengung: „Oh, meine Tochter, mein Vögelchen, wohin bringen sie dich!“.

Ich war so überwältigt von diesem Anblick, dass ich nicht wusste, was ich tun sollte. Als die „Prozession“ an dem Haus vorbeikam und ich niemanden mehr sehen konnte, hörte ich nur noch ihren traurigen Schrei. Die Gastgeberin, eine etwa siebzigjährige Frau, mein Zimmer betrat.

- Nun, hast du das gesehen?

„Ja!“, sage ich, „und wohin gehen sie alle?“

- „Nach Deutschland. Gestern wurden sie in den Dörfern erwischt. Arme Kinder haben in der Schule übernachtet, dort auf dem Stein, und jetzt werden sie zum Zug getrieben. Mütter dürfen sie nicht sehen, sie dürfen sich nicht einmal verabschieden, Herodes!“ [2, s. 315].

Für Ukrainer, die eine Arbeit in Industrieunternehmen bekamen, war das Hauptproblem der mündlichen Erzählung - das Problem des Hungers und der Suche nach einem Lebensunterhalt. Das Hungermotiv solcher Geschichten ist plotschaffend für eine Reihe von Episoden über den Diebstahl von Lebensmitteln. Unter den Bedingungen der strengen Kontrolle der deutschen Herren waren solche Handlungen gleichbedeutend mit Äußerung des größten Mutes und des besonderen Einfallsreichtums. Es gibt ein interessantes Sujet, in dem das Mädchen den deutschen Gastgeber täuscht und ihren Landsleuten heimlich Essen bringt. Wie O. Kuzmenko betont, ist dies eine Anspielung auf das Folklorebild eines armen Mädchens, das vor einem Herrn Klugheit zeigt:

"...Als sie mich nach Deutschland geholt haben, sagte ich, dass ich ein Jahr junger bin, weil ich nicht nach Deutschland wollte. Aber ich wurde trotzdem genommen. Unter uns war so eine arme Marijka Tschorna, sie war dreizehn Jahre alt - und sie war trotzdem genommen. Sie haben nicht gefragt. Ich weiß nicht, warum alle nach Deutschland geschickt wurden. Und nicht nur von uns! Aus der Region Lemberg, auch aus Poltawa und Mykolajiw haben sich dort verschiedene Mädchen getroffen. Und sie kamen in die Fabrik – wie sie dort verhungerten! Gott, Gott! Wir trafen uns dort, sie arbeiteten in den Fabriken und wir beim Bauer. Am Sonntag trafen wir uns.

Sie weinten, sie wollten essen. Ich habe ein paar Mal das Mehl für sie gestohlen. Aber er zündete sich eine Zigarette an - und auf dem Mehl mit Asche zeichnete, dass ich es nicht bewegen sollte. Es war verboten, zu stehlen. Der Deutsche schnitt die Hände ab..." [4, s. 36].

Im Vordergrund in den von uns untersuchten mündlichen Erzählungen steht die Beschreibung der Lebensumstände, des Alltagslebens, des Tagesablaufs, der Besonderheiten der Arbeit und der Ruhe. Das Besondere an diesen Geschichten ist die Einschätzung der deutschen Bevölkerung, die mitfühlende, bisweilen wohlwollende Haltung der Deutschen, ihre Hilfe und Unterstützung konstruieren das Bild des „Fremden“ als positiv handelnde Person. Obwohl dieser Kontrast natürlich in Erinnerungen spürbar ist, nehmen Ukrainer die deutsche Bevölkerung oft mit Sympathie wahr. Vor dem Hintergrund der katastrophalen Lebensmittelsituation erinnern sich ehemalige Zwangsarbeiter an die Anteilnahme, Unterstützung und Hilfe der Deutschen.

In der Fabrik war ein Deutsche. Alle hatten Angst vor ihm. Aber er war nett zu mir. Er sagte mir, ich solle auf die Toilette gehen und die Kaffeekanne spülen. Ich gehe und schaue, dass in der Kaffeekanne Kartoffeln sind. ich esse sie alle" [5, s. 48].

„Aber ich hatte Glück. Obwohl ich hart arbeitete, waren die Besitzer nett zu mir. Ich wurde nicht geschlagen, nicht beschimpft. Wir haben an einem Tisch gegessen. Am Sonntag habe ich Kühe gemolken, Schweine und Hühner gefüttert, aber nicht auf dem Feld gearbeitet. Ich arbeitete auch nicht an Feiertagen. Ich hatte ein Zimmer im zweiten Stock. Da war ein Bett mit Bettwäschen Bettdecke. Ich deckte mich auch mit einer Bettdecke zu“ [5, s. 49].

„Sie haben uns nach Berlin gebracht. Die Besitzer kamen und fingen an, uns zu sortieren. Wir haben uns in ihre Kleidung mit einer Nummer auf dem Rücken umgezogen. Ich wurde ins Dorf Tauertik gebracht. Der Besitzer war der Bürgermeister des Dorfes. Das Haus war sehr groß und der Hof auch. Ich habe auf dem Feld gearbeitet, Kühe gemolken (die Tochter der Wirtin Magda hat mir das Melken beigebracht) und verschiedene Hausarbeiten erledigt. Außer mir arbeiteten noch zwei Polen. Ich wurde nicht geschlagen. Ich wohnte in der Küche, es war sehr kalt. Am

Morgen gaben sie einen Kaffee und ein Brot, mittags - gekochtes Essen und Brot. Ich verhungerte nicht. An Feiertagen bekam ich sogar einen gebackenen Kuchen“ [5, s. 49].

Hier ist anzumerken, dass das Bild des Deutschen-Unmenschen in der Folklore bereits gründlich untersucht ist [3; 8]. Das gesammelte Material erlaubt uns jedoch, dieses Bild aus einer etwas anderen Perspektive zu interpretieren. Der Deutsche, von dem Böses erwartet wird, wird plötzlich zum Helfer und Retter für die Erzähler.

Auffallend ist es aber auch, dass die Deutschen in den gesammelten Erzählungen nicht nur als Bösewichte (Feinde) auftreten, sondern teilweise auch als Wohltäter und Helfer, die in einer schwierigen Situation irgendwie geholfen haben. Eine besondere Stelle in solchen Geschichten nimmt die Figur eines Helfers ein, der eine der obligatorischen Struktureinheiten im System der aktiven handelnden Personen darstellt. Wir können dies mithilfe der Briefe der Ostarbeiter an ihre Angehörigen nachvollziehen:

„Mama, ich sende Dir mit dieser Postkarte das Foto, auf dem ich hier fotografiert wurde. Mama, schau und stell dir vor, wie ich hier lebe. Ich habe Glück im Vergleich zu anderen. Ich habe hier sehr schöne Seidenkleider. Und hier mögen mich die Deutschen. Sie helfen mir immer. Eine deutsche Frau hat bei uns arbeiten angefangen, wir nennen sie „Mutter“ [10, s. 126].

Zusammenfassend ist also festzuhalten, dass das verfügbare Faktenmaterial aus der Zeit des Zweiten Weltkriegs die aktive Berufung des ukrainischen Volkes unter den schwierigen Bedingungen der Zwangarbeit auf solche Formen der Folklore wie die mündliche Erzählung bezeugt. Die Erzählungen der Ostarbeiter enthalten eine detaillierte Beschreibung ihres Alltags. Eines der häufigsten Motive in mehreren Episoden ist das Motiv des Hungerns und der Suche nach Essen. Eine wichtige Stelle in den von uns untersuchten mündlichen Erzählungen ist die Beschreibung der Lebensumstände, Arbeitszeiten und Besonderheiten der Arbeit. Das Bild eines Deutschen wird aus einer etwas anderen Perspektive interpretiert. Die mitfühlende, bisweilen wohlwollende Haltung der Deutschen, ihre Hilfe und Unterstützung konstruieren das Bild des „Fremden“ als positiv handelnde Person.

LITERATUR

1. Воропай О. Ясир: Листи, оповідання і народна творчість у німецькій неволі. Мюнхен: Гільце, 1947. 64 с.
2. Кирчів Роман. Двадцяте століття в українському фольклорі. Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2010. 536 с.
3. Кузьменко О. Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн): монографія. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2018. 728 с.
4. Кузьменко О. *Творчість «остарбайтерів» як форма досвіду й культурна практика: зміна наукової візії фольклориста.* Категорія «зміни» у соціальних і гуманітарних дослідженнях: матеріали V міжнародного Тернопільського методологічного колоквиуму, 26-27 березня 2021 року. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2021. С. 34–39.
5. Кухарєва Н. Спогади остарбайтерів як важливе джерело вивчення теми війни. Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Т. 19. К., 2009. С. 40-57.
6. Лапан Т. Особливості спогадів жителів Західної України про рабську та примусову працю в нацистській Німеччині. Сторінки воєнної історії: збірник наукових статей. 2009. Вип.12. С.73–86.
7. Листи з фашистської каторги. Збірник листів радянських громадян, які були вигнані на каторжні роботи до фашистської Німеччини. К., 1947. С. 145.
8. Мишанич С. Фольклористичні та літературознавчі праці. Т. II. Літературознавчі студії. Народні месники України у фольклорі. Талановиті носії і творці фольклору: до проблеми еволюції фольклорної традиції. З історії української фольклористики. Науково-популярні статті. Донецьк: Донецький національний університет, 2003. 470 с.
9. Невигадане. Усні історії остарбайтерів. Харків, 2004. 236 с
10. Нестеренко Л. Епістолярій остарбайтерів як джерело вивчення повсякденного життя українців на території Третього Рейху в роки Другої

світової війни (на прикладі Срібнянського району Чернігівської області). Сіверянський літопис. 2016. № 4. С. 116-136.

11. Нестеренко Л. *Остарбайтери Срібняниціни: вербування, життя в неволі та після повернення додому*. Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції «Вигнання нацистських окупантів з України: пам'ять та уроки історії для сьогодення». Чернігів, 2015. С.69–70.

12. Попович М. Червоне століття. Київ: «АртЕк», 2005. С. 28-33.

REFERENCES

1. Voropai O. 1947. „Yasyr: Lysty, opovidannia i narodna tvorchist u nimetskii nevoli“ [Yasir: Letters, stories and folk art in German captivity]. Miunkhen: Hiltse, 1947. 64 p.

2. Kyrchiv R. 2010. „Dvadtsiate stolittia v ukrainskomu folklori“ [Twentieth century in Ukrainian folklore]. Lviv: In-t narodoznavstva NAN Ukrainy. 536 p.

3. Kuzmenko, O. 2018. „Dramatychnе buttia liudyny v ukrainskomu folklori: kontseptualni formy vyrazhennia (period Pershoi ta Druhoi svitovykh voien)“ [Dramatic human existence in ukrainian folklore: conceptual forms of expression (the period of XXI and XXII)]. Lviv: Instytut of Ethnology of the NAN of Ukraine.

4. Kuzmenko O. 2021. „Tvorchist «ostarbaiteriv» yak forma dosvidu y kulturna praktyka: zmina naukovoї vizii folklorysta“ [Creativity of "ostarbeitsers" as a form of experience and cultural practice: changing the scientific vision of a folklorist.]. Kategoria «zminy» u sotsialnykh i humanitarnykh doslidzhenniakh: materialy V mizhnarodnoho Ternopilskoho metodolohichnoho kolokviumu, 26-27 bereznia 2021 roku. Ternopil : TNPU im. V. Hnatiuka. pp. 34–39.

5. Kukharieva N. 2009. „Spohady ostarbaiteriv yak vazhlyve dzherelo vyvchennia temy viiny“ [Memoirs of ostarbeitsers as an important source of studying the topic of war]. Naukovi zapysky. Zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv. T. 19. K., pp. 40-57.

6. Lapan T. 2009. „Osoblyvosti spohadiv zhyteliv Zakhidnoi Ukrainy pro rabsku ta prymusovu pratsiu v natsystskii Nimechchyni“ [Peculiarities of memories of

residents of Western Ukraine about slave and forced work in Nazi Germany]. *Storinky voiennoi istorii: zbirnyk naukovykh stattei*. Vol.12. pp.73–86.

7. *Lysty z fashystskoi katorhy*. Zbirnyk lystiv radianskykh hromadian, yaki byly vyhnani na katorzhni roboty do fashystskoi Nimechchyny [Letters from fascist penal servitude. A collection of letters from Soviet citizens who were deported to hard labor in fascist Germany]. K., 1947. 145 p.

8. Myshanych, S. 2003. „Folklorystychni ta literaturoznavchi pratsi“. T. II. „Literaturoznavchi studii. Narodni mesnyky Ukrainy u folklori. Talanovyti nosii i tvortsi folkloru: do problemy evoliutsii folklornoi tradytsii. Z istorii ukrainskoi folklorystyky“. [Folklore and literary works. Vol. 2: Literary studies. People’s avengers of Ukraine in folklore. Talented carriers and creators of folklore: to the problem of evolution of folklore tradition. From the history of Ukrainian folklore. Popular science articles]. Donetsk: Donetsk National University.

9. *Nevyhadane. Usni istorii ostarbaiteriv* [Uninvented. Oral histories of ostarbeiters]. Kharkiv, 2004. 236 p.

10. Nesterenko L. 2016. „Epistolarii ostarbaiteriv yak dzherelo vyvchennia povsiakdennoho zhyttia ukraintsiv na terytorii Tretoho Reikhu v roky Druhoi svitovoi viiny (na prykladi Sribnianskoho raionu Chernihivskoi oblasti)“ [The epistolary of ostarbeiters as a source of studying the everyday life of Ukrainians on the territory of the Third Reich during the Second World War (on the example of the Sribnyan district of the Chernihiv region).]. *Siverianskyi litopys*. № 4. pp. 116-136.

11. Nesterenko L. 2015. „Ostarbaitery Sribnianshchyny: verbuvannia, zhyttia v nevoli ta pislia povernennia dodomu” [Ostarbeiters of Sribnianshchyna: recruitment, life in captivity and after returning home.]. *Materialy mizhrehionalnoi naukovo-praktychnoi konferentsii „Vyhnannia natsystskykh okupantiv z Ukrainy: pamiat ta uroky istorii dlia sohodennia“*. Chernihiv. pp.69–70.

12. Popovych M. 2005. „Chervone stolittia“ [Red century]. Kyiv: «ArtEk». pp. 28-33.

WOKALIZY WERBALNE INFORMACJI MUZYCZNEJ JAKO PRZYKŁAD IMITACJI SENSORYCZNO-EMOCJONALNEJ

Aleksandra CEDROWSKA

*doktor, asystent w Zakładzie Językoznawstwa Synchronicznego i Diachronicznego
Uniwersytet Jana Kochanowskiego, Kielce, Polska
Uniwersytecka 17, 25-406 Kielce
orcid 0000-0003-0361-6065
aleksandra.cedrowska@ujk.edu.pl*

mgr Piotr CZAJKOWSKI

*Uniwersytet Jana Kochanowskiego, Kielce, Polska
orcid 0000s-0002-4628-8666
piotrczajkowski@poczta.onet.pl*

W artykule omówiono jeden ze sposobów werbalizacji informacji muzycznej, mianowicie tzw. wokalizy werbalne. Na materiale tekstów w polskim, ukraińskim chorwackim i rosyjskim języku zastały zróżnicowane wokalizy proste i złożone kreowane, w odróżnieniu od wokaliz muzycznych, przez zwykłych słuchaczy w celu wyrażenia muzycznych wyobrażeń akustyczno-emocjonalnych. Autorzy artykułu zwracają uwagę na złożoność problemu. Stwierdzono potrzebę zbadania tej części informacji, wchodzącej w skład ludzkiego obrazu świata, która jeszcze nie została skonceptualizowana za pomocą pojęć, czyli tzw. treści niepojęciowych. Chodzi przede wszystkim o treści percepcyjne oraz emocjonalne. Jednostki, które takie treści wyrażają zostały określone jako *ekspresywy werbalne*. Nie nazywają one pojęć o obiektach myślenia, lecz wyrażają wyobrażenia psychiczne o takich obiektach oraz demonstrują je przy pomocy zabiegu imitacji. Wyróżniono zatem trzy rodzaje werbalizacji informacji kognitywnych o muzyce: nominacje (kiedy dochodzi do nazywania pojęć związanych z muzyką za pomocą słów, frazemów i frazeologizmów), predykację (kiedy ludzie poprzez zdania i teksty opisują muzykę, oceniają ją, a także opowiadają lub rozważają o swoim przeżywaniu muzyki) oraz ekspresję samych wrażeń muzycznych przy pomocy ideofonów emocjonalnych (w tym przypadku

dochodzi do imitacji dźwięków muzycznych poprzez demonstrację swoich wyobrażeń emocjonalno-akustycznych). W artykule krótko omówiono charakter wrażeń akustycznych jako jednego z obiektów informacyjnego doświadczenia zmysłowego, związanego z ostatnim obiektem z triady w działalności muzycznej (muzyka – sztuka, muzyka – utwór, muzyka – tekst), a także podkreślono istotną rolę w procesie odbioru muzyki stanów emocjonalnych, które bezpośrednio oddziałują na sferę doświadczenia związanego z przeżyciem piękna. W artykule zaprezentowano kilkadziesiąt egzemplifikacji ekspresji werbalnej, będących środkami celowej imitacji sensoryczno-emocjonalnej ciągów muzycznych oraz służących potoczno-estetycznej demonstracji wyobrażeń akustyczno-emocjonalnych.

Słowa kluczowe: *werbalizacja muzyki, ideofony werbalne, wokalizy proste, wokalizy złożone, onomatopeja, semiotyzacja, imitacja językowa, ekspresywy werbalne.*

VERBAL VOCALIZATION OF MUSICAL INFORMATION AS AN EXAMPLE OF SENSORY-EMOTIONAL IMITATION

Aleksandra CĘDROWSKA

*Ph. D., assistant in Department of Synchronic and Diachronic Linguistics
Jan Kochanowski University of Kielce, Poland
Uniwersytecka 17, 25-406 Kielce
orcid 0000-0003-0361-6065
aleksandra.cedrowska@ujk.edu.pl*

mgr Piotr CZAJKOWSKI

*Jan Kochanowski University of Kielce, Poland
Uniwersytecka 17, 25-406 Kielce
orcid 0000s-0002-4628-8666
piotrczajkowski@poczta.onet.pl*

The article discusses one of the ways of verbalization of musical information, so-called verbal vocalizations. Based on the material of texts in Polish, Ukrainian,

Croatian and Russian, simple and complex vocalizations were differentiated, created, in contrast to musical vocalizations, by ordinary listeners in order to express musical acoustic-emotional ideas. The authors of the article draw attention to the complexity of the problem. The need to study that part of the information that is part of the human perception of the world, which has not yet been conceptualized with the help of certain notions, that is, the so-called inconceivable content, has been identified. It is primarily about perceptual and emotional content. The phenomena that express such content have been defined as verbal expressives. They do not name notions concerning objects of thought, but express mental ideas about such objects and demonstrate them by means of imitation. Thus, three types of verbalization of cognitive information about music are distinguished: nominations (when it comes to naming concepts related to music with the help of words, phrasemes and phraseologisms), prediction (when people describe music through sentences and texts, evaluate it, and also talk about it or ponder their experience of music), and expression of musical impressions themselves with the help of emotional ideophones (in this case, emotional and acoustic representations). The article briefly discusses the nature of acoustic impressions as one of the objects of informational sensory experience, associated with the last object from the triad of musical activity (music – art, music – song, music – text), and also emphasizes the important role in the process of music perception of emotional states in the process of music perception, directly affecting the sphere of experience associated with the perception of beauty. The article presents several dozen instances of verbal expression, which are means of intentional sensory-emotional imitation of musical sequences and serve as a colloquial-aesthetic demonstration of acoustic-emotional images.

Key words: *music verbalization, verbal ideophones, simple vocalizations, complex vocalizations, onomatopoeia, semiotization, linguistic imitation, verbal expressives.*

ВЕРБАЛЬНІ ВОКАЛІЗИ МУЗИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ПРИКЛАД СЕНСОРНО-ЕМОЦІЙНОЇ ІМІТАЦІЇ

Александра ЦЕНДРОВСКА

*Кандидат філологічних наук, асистент кафедри синхронічної та діахронічної
лінгвістики*

Університет ім. Яна Кохановського в Кельце, Польща

Uniwersytecka 17, 25-406 Kielce

ORCID 0000-0003-0361-6065

aleksandra.cedrowska@ujk.edu.pl

Piotr CZAJKOWSKI

Аспірант Університету ім. Яна Кохановського в Кельце, Польща

Uniwersytecka 17, 25-406 Kielce

ORCID 0000s-0002-4628-8666

piotrczajkowski@poczta.onet.pl

У статті розглядається один із способів вербалізації музичної інформації, а саме т. зв. вербальні вокалізи. На матеріалі текстів польською, українською, хорватською та російською мовами було диференційовано прості та складні вокалізи, створені, на відміну від власне музичних вокалізів, пересічними слухачами з метою вираження своїх музичних акустично-емоційних образів. Автори статті звертають увагу на складність проблеми. Виникла потреба дослідити ту частину інформації, що входить до людської картини світу, яка ще не концептуалізована за допомогою понять, тобто т. зв. неконцептуальний зміст. Це насамперед перцептивна та емоційна інформація. Одиниці, які виражають таку інформацію, називаються вербальними експресивами. Вони не називають поняття про об'єкти мислення, а виражають ментальні уявлення про такі об'єкти і демонструють їх за допомогою імітаційної процедури. Таким чином, виокремлено три типи вербалізації когнітивної інформації про музику: номінація (коли відбувається називання музичних понять за допомогою слів, мовних кліше і фразеологізмів), предикація (коли люди за допомогою речень і текстів описують музику, оцінюють її, розповідають або рефлексують про свій

музичний досвід) та експресія самих музичних вражень за допомогою емоційних ідеофонів (у цьому випадку відбувається імітація музичних звуків за допомогою демонстрації своїх емоційно-акустичних уявлень). У статті коротко розглядається природа акустичних вражень як одного з об'єктів інформаційно-чуттєвого досвіду, пов'язаного з останнім об'єктом тріади в музичній діяльності (музика-мистецтво, музика-твір, музика-текст), і підкреслюється важлива роль у процесі сприйняття музики емоційних станів, які безпосередньо впливають на сферу досвіду, пов'язану з переживанням краси. У статті наведено кілька прикладів вербальної експресії, які є засобами навмисної імітації чуттєво-емоційних музичних послідовностей і служать для розмовно-естетичної демонстрації акустично-емоційних образів.

Ключові слова: вербалізація музики, вербальні ідеофони, прості вокалізи, складні вокалізи, ономотопея, мовна імітація, вербальні експресиви.

Problem interpretacji i werbalizacji utworów muzycznych stanowi duże wyzwanie dla lingwistów, z racji złożoności i interdyscyplinarności zagadnienia. Przykłady z literatury naukowej, traktujące o muzyce, wskazują, że mamy do czynienia z zagadnieniem z materii językoznawstwa, psycholingwistyki, muzykologii, psychologii i filozofii.

Zastanówmy się nad problemem werbalizacji muzyki. Należy tu poczynić przynajmniej jedno zastrzeżenie. Muzyka jest zjawiskiem wielowątkowym i dość skomplikowanym. Zatem który z elementów działalności muzycznej czy doświadczenia muzycznego może zostać poddany werbalizacji: wiedza o muzyce jako sztuce, wiedza o dziele muzycznym (utworze), wiedza o samym tekście muzycznym czy odczucia samych sygnałów dźwiękowych, a może przeżycia emocjonalno-estetyczne tych odczuć?

W przypadku werbalizacji informacji muzycznej (a przede wszystkim samego tekstu muzycznego) istotne są dwa aspekty: nominatywny (problem jednostek leksykalnych nominujących wiedzę pojęciową o różnego rodzaju funkcjach i zjawiskach muzycznych) oraz predykatywny (problem wypowiedzi i tekstów

powstających z werbalizacji chęci wyrażenia sądów o swoim stosunku do określonego fragmentu doświadczenia muzycznego lub chęci wywarcia wpływu na doświadczenia muzyczne interlokutora). W pierwszym przypadku powstają nazwy pewnych związanych z muzyką pojęć, w drugim – zdania i teksty zawierające sądy o muzyce i jej estetycznym przeżywaniu.

Zdaniem Olega Leszczaka,

Jedno to werbalizować swój obraz świata, inne zaś to wyrażać swoje intencje i/albo poprzez komunikację wywierać wpływ na świadomość rozmówcy (adresata). Obie procedury są realizowane w mowie jednocześnie, jednakże są to różne procedury. Przy tym zupełnie nieistotne jest, czy werbalizujemy obraz świata za pomocą już istniejących w naszym języku znaków, czy robimy to po raz pierwszy, tworząc nową jednostkę nominatywną. W obu przypadkach proces zasadniczo jest tożsamy. Jakościowo odmiennym od nominacji jest proces wyrażenia myśli w formach mownych, czyli werbalizacja aktualnego stanu intencjonalnego, którą można umownie określić za pomocą terminu *predykacja* [9, s. 15].

Badając słownictwo muzyczne (nominaty) lub wypowiedzi na temat muzyki (predykaty), można stwierdzić, że w żadnym z tych wypadków nie dochodzi do werbalnej prezentacji samej muzyki jako ciągu dźwiękowego albo przynajmniej wyobrażeń o takich dźwiękach (czyli wrażeń muzycznych odczuwanych podczas odbioru tekstu muzycznego). Istnieje jednak trzecia droga (poza nominacją i predykacją) – **ekspresja treści niepojęciowych**, mianowicie emocjonalno-sensorycznych wrażeń estetycznych doznawanych od słuchania lub wyobrażania sobie muzycznych dźwięków. Jednostki, przy pomocy których dokonuje się próba oddania ciągu dźwiękowego, nazywane powszechnie *onomatopejami*, a przez nas – *ideofonami emocjonalnymi* [3, 227-248], mają na celu zamierzoną symulację bądź imitowanie nie samego tego ciągu, lecz ludzkich wyobrażeń emocjonalno-akustycznych. Na ile imitacja muzyki środkami werbalnymi jest wierna? Jak daleko jest możliwe zatarcie między muzyką i słowem? Różne osoby ten sam przebieg muzyczny będą inaczej

słyszeć i inaczej emocjonalnie przeżywać, co więcej, będą inaczej werbalizować swoje rozumienie muzyki poprzez jednostki nominatywne i predykatywne: kiedy mamy do czynienia z wyrafinowanym znawcą, ten sam fragment muzyczny, realizowany przez różnych artystów, będzie opisywany przy pomocy innych środków językowych. Jednak gdy chodzi o próbę werbalizacji samych wrażeń akustycznych i emocjonalnych, nie koniecznie to będą robić w zbyt odmienny sposób, gdyż język nie posiada za dużo środków do takiego typu werbalizacji. Temat ten został omówiony w oddzielnym artykule [Zob. 2]

Omawiając to zagadnienie, należy niewątpliwie odwołać się do ontologii muzyki, która w istocie swojej jest połączona z estetycznym funkcjonalizmem (pragmatyką działalności informacyjnej) i z socjokulturowymi uwarunkowaniami. Jak pisze Oleg Leszczak,

(Dźwięki) są faktami materialnego świata. Są energomaterią. Drugie (wrażenia akustyczne) są faktami doświadczenia zmysłowego. To jest informacja. (...) Wrażenia i przedmioty naszych wrażeń nie są identyczne w sensie ontologicznym i ontycznym. Pierwsze (dźwięki, ślady farby lub atramentu) są faktami energomaterialnymi świata przedmiotowego. Drugie (wrażenia akustyczne i wizualne) są informacyjnymi faktami doświadczenia zmysłowego [5L, c. 663-676].

W tym miejscu warto przytoczyć definicję onomatopei autorstwa Mirosława Bańki, według którego:

Onomatopeja to: 1. Tworzenie lub użycie wyrazów z intonacją naśladowania dźwięków pozajęzykowych bądź ruchów, którym takie dźwięki mogą towarzyszyć (a także z intencją naśladowania pewnych cech dźwięków mowy, rnego powtarzania); 2. Wyraz lub wyrażenie będące wynikiem takiego działania

Chcemy zwrócić uwagę na to, że wg myśli tego uczonego do onomatopei zaliczamy nie tylko naśladowania dźwięków, lecz także naśladowania ruchów. Takie określenie,

, jest nie do końca trafne, gdyż trudno nazwać wykrzykniki *mrug*, *блум* lub *trep* naśladowaniem ruchu. Chodzi o wspomniane wyżej ideofony, które nie naśladowują, tylko udają różne dynamiczne zjawiska nieakustyczne odbierane przez zmysły. O wiele bardziej pasujące tutaj byłyby określenia *akustyczno-artykulacyjna imitacja* lub semantyki wykrzykników nie pokrywa całego spektrum ich znaczeń. Zatem termin „onomatopeja” w znaczeniu ‘dźwiękonaśladownictwo’ jest zbyt szeroki i pokrywa wszystkie przypadki niebezpośredniej ekspresji werbalnej. Dlatego wolimy nazywać ekspresywy werbalne wyrażające i demonstrujące sensoryczne wyobrażenia o charakterze akustycznym *ideofonami akustycznymi*.

Sensoryczne wyobrażenia akustyczne mogą być werbalizowane za pomocą tzw. ideofonów dźwiękonaśladowczych, czyli onomatopei, jednak to jeszcze nie czyni ich werbalizacją tekstu muzycznego. Jak pisze Zofia Lissa:

Człowiek tworzy muzykę, aby dać w niej wyraz swoim przeżyciom, które powstają zależnie od określonej rzeczywistości społecznej i mają być przekazane innym ludziom. Dzięki temu dzieło muzyczne, tworzone z myślą, że będzie słuchane i przeżywane przez innych ludzi wplata się nie tylko w życie twórcy, ale i w życie innych ludzi; ci, którzy go słuchają, odczuwają specyficzny rodzaj radości, przyjemności [6, s.7].

Z kolei J. Bodina zauważa, że:

Tak wiele pojęć i zjawisk jest uwikłanych w emocjonalny krąg muzyki, że pojawia się pytanie o granicę między zjawiskami faktycznie emocjonalnymi i poza emocjonalnymi, o kryteria muzyczno-emocjonalne. Ponieważ zarówno wyrażaniu muzycznych emocji, jak i ich percepcji z pewnością towarzyszą procesy psychofizjologiczne, wewnętrzne (ukryta motoryka, między innymi napięcie strun głosowych), a nawet zewnętrzne (entuzjastyczny gest piosenkarza, łzy słuchaczy), to do emocji muzycznych powinien odnosić się ten stan psychiczny podczas kontaktu z muzyką, który wiąże się z określoną reakcją psychofizjologiczną człowieka [8].

Wydaje się więc, że muzyka jest nierozzerwalnie związana z emocjami, które oddziałują na sferę doświadczenia estetycznego, które jest związane z przeżyciem piękna.

Zatem dopiero po tym, jak zostaną połączone w całość z wyobrażeniami emocjonalnymi, mogą być werbalizowane za pomocą ideofonów emocjonalnych (takimi są np. emocjonalne wyrazy w postaci kaszlnięć, spluwań czy zabaw w zwierzęta lub mechanizmy). Wtedy zaś, gdy te emocje i wyobrażenia akustyczne mają charakter muzyczno-estetyczny, można te ekspresywy nazywać **wokalizami werbalnymi**.

Podczas analizowania procesu werbalizacji można zarysować kilka etapów: od słuchania psychofizjologicznego zjawiska (które odbieramy jako dźwięki muzyki) do werbalizacji estetyzowanych emocjonalno-sensorycznych wyobrażeń o takich dźwiękach. Pierwszym z nich jest wyodrębnienie z *continuum* muzycznego fragmentu, następnie wytworzenia emocjonalno-akustycznej jednostki wyobrażeniowej o pragmatyce estetycznej, a dopiero potem próba imitacji językowej przy pomocy ekspresywów werbalnych.

Przyjrzyjmy się przykładom uchwycenia fragmentów dźwiękowych przy pomocy środków językowych. Materiałem, który omawiamy są nieprofesjonalne teksty „zwykłych” słuchaczy, nieprofesjonalistów. Jedną z odmian ideofonów emocjonalnych są różnego typu konstrukcje powstające z celowego połączenia wyobrażeń emocjonalnych i sensorycznych powstających w sytuacjach estetycznych lub ludycznych (zabawowych), a także podczas różnego rodzaju świadomych ironicznych imitacji różnych odgłosów (zarówno niewerbalnych, jak werbalnych, zarówno realnych, jak zmyślonych).

Jednostki, które można określić jako wokalizy werbalne, powstają w sytuacjach muzycznej estetyzacji mowy lub próbach tzw. „nucenia”, czyli zademonstrowania melodii środkami językowymi.

Czasem tego typu zabiegi wyglądają dość skąpo i niewyraźnie. W przypadku tekstów pisanych najczęściej dowiadujemy się tym, że są to wokalizy z jakichś znaczników leksykalnych, np.:

pol.: rozlega się crescendo, tak zawsze tu grali, złapali rytm, podskakiwał do taktu, zagwizdał swoje ulubione, odgłosy dobrej zabawy, dziwowali się przyśpiewkom, muzyka co jedna sala to gorsza wolę brejki, na swoim instrumencie, są takie nagrania, rozległy się odgłosy;

ukr.: в опері, співав Ведмедик, гримить бубна, мелодія тягуча, різка, просурмив, ритм сальси, грала сопілка, голосно дрімбати, тромбоніст губами, скрипалі ротом;

и

ros.: прозвучал концерт, грустний звук скрипки, играла весьма быстро, медленная мелодия.

i

Nazwijmy takie przypadki **wokalizami prostymi**.

Por. polskie wokalizy proste:

Źupełnie jak na komediowym przedstawieniu – **ryms, ciach i łubudu...**! Niestety, odgłosy dobrej zabawy wywabily z legowisk pozostałych zbójów.

Po chwili rozlega się crescendo głośne „**Aaa ... aaa...**” Eugenii...

W końcu złapali rytm. Muszyna przytupywał i przyklękał, aparat przewieszony przez ramię podskakiwał do taktu. Flacha pohukiwał: – **Uha! Uha!**

Zapalił elektryczną latarkę, zagwizdał swoje ulubione „**Ri-fi-fi**” i ruszył w stronę schodów prowadzących do baszty.

Starzy ludzie jednak dziwowali się przyśpiewkom: po jakimu Magdalenka guciła! A to jakieś dziwne szelesty, a to zanoszenia się (...): **hop dziś, dziś, uha ha!**

(...) i muzyka co jedna sala to gorsza niestety jeszcze to techno chyba tam jakieś w miarę najbardziej przyzwoite bo tak to. sama łupanka takie **łup łup łup łup. i te te ten te**. czujesz te fale dźwięku jak w Jarocinie pod sceną (...).

,

upališ dreka i čuje se;

robił w wyznaczonych momentach wielkie **muuu** na swoim instrumencie (...)

Zadziałało: on **muuu** – publika szaleje.

Ciang, ciang – rozległy się dookoła denerwujące odgłosy. (tutaj tylko z szerszego kontekstu dowiadujemy się, że chodzi o imitację muzyki z płyty)

Ela, Mela, Pela, Fela, la, la, la, do dom, spać!

I nucąc swoje cienkie „la-la-la” zeskoczyła o stopień niżej.

tra-la-la ... – zanuciła ta niemłoda już kobieta.

Bum cyk cyk i bum cyk cyk. *I inaczej już grać nie będą, bo tak zawsze tu grali. skrzypki, harmonia, bęben i grają wszystko na jedno kopyto. Bum cyk cyk i bum cyk cyk.*

Mariusz, w tle um cyk, um cyk, um cyk, pozdrawiamy cię, wygrałeś kubek.

Raz królowna – tam tam taram – jasnowłosa – tam tam taram – cudny miała sen.

– Nastaw to pam, pam, pam – i to były właśnie Wariacje, pierwsze ich tony.

I wszystko co wymieniles opiera sie na matematyce... tadam! (wyobrażenie o akordzie kody)

W chwili zniszczenia Terminatora muzyka powinna zrobić TADAM, TADAM!;

ukraińskie wokalizy proste:

Як ото в опері: a-a-a... Потягнув, а далі воно тебе саме потягне й поведе.

У! У! У!» – завивав ліс. Поступово всі звикли до цього завивання, і кожен у своїй хатці став добирати мелодію. – **У-у!** – співав Ведмедик. – **У-у-у-у!** – за горою, у своїй хатці, тягнув їжачок. – **У-у! У-у!** – пищав Хом'ячок. – **Уї, уї!** – верещав Заєць.

А над усім цим гримить бубна: Бах! Бах! Бах! Бах! Бах! Бах! Мелодія тягуча, різка й... голосна...

під'їхав до школи, просурмив у самісіньке небо: тра-та-та!..

Отже, треба згадати тільки сальсу, відновити у пам'яті ритм... Па-на, на-на-на, на-на...

І раптом щось як засвистить: «**Фіть!**» Це заграла сопілка у кімнаті, бо в неї подув блакитний вітерець. – **Фіть! Фіть!** Чим далі, тим голосніше грала сопілка. – **Фіть! Фіть! Фіть!**

голосно дрімбати пальцем по губі, **бринь, бринь, бринь!**

оркестр вступає: пищить, верещить, гунає, лунає, дивлюсь – аж тромбоніст своєму тромбоні губами допомагає: «**бу-бу-бу**», а скрипалі – теж ротом – «**ті-ті-ті**», так ніби своїм інструментам підмогу дають, що ж це за гра така.

Дзигарі на Маріїнській церкві задзвонили якусь мелодію: **дзень, дзінь, бом!** – не вельми зграйну, аж важко було вчути в ній якийсь лад, але врочисту.

Жінка вистрибує з ліжка, шасть у пантофлі і ходить туди й сюди, колишучи маля. **Ля, ля, ля!** — чується півночі, а ти спиш... сам. **Ля, ля, ля!**.. відвідувачі під банальний **бум-цик-цик** горланили пісні про Победу, рускій блатняк і групу «Лесоповал».

Як я тільки не старався навчити його танцювати, а опанувати ритм «**бум, цик-цик; бум, цик-цик**» він не міг;

chorwackie wokalizy proste:

*Zaboravilo je kucati sretno kucati u ritmu **ram tam tam, tam tam tam tam tam** jer je bilo slomljeno i tužno.*

*Kada stiže Šukerčiću Mali Zeko moj Srce mu je zaigralo **Huja huja hoj.***

*Ja ne znam koji je to prestiž kad upališ dreka i čuje se **tatatatata;***

rosyjskie wokalizy proste:

*Девочки, помогите найти одну песню на английском языке. Поёт женщина, наверное не так давно вышла, сейчас играет. Начинается что то там "**ла ла ла**". Прямо такими звуками.*

*что за песня там в припеве поют девушка или девушки по-американски **la la la-la la la la la...***

Ну как нормальный человек может серьезно относиться к такой песне? Во-первых, там звучит «**тру-ля-ля!**» — уже понятно, что это не серьезно, что это шутка!

что за песня на английском языке (вроде 2020 года, сейчас много крутят ее по радио) поется - **O, o, o, o, ooooo ooooo**.

Веселенькая. Отрывисто так поется **O, O, Oo ooo, o, o, oo ooooo**. Тупой вопрос)) ну наверное не в каждой песне поется o o o, темболее из популярных на данный момент.

Тынч-тынч, пампарам, **тынч-тынч...** Чё за песня???? Крутицца в голове, вспомнить не магу...

W jednych przypadkach są to standardowe połączenia językowe (znaki z zasobu językowego): *тыдыдыдым, тра-та-та, туц-туц-туц бздынь-бздынь, брень-брень, тренди-брень, ля-ля-ля-ля, бум-бум, динь-динь, траля-ля, трам-тарарам-там-там-там-там, та-дам-та-дам, тынч-тынч, мана-мана*, czasem zaś nietypowe i „twórcze” (w sensie nieszablonowości, kreatywności) innowacje autorskie: *ri-fi-fi, уй, уй, хуја хуја хој*. Tego typu wokalizy sprowadzają się głównie do prób oddania poszczególnych niefunkcjonalnych odcinków dźwiękowych o charakterze muzycznym, cechujące się duplikacją sylab i rytmicznością.

Co innego **wokalizy złożone**, w których dochodzi do imitacji właściwej wokalizy muzycznej. Jak podaje Jerzy Habela:

Wokaliza (z fr. *vocalise*) – melodia na głos bez tekstu, napisana zwykle dla uczących się śpiewu jako ćwiczenie rozwijające technikę wokalną; polega na śpiewaniu różnych samogłosek lub pewnych sylab; wokaliza może mieć postać krótkiej frazy melodycznej, np. opartej na rozłożonym trójdzwięku, którą śpiewak wykonuje na progresywnie zmieniającej się wysokości [4, s. 217].

Interesującą jest też definicja podana w Encyklopedii PWN:

wokaliza [łac. *vocalis* ‘głosowy’], muz. śpiew pozbawiony tekstu słownego, oparty na samogłoskach (zwykle na samogłosce „a”) lub prostych sylabach (np. „ma, me, mi, mo, mu”), traktowany jako ćwiczenie wok., także wok.-

instrumentalny utwór muz. wykorzystujący tego rodzaju śpiew, np. Wokaliza w formie habanery M. Ravela [7].

W obydwu przytoczonych definicjach pisze się o obecności samogłosek oraz sylab złożonych z połączeń tychże ze spółgłoskami. Stycznym punktem wokaliz muzycznych i językowych jest ich użycie. W przypadku wokaliz prostych i złożonych główną rolę gra fonetyczne ukształtowanie tekstu przy pomocy połączeń spółgłoskowo-samogłoskowych mające zobrazować przebiegi dźwiękowe.

W wypowiedziach zwykłych mówców spotykamy próby bezpośredniej demonstracji za pomocą złożonych wokaliz werbalnych całych fragmentów melodii albo nawet próby „zanucenia” melodii całego utworu.

W polskim możemy odnieść do takich przypadków:

Biały słoń, biały słoń, szani mani o! szani mani dzyń bum gani o! o-o-o!

Się posłucha, choc ostatnio wolę brejki dum dum bam pip dum pip bam dum.

to są takie nagrania, że sobie w myślach dopowiadam: kiki, kuku, pu, pipi, pib-pib-pib – i poszła dalej...

„Pam, pam, param pam” i zamiast koncertu fortepianowego leci Requiem;

w ukraińskim:

перші такти бетховенівського «Для Елізи»: на ба, на ба, пам, на ра на пам! – вибулькнули.

додав: – Валькірія, Валькірія! – потім став наспівувати з Вагнера: – Та-та-та-та, та-та-та-та, та-та-та-та, тата-та!

Про початкові такти П'ятої симфонії («Та-Та-Та-таааа!») говорив: „Так сама доля стукає у двері!”

Ля! ля ра – ля ра – ля-ля-ля – ля-ра! Ля-а! ля-ра – ля-ра – ля ра Ля-ра! ля ра – ля ра – Ля-а! Ля-ля – ля-ра, ляляля ля – ра-ля! (з опери «Севільський перукар» Д. Россіні).

Фортепіано соло. Одна людина лише вмiла це зіграти, як слід. Та й та... Та-та. Та-та-та. (Наспівує тему Сатi, обриває). Що, знову фальш? Скажи.

Всі гірничі духові оркестри поголовно грають якийсь «Парад силачів», «Ходу атлетів» або «Марш давніх друзів». Хотіли бути оригінальними. **Та-ра-рара, бум, бум!**

муликав собі під ніс пісеньку, яку щойно склав: «**Тари-бари-бумбарари!** Я співаю про кошмари».

вже навчила людей тій повній сонця і сміху пісеньці (...) – **Тра-ля-ля-ля-ля-ля-ля-ля. Тра-ля-ля-ля-ля-ля-ля, Ляляля!**

ось так треба підстрибувати й співати. **Тра-ля-ля-ля, ля-ля, ля-ля-ля-ля, ля.**

Люба моя, зв'яжіть ті фрази докупи, ви ж граєте не просто ноти одна за одною – **пам-парам-пам-пам**, – ви граєте фрази, ви граєте людські крики! Заходжу на кухню зробити мою улюблену чашечку кави без цукру з молоком. **Та-да-да-дам.** А кавоварки немає.

Студент технічних спеціальностей? Подобається вчитися? Мрієш працювати в ІТ компанії? **Та- да-да-дам!!!!** Запрошуємо приєднатися до нашого «SkyCamp»!;

w chorwackim:

hej, haj, tiki, tak, nek' iz repe bude mak!

E-ci, pe-ci, pec, ti si ma-li zec, a ja ma-la vjeverica, e-ci, pe-ci, pec.

Što je danas lijep i sunčan dan ... **parara ... raram** došlo je proljeće.

Ša la la la , i ono kao čiča mića gotova je priča , zaključili smo s odličnom ispisninom.

Ali ni ' ko za sirotinju neće Pa ni ona za ribara **ša la la la la la la**

Tralala tralala tra la la la lalala... draga Me, draga Me... ti si naše veselje...

;

w rosyjskim:

Люди!!! Помогите найти песню!!! Звучит примерно так: Та-да та-да та-да-дам та-да-дадам. Там тадам тадам. Та-тадам тада-дам та-дам та-дадам. Та-да та-дадам.

Музыка бит: тудудун тудудун ту ту тудудун/ не быстрый, замедленный. Не знаю может они выкрикивали where the. Спасибо.

Она поет грудным голосом, язык похож на французский, что-то такое с прононсом. Привев типа такого "та-ДА-да-да-ДА-дам", а потом писклявым хором "у - у - у", "та-да-ДА-дам-ТА-да-дам" и опять "у-у-у". (большими буквами - повышение тональности)...

помогите найти песню, название грппы не помню. там вначале играет: ту тую ту ту ту ту тую тую, звук электронный.

Złożone wokalizy są tworzone najczęściej z prostych i są ich kombinacjami. W każdym z badanych języków można odnaleźć tradycyjne językowe znaki – ideofony emocjonalne – służące do kreowania złożonych wokaliz muzycznych.

Zatem kombinacja akustyczno-emocjonalna i językowa, czyli próba odtworzenia fragmentu przebiegu muzycznego za pomocą wokaliz werbalnych, tak konwencjonalnych, które wpisują się w panoramę utartych schematów i konstrukcji (onomatopeje, zakorzenione w systemie językowym), jak też jednostkowe (wypracowane, wyczelowane przez artystę pisarza) i sytuacyjne (kiedy autorem jest zwykły odbiorca) są niezwykle ciekawym zjawiskiem wartym zbadania.

Tematem niniejszego referatu była próba przedstawienia akustycznych wyobrażeń sensorycznych z pozycji zwykłego słuchacza, który z całego ciągu muzycznego tekstu wyodrębnia fragment i stara się go zwerbalizować. Akustyczne wyobrażenia sensoryczne połączone z wyobrażeniami emocjonalnymi są semiotyzowane przy pomocy połączeń spółgłoskowo-samogłoskowych (rzadziej czysto samogłoskowych). W przypadku, gdy te środki są zapożyczone z jakiegoś języka, już możemy mówić o ekspresji werbalnej, a efekty takiego zabiegu można nazywać *ideofonami emocjonalnymi*. Natomiast fragmenty ciągu muzycznego, które będąc odebrane przez słuchacza w postaci wyobrażeń psychofizjologicznych są

poddawane próbie werbalizacji za pomocą ideofonów emocjonalnych, można nazwać **wokalizami werbalnymi**.

Zatem wokalizy są jednostkami **celowej imitacji sensoryczno-emocjonalnej ekspresji werbalnej**. Są one wynikami celowego połączenia wyobrażeń emocjonalnych i sensorycznych w sytuacjach estetycznych lub ludycznych (zabawowych). **Wokalizy werbalne** mają na celu zademonstrować za pomocą środków językowych melodię lub jej fragment. Jest to dość luźna kolekcja ekspresywów, wśród których można wyróżnić jednostki w miarę systemowe, określone tutaj jako *wokalizy proste*. Bardziej interesujące, lecz zupełnie asystemowe są tzw. *wokalizy złożone*, w których doszło nie tylko do prób oddania melodii, lecz także do imitacji właściwej wokalizy muzycznej.

W przypadku zebranych przez nas tekstów widać, że podejmowane przez zwykłych słuchaczy wszelkiego rodzaju próby mające w założeniu doprowadzić do zbliżenia się dwóch różnych obiektów – języka i muzyki – są ograniczone repertuarem środków, co uniemożliwia werbalizowanie utworu w całości. Kod językowy jest werbalny, muzyczny zaś niewerbalny. W związku z tym kod muzyczny może w najlepszym przypadku wyrażać emocje, nastroje i uczucia (a także wywoływać je u słuchacza poprzez tekst muzyczny i lub jego fragment). Kod językowy (poprzez mowę) może służyć jako uniwersalny środek komunikacji, również na poziomie ekspresji (za pomocą kodu językowego można wyrażać nie tylko uczucia, ale także cały kompleks intencji informacyjnych (pojęciowych, sensorycznych, emocjonalnych i wolitywnych) w formie uogólnionej.

BIBLIOGRAFIA

1. Bańko, M. (2008). Współczesny polski onomatopeikon. Ikoniczność w języku. PWN, Warszawa.
2. Cędrowska, A. Specyfika informacji muzycznej i problemy werbalnej reprezentacji obrazów muzycznych za pomocą języka. (2022). „Studia Methodologica”, vol. 53 (w druku).

3. Czajkowski, P. (2022). Analiza onomazjologiczna ekspresywów werbalnych w językach słowiańskich (na materiale języka polskiego, ukraińskiego i chorwackiego). Dysertacja doktorska. Kielce, 227-248
4. Habela, J. W: (1972). *Wokaliza*. W: Słowniczek muzyczny, PWN, Warszawa. 217.
5. Leszczak, O. (2018). *Tekst jako makrojednostka mowy w ujęciu metodologii funkcjonalno-pragmatycznej*. W: Сучасні мово- і літературознавчі методології та нові прочитання художнього тексту. Антологія, упорядники: Л. К. Оляндер, О. В. Богданова, Ю. В. Громик, І. Ф. Штейнер. Луцьк: Вежа-Друк. 663-676.
6. Lissa, Z. (1987). *Zarys nauki o muzyce*, PWN, Kraków.7
7. *Wokaliza*. encyklopedia.pwn. URL: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/wokaliza;3997618.html> [9.10.2022]
8. Бодина, Е.А. *Музыкальная педагогика и педагогика искусства. Концепции XXI века*. studme.org URL: https://studme.org/104602/pedagogika/kontsepsiya_muzykalnyh_emotsiy_holopovo y [9.10.2022]
9. Лещак О. (2018). *Методологические основания и истоки российской ономасиологии: проблема соотношения номинации и предикацию*. „Studia Methodologica”, nr 46. 7-21.

REFERENCES

1. Bańko, M. (2008). Współczesny polski onomatopeikon. Ikoniczność w języku [Contemporary Polish onomatopoeics. Iconicity in language]. PWN, Warszawa.
2. Bodina, E.A. *Muzykalnaya pedagogika u pedagogika iskusstva koncepciji XXI wieka*. [Music pedagogy and art pedagogy. 21st century concepts]. studme.org URL: https://studme.org/104602/pedagogika/kontsepsiya_muzykalnyh_emotsiy_holopovo y [19.10.2022.]

3. Cędrowska, A. (2022). *Specyfika informacji muzycznej i problemy werbalnej reprezentacji obrazów muzycznych za pomocą języka [Specificity of musical information and problems of verbal representation of musical images through language]*. „Studia Methodologica”, vol. 53 (in print).
4. Czajkowski, P. (2022). *Analiza onomazjologiczna ekspresywów werbalnych w językach słowiańskich (na materiale języka polskiego, ukraińskiego i chorwackiego). Dysertacja doktorska. [Onomaziological analysis of verbal expressions in Slavic languages (on the material of Polish, Ukrainian and Croatian). Ph. D. dissertation]*. Kielce, 227-248.
5. Habela, J. *Wokaliza [Vocalise]*. V: (1972). Słowniczek muzyczny, PWN, Warszawa. 217.
6. Leszczak, O. (2018). *Tekst jako makrojednostka mowy w ujęciu metodologii funkcjonalno-pragmatycznej [Text as a macro-unit of speech in terms of functional-pragmatic methodology]*. V: Suchasni mowo- i literaturoznawchi metodologii ta nowi prochitannia hudozhnovo tekstu. Analogia [Modern language and literary methodologies and new readings of literary texts. Anthology], uporiadniki: L. K. Olander, O. V. Bohdanova, Yu. V. Gromik, I. F. Shteyner. Luck: Wiezha-Druk. 663-676.
7. Lissa, Z. (1987). *Zarys nauki o muzyce [Overview of the science of music]*. PWN, Kraków. 7
8. *Wokaliza [Vocalise]*. encyklopedia.pwn. URL: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/wokaliza;3997618.html>
9. Leszczak, O. (2018). *Metodologicheskie osnovaniya i istoki rossiyskoy onomasiologii: problema sootnosheniya nominatsii i predikatsii [Methodological foundations and origins of Russian onomasiology: the problem of correlation between nomination and predication]*. „Studia Methodologica”, No 46. 7-21.

АВТОРСЬКИЙ ВЕРТЕП «ВІЙНИ»: СЮЖЕТНО-МОТИВНО-ПЕРСОНАЖНІ МОДИФІКАЦІЇ

Лілія ЯРЕМКО

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української фольклористики імені Філарета Колесси
Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна
orcid.org/0000-0003-2092-6225,
lpidgorna@gmail.com*

У статті розглянуто феномен вертепу як унікального явища фольклорної традиції українців. Подано інтерпретацію вертепного дійства як «пограничне фольклорно-літературне явище». Акцентована увага на значимості вертепу у парадигмі сучасних етнокультурних комунікацій. Для аналізу взято сучасний авторський текст вертепу 2023 року. У тексті майстерно поєднано теми «сакрального» і «профанного». Акцентовано увагу на появі нових мотивів, сюжетів, персонажів. З'являються мотиви незламності духу українських воїнів, мотив прагнення до Перемоги. Маємо зміни у сюжеті вертепу: додаються нові події, факти сьогодення, які майстерно вплетені у канву релігійного сюжету. Окрім того, у тексті представлено багато нових персонажів з політичного життя країни-агресорки. Події війни росії проти України накладають відбиток на появу нових текстів вертепів з «політичними підтекстами». Це «вертепи війни». Незважаючи на те, що вертепна драма, яка побудована на естетичних формах мистецтва бароко, усе ж вільно поводить з контамінацією різноманітних сюжетів і мотивів. Вертеп розвивається і модернізується відповідно до ситуацій часу, у якому ми живемо. Методологічною основою статті є використання функціонально-системного підходу до аналізу новітніх текстів авторського вертепу.

***Ключові слова:** Вертепна драма, авторський вертеп, «вертепи війни», сюжет, мотиви, персонажі вертепу.*

AUTHOR'S CEREMONY "WAR": PLOT-MOTIVE-CHARACTER

MODIFICATIONS

Liliia YAREMKO

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
Department of Ukrainian Folklore named after Filaret Kolessa
Ivan Franko Lviv National University
st. 1, Universitetskaya, Lviv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-2092-6225
lpidgona@gmail.com*

The article deals with the phenomenon of the nativity scene as a unique phenomenon of Ukrainian folklore tradition. The interpretation of the nativity scene as a "borderline folklore-literary phenomenon" is presented. Focused attention on the significance of the nativity scene in the paradigm of modern ethnocultural communications. For the analysis, the modern author's text of the nativity scene of 2023 was taken. The text skillfully combines "sacred" and "profane" themes. Emphasis is placed on the appearance of new motives, plots, and characters. Motives of the indomitable spirit of Ukrainian soldiers appear, the motive of aspiration to Victories. We have changes in the plot of the nativity scene: new events are added, facts of today, which are skillfully woven into the canvas of the religious plot. In addition, the text introduces many new characters from the political life of the aggressor country. The events of Russia's war against Ukraine left an imprint on the appearance of new nursery rhyme texts with "political undertones". These are the "cradles of war". Despite the fact that nativity drama, which is built on the aesthetic forms of Baroque art, still freely behaves with the contamination of various plots and motives. The nativity scene develops and modernizes according to the situations of the time in which we live. The methodological basis of the article is the use of a functional-systemic approach to the analysis of the latest texts of the author's nursery.

Key words: *Nativity scene, author's nativity scene, "nativity scenes of war", plot, motives, characters of the nativity scene.*

Вирує світ, сміється, плаче, виє.
Кружляють видива, веселі і сумні.
Де вертеп, без поділу на дії,
Хіба що з поділом на ночі і на дні.
Грицько Чубай, «Вертеп».

Постановка проблеми. Вертеп-унікальне явище фольклору у традиційній культурі українців. Вивченням цього феномену присвячено чимало наукових студій. Серед них можемо виокремити дослідження учених XIX-XX століть [2, 5, 6, 23, 24, 25]. Маємо багато статей сучасних дослідників [1, 4, 7, 9, 10, 12, 13, 16, 17, 21, 22, 25, 26, 27]. Користуємося записами сучасних текстів вертепів, які або опубліковані, або є на сторінках інтернет-ресурсів [8, 11, 18, 20].

Ярина Закальська у науковій студії «Різночасові модифікації вертепної драми:- політичний аспект»[10, 147-152] розглядає тексти сучасних вертепних драм з огляду на їхні зміни відповідно до реалій сьогодення. Авторка інтерпретує вертепи «як соціально активного та відкритого в часі феномена, важливого для усвідомлення нашої ідентичності» [10, 147]. Дослідниця однією з перших аналізує тексти «фронтових» вертепів. З огляду на це, можемо продовжити таку проблематику, вивчаючи і аналізуючи тексти вертепів, що з'явилися у 2022 -2023 роках і мають у собі елементи новотворення, які відображені у подіях війни росії проти України. Ми можемо називати їх «синтезом релігійних і політичних сюжетів». Це можуть бути як народні тексти вертепного дійства, так і авторські сюжети, що акумулюють у собі поєднання тем «сакральних» і «профанних». За спостереженням Йосипа Федаса, «гармонія сакрального і світського характеризує вертеп як цілісність, як систему. Їй властиві єдині принципи, закономірності. Але проявляються вони в різних елементах системи неоднаково, діють з різною інтенсивністю». [22].

У статті «Український вертеп на межі двох епох»[13, 29-41] Олександр Курочкін показує історичні шляхи еволюції українського вертепу на відрізок XX-XXI століть. Автор дослідження акцентує на вагомій ролі вертепу у процесі сучасних етнокультурних комунікацій. Він зазначає про активізацію певних політичних подій, які виникають у суспільстві, і їхнє відображення у текстах

вертепів з певною актуалізацією, модифікацією і модернізацією. «У переломні моменти історії святкові символи і ритуали набирають особливого звучання, адже відбувається рішуча перебудова старих і утворення нових конструкцій громадського життя, нових укладів і парадигм людських стосунків».[13, 37]. Автор пише про буремні події 2013-2014 рр., відомі в історії під назвою Революція гідності. «Органічним компонентом свята Різдва на Євромайдані, - на думку дослідника,- став український вертеп. Він був представлений у різних формах і модифікаціях».[13, 38]. Автор дослідження зазначає, що у період Різдвяних свят 2014 року у Києві було показано близько 10 вертепних вистав. За його спостереженням, одні чітко дотримувалися у постановці євангельського сюжету, інші – «доповнювали і переосмислювали її, реагуючи на актуальні запити часу і аудиторії».[13, 38]. Там могли демонструвати як народні вертепні дійства, так і постановки за сценаріями авторів. Один із авторів тексту вертепу того часу-Сашко Лірник.

Таким чином, можемо підсумувати, що у сучасному суспільстві, де відбуваються певні історично значимі події епохи (Революція гідності, Євромайдан, війна росії проти України) традиційне вертепне дійство набуває певних нових ознак, переосмислень, трансформацій. У сучасному світі класичний сюжет різдвяної драми виходить за межі Євангельського сюжету і активно співіснує з новими явищами культури і суспільного буття. Як слушно зауважив Олександр Курочкін, «на сьогодні можемо вести мову не лише про релігійно-побутовий, але й фестивальний, мистецький (постмодерністський), літературний, політичний різновиди вертепу, що мають свої особливі форми вираження».[13, 40].

У статті будемо вести мову про авторські тексти вертепів з «воєнними» мотивами, їх ще можна інтерпретувати як «вертепи війни».

Саме художні модифікації вертепної структури маємо в авторських текстах.

Іван Франко у статті «Як виникають народні пісні» намагався довести, що поетичний твір автора має на собі відбиток таланту поета, його індивідуальних

рис, проходить крізь призму світовідчуття і світосприйняття митця. Він пропонує уявити «поетичну творчість сучасних поетів-митців» і приходить до висновку, що у довершеному творі художньої поезії відображена певна доба і обставини, у які витворюються такі твори. Важливим чинником при цьому виступає неповторний стиль самого поета. «Митець, який свідомо створює поетичний твір, передусім відбирає предмет, найбільше відповідний його індивідуальній вдачі і характерові його таланту, він намагається вивчити, опанувати той предмет, вдуматися і вслухатися в нього і потім заповнити його рамки, так би мовити, викристалізуваним змістом свого власного я. Звідси виходить, що чим досконалішим і глибшим є твір художньої поезії, тим у більшій мірі він несе в собі **риси доби і обставин, серед яких виник, риси поглядів, прагнень, ідей** (Л.Я), одним словом, індивідуальності самого поета». [24].

Так твориться і сучасний авторський текст вертепу. Автор пропускає через свою свідомість риси доби (XXI століття), подій XXI віку (війни росії проти народу України), відтворює певні політичні моменти цих обставин. Він намагається збагнути ці нелегкі трагічні події, показати прагнення і стремління українського народу і в результаті створити текст сучасного «вертепу війни» крізь призму свого оригінального стилю і таланту. «Вертеп від неймовірного Майстра (Роман Голод) (це ж треба-завжди дивуюся, як можна так несамовито тонко, точно й вишукано відчувати Слово»-, пише про рецепцію тексту вертепу відома дослідниця Олесья Наумовська.[15].

Для аналізу ми беремо авторський сценарій вертепу професора Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Романа Голода. Текст написаний і інсценізований у Івано-Франківську у 2023 році. Це вдале поєднання, синтез висвітлення теми «сакрального» і «профанного».

Дослідниця цікавої проблематики «сакральне» і «профанне» І. Бондаревська на прикладі життя і творчості видатного мислителя і філософа Григорія Сковороди говорить про цікавий феномен у його текстах – «сміслообраз»: «Сковорода у своїх творах часто вдавався до створення сміслообразу, спираючись, як правило, на біблійний сюжет, і вже потім, у світлі

цього образу розгортав свою думку».[3, 101]. На думку авторки, коли ми виокремимо такий «сміслообраз», зможемо краще зрозуміти проблему. Вона вважає це слушним, коли мова іде про текст, що насичений «емблемами і символами», що мають необмежені смислові контамінації.

Центральним сюжетом як в історичному, так і у логічному плані вертепу є біблійна історія про народження сина Божого, яку ми маємо на початку тексту і яка вплетена у канву сюжету по усьому творі, і згодом, як «сміслообраз» переходить в іншу площину тексту твору-зображення «політичного контексту доби».

Так і тут, автор, вплітаючи у канву релігійного сюжету розповіді про сьогоднішню жорстокої агресії росії проти України, досконало вимальовує «сміслообраз» усіх жахливих зміслів цієї війни. І, безперечно, автор кладе свої розлогі розмисли у текст. Найважливіші «сміслообрази», які представлені у тексті Романа Голода- «народження Божого дитяти» і «війна».

Звісно, що «згідно з Е. Дюркгеймом, сакральному плану буття, що співвідноситься із суспільними цінностями, згуртовуючи усіх носіїв цієї традиції, протистоїть профанний план – індивідуальний, побутовий».[14, 93]. Профанне характеризує життя у найрізноманітніших його виявах: починаючи від природи, тілесного існування і закінчуючи суспільним життям, суспільними подіями.

Мета статті: на основі авторського тексту «вертепу війни» показати парадигму традиційних і новотворчих елементів на рівні сюжету, мотивів, персонажів. Виявляти певні модифікації, які ми спостерігаємо у цих свого роду «поетичних документах доби війни».

Сюжет:

У традиційних текстах вертепів маємо, як правило, такі сюжетні елементи: Ірод дізнається від волхвів про народження Ісуса Христа, який буде претендентом на його престол; не бажаючи мати суперника, він кличе воїнів і наказує їм вбити усіх вифлеємських дітей віком від 2-ох років і молодших; за такий злочин смерть відрубав Іродові голову, а чорт забирає його у пекло.

Вертеп (і фольклор у цілому) створює “свою” реальність. Його дійсність – Різдво Христове.

Такі вертепи мають упорядковану і чітку сюжетну лінію, персонажі, як правило, сюжетно поєднані між собою.

У вертепі авторства Романа Голода – теж «своя реальність». Сюжет вертепу можемо умовно поділити на кілька частини: 1. Прославлення народження Божого дитятка, яке у тексті переплетене із зображенням реальних картин сьогодення і подіями війни. 2. Поява трьох царів, які у сучасному сценарії мають символічне значення помічників для України. 3. Зображення «політичних персонажів» країни-агресорки. 4. «Кара» для усіх негативних персонажів. 5. Хвала і честь оборонцям рідної землі і їхньому очільникові-головнокомандувачу ЗСУ- Залужному. 6. Зображення інших персонажів традиційного вертепного дійства. 7. Сприйняття появи на світ Ісуса Христа із народженням Перемоги та ідеєю воскресіння українського народу.

Мотиви:

Мотивами традиційного вертепного дійства зазвичай є: прославлення народження Ісуса Христа, поклоніння Христові, принесення Йому дарів, возвеличення Йосипа і Марії, винищення за наказом Ірода вифлеємських немовлят, плач Рахилі, покарання Ірода. Окрім того, були мотиви світської тематики, де відтворювали елементи життя простих людей.

Мотиви різдвяного сюжету у тексті Романа Голода уже «осучаснені»: народження Божого дитятка (традиційний мотив), мотив гулу сирен, мотив полонених кіборгів і азовців, мотив російської пропаганди, мотив Перемоги, мотив любові до українців у цілому світі, мотив історичної пам’яті, мотив братньої допомоги Україні від сусідніх держав у період війни, мотив еміграції деякої частини населення за кордон у часі війни.

Персонажі:

За спостереженням Валерія Шевчука, який порівнював різні тексти вертепів (варіант Галагана — Маркевича) чи польською мовою (Волинський варіант), у них «герої різного віку: старі, в літах, діти. Є і в другій дії алегоричні

фігури -Чорт, представники тваринного світу: кінь, коза, свиня. Всі вони разом із персонажами біблійної історії творять одне - ту ж таки універсальну картину світу, що її складають Бог і Антибог (Христос та Ірод), сили світлі (Ангели, Три царі, Пастухи) і темні (Ірод, Воїни, Чорт, Смерть), власне, сили Неба та Землі (Бог, святі, земні світлі сили, народ, земні темні сили).[27].

Є у вертепному дійстві жартівливі персонажі: жид та його дружина Сура. Також у сценарії вертепу можуть бути й інші персонажі. «Як у найдавніших текстах вертепів, так і в їх пізніших модифікаціях, простежується широка панорама народного життя із низкою персонажів, що уособлюють різні соціальні та національні верстви населення, звучить поліфонна гама людських настроїв із домінуванням патріотичного».[26, 65].

Пастушки – персонажі, які приносять звістку про народження Ісуса Христа.

У тексті вертепу Романа Голода один пастушок приносить звістку про «гул сирен» і «канонади», порушено мир і спокій, бо іде війна. Другий пастушок ставить риторичне запитання: « чому у наш край заслані вічні зайди»? Третій пастушок згадує про кіборгів і азовців, які героїчно боронили свою Батьківщину. Пастушок благає волі і Перемоги. Після цього «політичного тла» пастушки повідомляють, як у класичному вертепі, про народження Ісуса- Божого дитяти. Автор, проводячи паралель із сьогоденням, дає йому навіть псевдонім – «Перемога».

То ж за вірну Віру в Бога

Вам належиться підмога!

З неба як подяка Бога

В вас зродилась Перемога! [8].

Ангели згадують трагічні сторінки історії України: Соловки, Голодомор, Гулаг, Сибір, та возвеличують незламність української нації. Пам'ять про Небесну Сотню залишиться у споминах майбутніх поколінь. Прокладаючи місток до сьогодення згадують і головнокомандувача ЗСУ- Залужного.

Ангели закликають поклонитися народженому Ісусу і говорять про Йосипа і Марію.

Ангел- традиційний персонаж у вертепному дійстві, який випромінює і несе людям добро. Оскільки ангел є передвісник народження Месії, у руці може тримати зірку і дзвіночок

Жид – хитрий, брехливий, непосидючий, корисливий персонаж у класичному сюжеті вертепу. Зазвичай, він виступає як позитивний персонаж, хоча скрізь намагається мати з чогось користь. Мошко, за наказом Залужного, «готовий у роздріб розпродати русню».

Сура- дружина жида. У текстах разом зі своїм чоловіком наділена жартівливим акцентом. Образи жида і сури змальовані в іронічному ключі: вони вже навіть «продають патрони».

Будулай- ім'я цигана, який виступає у класичному вертепі, хоча і не завжди він є у сценаріях. Може бути замінений іншим персонажем. У цьому тексті Будулай збирає брухт по усій землі. Цей образ теж вимальований у гумористичному ключі. Головнокомандувач Залужний пропонує Будулаєві збирати « на металобрухт танки, тигри, зіли, гради».

Три Царі у класичному вертепі – три мудреці зі Сходу. Вони несуть дари Новонародженому. У цьому тексті замість традиційних трьох царів є образи царя Британії, царя Польщі, царя Америки. Тут маємо на увазі Бориса Джонсона (колишнього прем'єр-міністра Великої Британії), Анжея Дуду (Президента Польщі) і Джо Байдена (Президента Америки), які від початку війни стали добрими помічниками для України і українського народу.

Йосип, Марія – біблійні персонажі вертепного дійства, батьки Божого дитятка.

Ірод-як і канонічному вертепі, де є євангельська історія, так і в трансформованому вертепі є головним ворогом Спасителя. Має вкрай негативний імідж.

У цьому тексті цар Ірод сіє смерть і вбивства. «Політичні персонажі» розповідають йому про народження Сина Господнього, ім'я якому – Перемога.

Ірод дає наказ перетворити «Україну у руїну», «забрати у мам усіх дітей і депортувати їх у Сибір». Він викликає смерть і чортів. Автор тонко і влучно називає «русский мир» пеклом. Ірод закликає смерть вбити Перемогу, бо у неї за спиною уже попередній досвід вбивст «багатьох народів».

Смерть- належить до когорти традиційних персонажів, яка вбиває царя Ірода за його гріхи.

Смерть саркастично хоче відправити усе політичне керівництво країни-агресорки у Гаагу:

Я тебе і всю ватагу

Відправляю у Гаагу![8].

Чорт-персонаж, який зазвичай забирає душу Ірода до пекла. Він наділений рисами комізму. У тексті авторського вертепу чорти згадують про ЗСУ і їхнього очільника – Залужного:

З ними мир в нас непорушний!

Ще й гарантом – пан Залужний![8].

Отже, традиційними персонажами у авторському тексті Романа Голода є образи: трьох пастушків, трьох ангелів, трьох царів, Йоспа, Марії, Ірода, смерті, трьох чортів, мошка, сури, Будулая (зазвичай, образ у класичній вертепній драмі міг бути не завжди).

Персонажами-новотворами у тексті виступають: Нестор-Літописець (Звіздар), Залужний (командувач ЗСУ).

Образ Звіздаря відомий у різних записах вертепів, однак у цьому тексті він має своє незвичайне значення. Це не просто Звіздар, який освітлює дорогу, його праобразом є Нестор-Літописець, що писав нашу історію від давніх часів.

На початку тексту Роман Голод вкладає в уста Нестора-Літописця слова хвали народженню Божого дитятка, натомість, у завершальній частині вертепу автор славить народження Бога Предвічного і прославляє ідею «воскресіння нашого народу» уже котрий раз неподоланого впродовж нашого літописання історії:

Тож зведемо погляд вдячний

До благих до нас Небес...

Нам родився Бог Предвічний!

Вкотре наш народ воскрес![8].

Численна парадигма образів-новотворів з боку представників-агресорів у війні проти нашої держави: Гундяй, Онуфрій (Орест), Паша (Мерседес), Медведчук, Паломниця (Марченко), Медведка (Медведєв), Шойгу, Суровікін, Дира (Кадиров).

Саркастично змальовані образи і релігійного керівництва держави-агресорки, і з гнівним осудом виписані портрети політичних діячів, подано характеристики їхнього емоційного ставлення до України.

Цінним у вертепній драмі є її пісенне наповнення, оскільки у вертепному дійстві істотну роль відіграють і колядки- жанр величальних календарних обрядових пісень, які у дохристиянські часи були приурочені до початку нового сільськогосподарського року, а з прийняттям християнства- Різду Христовому. У сучасних текстах вертепів є колядки-новотвори, що виникли внаслідок подій війни росії проти України. Так, у вертепі Романа Голода використані тексти колядок, перероблені з відомих церковних коляд, зокрема на мотив «Сумний Святий вечір»..., «Нова радість стала», авторська колядка «Там, во Бахмуті». Перша колядка передає атмосферу знову «сумного Святого вечора» 2023 року», бо це пов'язано з подіями війни. Власне характер і стиль вертепу виразно розкриває друга перероблена колядка, в якій провідним є мотив «воскресіння України», прагнення до волі і свободи. Колядка «Там, во Бахмуті» пройнята мотивами похвали ЗСУ і бійцям тероборони, всій нашій родині-Україні. Висновки: Отже, можемо констатувати, що у ХХІ столітті, окрім традиційних вертепних дійств, маємо авторські тексти вертепів, у яких є дуже тонке, влучне поєднання християнських мотивів з сучасними політичними мотивами, які є відгомном війни росії проти України. Традиційний вертеп як фольклорний жанр є жанром, який відкритий для видозмінювання. Вертепи зазнають впливу часу: у текстах з'являються нові персонажі, а події, які відображені у вертепі,

часто є зображенням сучасних подій, або безпосередніми розповідями про них. Авторський вертеп теж набуває певних модифікацій на різних рівнях: сюжетному, мотивному, персонажному.

1. На сюжетному рівні, окрім традиційного релігійного сюжету, простежуємо «новітні епізоди», що пов'язані з подіями війни;

2. На мотивному рівні маємо появу нових мотивів: мотив гулу сирен, мотив полонених кіборгів і азовців, мотив російської пропаганди, мотив Перемоги, мотив любові до українців у цілому світі, мотив історичної пам'яті, мотив братньої допомоги Україні від сусідніх держав у період війни, мотив еміграції деякої частини населення за кордон у часі війни.

3. На рівні персонажів спостерігаємо появу нових, здебільшого, «політичних» осіб країни-агресорки, які змальовані у гротескно-саркастичному ключі.

Саме переломні моменти, знакові епохальні явища знаходять відображення у певних авторських «сміслообразах», якими є народження Божого дитяти і зображення реалій війни. Майстерно переплітаючи ці «сміслообрази», автор творить оригінальний текст вертепу з яскравим політичним підтекстом, «вертеп війни». Студенти і працівники Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, відтворивши таке вертепне дійство у 2023 році, подякували професорові Роману Голодові за «злободенний оригінальний авторський сценарій», вони дякують ЗСУ за можливість збереження своїх традицій і подяка Богові, який народився». [19]. Тож, бережімо своє, національне, неповторне, феноменальне, надзвичайне, рідне для нас, українців.

ЛІТЕРАТУРА

1. «Вертеп» Григорія Чубая як модифікація вертепної драми (2008) // *Слово і час*. №7. 67-76.

https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02GmwdD6rmqZt6eppBifd6vL4VmpNLPL78yKymCroBEMtzwcj

2. Isopolski, E.(1843), *Badania podan ludu: Pamiatki Ukrainy / E. Isopolski // Atheneum. - Wilno,- Odd III. - T. I. 19-30 ; Odd. III. -T. 3. 47-68 (Dramat wertepowy o smierci. 60-64.*
3. Бондаревська, І.А. (2000) , *Сакральне і профанне в проєціях людського життя (досвід Григорія Сковороди. Наукові записки. Т.18. Ювілейний випуск. С.101-106).*
4. Вовчак, Андрій. (2013), *Народний ляльковий вертеп («бетлейка») в околицях Хирова на Старосамбірщині Львівської області. Родина Колессів - спадкоємність науково-мистецьких традицій (з нагоди 140-річчя від дня народження академіка Філарета Колесси). Збірник наукових праць та матеріалів. Львів. 306-309.*
5. Возняк, М.С. (1955), *Початки української комедії (1619-1819) / М.С. Возняк. Вид. 2. Львів : ГОВЕРЛЯ. 251 с.*
6. Возняк, М.С. (1912), *Стара українська драма і новіші досліди над нею / М.С. Возняк // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Львів. Т. 112. Кн. 6. 139-191.*
7. Герус, Л. (2017), *Шопка в українській християнській традиції: генеза, історія, символіка. Народознавчі зошити. Львів. № 3. С. 579-595.*
8. Голод, Роман.(2023), *Вертеп.*// Режим доступу:
https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02DCE17dMS5UrvaoLZ9UyPndnzZDCcDVE4rCXtWUbMbXHQq
<https://www.youtube.com/watch?v=ysoGiMRxyhI>
9. Завітій, Б.,(1998), *Українська народна драма про царя Ірода (спроба систематизації). Народознавчі зошити. Львів. № 6. С. 646-654.*
10. Закальська, Ярина. «Різночасові модифікації вертепної драми:- політичний аспект», *Закарпатські філологічні студії. Випуск 3. Том 3. С.147-152.*
11. Козак, Олена.(2022), *Вертеп 2022 року.* // Режим доступу:
<https://vseosvita.ua/library/stsenarii-rizdvianyi-vertep-2023-616601.html>

12. Курочкін, О.В. (2022), Різдвяний вертеп: шляхи історичної трансформації: монографія, Київ: Видавництво «Ліра». 188 с.
13. Курочкін, О.(2014), Український вертеп на межі двох епох / Олександр Курочкін // *Народна творчість та етнографія*. № 6. 29-41.
14. Михайло, Юрій.(2016), Сакральне як феномен культури, Релігія та Соціум. No3-4. 93-100.
15. Наумовська Олеся.(2023). Режим доступу:
https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02DCE17dMS5UrvaoLZ9UyPndnzZDCcDVE4rCXtWUbMbXHQq
16. Папіш, Марія.(2022), Еволюція образної системи української різдвяної драми. Три царі-від біблійних мудреців до провідників українського народу.// *Народознавчі зошити*. № 6 (168). 1448-1460.
17. Пилипчук, Р. (2010), До питання про початок українського вертепу, або ще раз в обороні Еразма Ізопольського / Ростислав Пилипчук // Радішевський Р. Українська полоністика: проблеми, школа, силуетки. Київські полоністичні студії. -Т. XXVII. – Київ. 363-375.
18. Різдвяний вертеп на Волині / Записи текстів, упоряд. і вступ. ст. О. Ошуркевича.(2009). Луцьк. 72 с.
19. Стецька, Ірина (Stetska Iryna). (2023). Режим доступу:
https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02GmwdD6rmqZt6eqqBifd6vL4VmpNLPL78yKymCroBEMtzwcj
20. Сучасний різдвяний вертеп 2023 року.// Режим доступу:
<https://naurok.com.ua/scenariy-rizdvyanogo-vertepu-316574.html>
21. Федас, Й. (1987), Український народний вертеп (у дослідженнях XIX–XX ст.). – К.: Наукова думка. 184 с.
22. Федас, Йосип, Феномен українського вертепу. Режим доступу:
[Fenomen_ukrainskoho_vertepu.pdf](#)
23. Франко, І.(1982), До історії українського вертепу XVIII віку. Франко І. Твори: у 50 т. Київ: Наук. думка. Т 36. 170–375.

24. Франко, Іван.(1980), Як виникають народні пісні. Франко І.Я. Зібрання творів у 50-и томах.- К.: Наукова думка. Т.27. 57-65. // Режим доступу: Іван Франко – Як виникають народні пісні (i-franko.name)
25. Франко, І.Я. Нові матеріали до українського вертепу(1983) / Іван Франко // Франко І.Я. Зібрання творів : у 50 т. Київ.Т. 38. 378-402.
26. Харчишин, О. (2005), Вертепна драма в сучасному студентському середовищі (традиційні та нові риси). *Народна творчість та етнографія*. 2005. № 6. 65-71.
27. Шевчук, В. (2005), Про Йосипа Обонкіна-Батю, українську вертепну драму та вертепне дійство. Шевчук В. Муза Роксоланська. Українська література XVI–XVIII століть: У 2-х кн. Кн. 2. : Розвинене бароко. Пізнє бароко. Київ: Либідь. 561–578. <https://ukrlit.net/info/baroque/55.html>

REFERENCES

1. «Вертеп» Hryhoriia Chubaia iak modyfikatsiia vertepnoi dramy.// *Slovo i chas*. 2008. №7. 67-76.
https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02GmwdD6rmqZt6eqqBifd6vL4BmpNLPL78yKymCroBEMtzwcj
2. Isopolski, E. Badania podan ludu: Pamiatki Ukrainy / E. Isopolski // *Atheneum*. - Wilno, 1843. - Odd III. T. I 19-30 ; Odd. III. T. 3. 47-68 (Dramat wertepowy o smierci. 60-64).
3. Bondarevs'ka, I.A. (2000) , Sakral'ne i profanne v proetsiakh liuds'koho zhyttia (dosvid Hryhoriia Skovorody. Naukovi zapysky. T.18. Yuvilejnyj vypusk. S.101-106). S.101.
4. Vovchak, Andrij. (2013), Narodnyj lial'kovyj vertep («betlejka») v okolytsiakh Khyrova na Starosambirschyni L'vivs'koi oblasti. *Rodyna Kolessiv — spadkoiemnist' naukovo-mystets'kykh tradytsij (z nahody 140-richchia vid dnia narodzhennia akademika Filareta Kolessy)*. Zbirnyk naukovykh prats' ta materialiv. L'viv. 306-309.

5. Vozniak, M.S.(1955), Pochatky ukrains'koi komedii (1619-1819) // M.S. Vozniak ; Vyd. 2. L'viv : HOVERLYa.
6. Vozniak, M.S. (1912), Stara ukrains'ka drama i novishi doslidy nad neiu // M.S. Vozniak // Zapysky Naukovoho tovarystva im. Shevchenka. -L'viv. T. 112. - Kn. 6. 139-191.
7. Herus, L. (2017), Shopka v ukrains'kij khrystyians'kij tradytsii: geneza, istoriia, symvolika. Narodoznavchi zoshyty. L'viv. № 3. S. 579-595.
8. Holod, Roman. (2023), Vertep.// Rezhym dostupu: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02DCE17dMS5UrvaoLZ9UyPndnzZDCcDVE4rCXtWUbMbXHQq
<https://www.youtube.com/watch?v=ysoGiMRxyhI>
9. Zavitij, B. (1998), Ukrains'ka narodna drama pro tsaria Iroda (sproba systematyzatsii). Narodoznavchi zoshyty. L'viv. № 6. S. 646-654.
10. Zakal's'ka, Yaryna. «Riznochasovi modyfikatsii vertepnoi dramy:- politychnyj aspekt», Zakarpats'ki filolohichni studii. Vypusk 3. Tom 3. 147-152.
11. Kozak Olena. (2023), Vertep 2022 roku. // Rezhym dostupu: <https://vseosvita.ua/library/stsenarii-rizdvianyiv-vertep-2023-616601.html>
12. Kurochkin, O.V. (2022), Rizdvianyj vertep: shliakhy istorychnoi transformatsii: monohrafiia, Kyiv: Vydavnytstvo «Lira».
13. Kurochkin, O.(2014), Ukrains'kyj vertep na mezhi dvokh epokh / Oleksandr Kurochkin // *Narodna tvorchist' ta etnohrafiia*. № 6. 29-41.
14. Mykhajlo, Yuriy.(2016), Sakral'ne iak fenomen kul'tury, Relihiia ta Sotsium. No3-4. 23-24.
15. Naumovs'ka Olesia. (2023). Rezhym dostupu: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02DCE17dMS5UrvaoLZ9UyPndnzZDCcDVE4rCXtWUbMbXHQq
16. Papish, Mariia.(2022), Evoliutsiia obraznoi systemy ukrains'koi rizdvianoj dramy. Try tsari-vid biblijnykh mudretsiv do providnykiv ukrains'koho narodu.// Narodoznavchi zoshyty. № 6 (168). 1448-1460.

17. Pylypchuk, R. (2010), Do pytannia pro pochatok ukrains'koho vertepu, abo sche raz v oboroni Erazma Izopol's'koho / Rostyslav Pylypchuk // Radyshevs'kyj R. Ukrains'ka polonistyka: problemy, shkola, syl'vetky. Kyivs'ki polonistychni studii. - T. XXVII. -Kyiv. 363-375.
18. Rizdvianyj vertep na Volyni (2009) / Zapysy tekstiv, uporiad. i vstup. st. O. Oshurkevycha. – Luts'k.
19. Stets'ka, Iryna (2023). Rezhym dostupu:
https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02GmwdD6rmqZt6eQQBifd6vL4BmpNLPL78yKymCroBEMtzwcj
20. Suchasnyj rizdvianyj vertep 2023 roku. (2023). // Rezhym dostupu:
<https://naurok.com.ua/scenarij-rizdvyanogo-vertepu-316574.html>
21. Fedas, J.(1987), Ukrains'kyj narodnyj vertep (u doslidzhenniakh –XIX-XX st.). – K.: Naukova dumka.
22. Fedas, Josyp, Fenomen ukrains'koho vertepu. Rezhym dostupu:
[Fenomen_ukrainskoho_vertepu.pdf](#)
23. Franko, I.(1982), Do istorii ukrains'koho vertepu XYIII viku. Franko I. Tvory: u 50 t. Kyiv: Nauk. dumka. T 36. 170-375.
24. Franko, Ivan.(1980), Yak vynykaiut' narodni pisni. Franko I.Ya. Zibrannia tvoriv u 50-y tomakh.- K.: Naukova dumka. T.27., 57-65. // Rezhym dostupu: Ivan Franko – Yak vynykaiut' narodni pisni (i-franko.name)
25. Franko, I.Ya.(1983), Novi materialy do ukrains'koho vertepu / Ivan Franko // Franko I.Ya. Zibrannia tvoriv : u 50 t. Kyiv. T. 38. 378-402.
26. Kharchyshyn, O.(2005), Vertepna drama v suchasnomu students'komu seredovyschi (tradytsijni ta novi rysy). *Narodna tvorchist' ta etnohrafia*. L'viv, № 6. 65-71.
27. Shevchuk,(2005), V. Pro Josypa Obonkina-Batiu, ukrains'ku vertepnu dramu ta vertepne dijstvo. Shevchuk V. Muza Roksolans'ka. Ukrains'ka literatura KhVI–XVIII stolit': U 2-kh kn. Kn. 2. : Rozvynene baroko. Piznie baroko. Kyiv: Lybid'. 561–578. <https://ukrlit.net/info/baroque/55.html>

ROSYJSKIE DOWCIPY I ŻARTY JAKO ŚRODKI PRZEKAZU RETORYKI ANTYWOJENNEJ

Tatiana UTKINA

doktorantka Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach (POLSKA)

Stefana Żeromskiego 5, 25-369 Kielce

orcid.org/0000-0002-6116-3140

s130904@student.ujk.edu.pl

Artykuł dotyczy dowcipu, czyli krótkiej ustnej opowieści o fikcyjnym zdarzeniu dotyczącym aktualnego problemu codziennego lub tematu społeczno-politycznego o humorystycznym lub satyrycznym zabarwieniu i nieoczekiwanym humorystycznym zakończeniu. Dowcip szeroko rozpowszechnił się jako gatunek mowy języka rosyjskiego w okresie radzieckim i poradzieckim. Celem niniejszego opracowania jest rozważenie związku dowcipów z sytuacją społeczno-polityczną po rozpoczęciu wojny rosyjsko-ukraińskiej 24 lutego 2022 r. Dowcip jako gatunek mowy współczesnego języka rosyjskiego, natychmiast odzwierciedlił różnego rodzaju aspekty związane z zachodzącymi wydarzeniami, a przede wszystkim retorykę antywojenną. Rozdział bada, jak imponującą liczbę rosyjskich tekstów postfolklorystycznych można zaobserwować w tak trudnym i tragicznym dla wielu ludzi czasie. W artykule podane są definicje dowcipu, żartu, humoru. Analizowany jest materiał ze Słownika języka rosyjskiego S. Ożegowa pod redakcją N.Szwedowy, Wielkiej Rosyjskiej Encyklopedii i in. źródeł. Przedstawiono filozoficzne koncepcje humoru takich znanych myślicieli, jak Jean Paul (Richter), A. Schopenhauer, S. Kierkegaard oraz naukowe koncepcje J. Szymelewy i A. Shmelewa. Humor pokazuje kontrast między nieskończoną ideą a ograniczonym światem zjawisk, humor wyraża się poprzez uśmiech, a nie śmiech, a często objawia się jako uśmiech przez łzy. Efekt komiczny ma zwykle strukturę monologową lub dialogową i zawsze składa się z dwóch części: fabuły, tj. historii wydarzenia, dialogów bohaterów, a następnie nieprzewidzianego zwrotu akcji, który dodaje soli do żartu, nadaje mu sens. Efekt komiczny uzyskuje się za pomocą dwóch głównych rodzajów dowcipów: żartów nawiązujących oraz żartów, które są grą z

konkretnym zjawiskiem językowym - polisemią, homonimią, zróżnicowaniem stylistycznym słownictwa itp. (tzw. żarty językowe). Ponadto podane przykłady i analiza dowcipów i żartów związanych z retoryką antywojenną. W artykule dokonane własne tłumaczenie zebranego materiału z języka rosyjskiego na język polski. Temat ten jest bardzo aktualny i ciekawy, ukazuje przemiany językowe w stosunkowo krótkim czasie i reakcje pewnej grupy rosyjskiego społeczeństwa na te przemiany.

Słowa kluczowe: dowcip, temat społeczno-polityczny, współczesny język rosyjski, retoryka antywojenna, żart.

RUSSIAN WITTICISMS AND JOKES AS A MEANS OF CONVEING ANTI-WAR RHETORIC

Tatiana UTKINA

PhD student at the Jan Kochanowski University in Kielce (POLAND)

Stefana Żeromskiego 5, 25-369 Kielce

orcid.org/0000-0002-6116-3140

s130904@student.ujk.edu.pl

This chapter examines a witticism, that is, a short oral story about a fictional event concerning the current everyday issue or socio-political topic, with a humorous or satirical coloring and an unexpected witty ending. The anecdote spread widely as a speech genre of the Russian language in the Soviet and post-Soviet periods. The aim of this study is to consider the relationship between witticisms and the socio-political situation of the Russian "special operation" in Ukraine, which began on February 24, 2022. Witticism, as a speech genre of modern Russian language, instantly reflected all sorts of aspects related to the events taking place, namely anti-war rhetoric. The chapter examines how an impressive amount of Russian national folklore texts can be observed during a difficult and tragic time for many people. In the article I give definitions of an anecdote, joke, humor. I analyze the material from *The Dictionary of the Russian Language* Ozhegov S. edited by Shvedova N., *Great Russian Encyclopedia*, etc. I present certain philosophical concepts of humor by such famous thinkers as Jean Paul (Richter), A. Schopenhauer, S. Kierkegaard and scientific conception of E. Shmeleva

and A.Shmelev. Humor shows the contrast between an infinite idea and a limited world of phenomena, humor expresses itself through a smile, not laughter, and often manifests itself as a smile through tears. A witticism, usually has a monologue or dialogue structure and always consists of two parts: the plot, i.e. the story of the event, the dialogues of the characters, and then an unforeseen twist that adds salt to the joke, its point. The comic effect is achieved by means of two main types of jokes: reference jokes (there are more such examples in the article) and jokes that play on a specific linguistic phenomenon - polysemy, homonymy, stylistic diversity of vocabulary, etc. (so-called linguistic jokes, I also give such examples). In addition, I give examples and analyze anecdotes and jokes related to anti-war rhetoric. I illustrate the linguistic features of the anecdote, show the connection between socio-political events in Russia and elements of folklore that were a reaction to these events. In the article I present my own translation of the collected material from Russian into Polish. This topic is very current and interesting, it shows language changes and reactions of a certain group of Russian society in a relatively short period of time.

Keywords: *witticism, socio-political topic, modern Russian language, anti-war rhetoric, joke.*

РОСІЙСЬКІ ДОТЕПИ ТА ЖАРТИ ЯК ЗАСІБ ПЕРЕДАЧІ АНТИВОЄННОЇ РИТОРИКИ

Тетяна УТКІНА

*Аспірант Університету Яна Кохановського в Кельце (ПОЛЬЩА)
Stefana Żeromskiego 5, 25-369 Kielce
orcid.org/0000-0002-6116-3140
s130904@student.ujk.edu.pl*

У статті розглядається дотеп, тобто коротка усна розповідь про вигадану подію на актуальну побутову чи суспільно-політичну тему, що має гумористичне або сатиричне забарвлення та несподівану дотепну кінцівку. Анекдот як мовний жанр російської мови отримав широке поширення в радянський і пострадянський періоди. Мета цього дослідження – розглянути взаємозв'язок

дотепів із суспільно-політичною обстановкою російської «спецоперації» в Україні, яка розпочалася 24 лютого 2022 року. Дотеп як мовленнєвий жанр сучасної російської мови миттєво відобразив усі різного роду аспекти, пов'язані з подіями, що відбуваються, а саме антивоєнна риторика. У статті розглядається те, як у важкий і трагічний для багатьох людей час можна спостерігати значну кількість російських національних фольклорних текстів. У дослідженні дається визначення анекдоту, жарту, гумору. Аналізується матеріал статей із *Словника російської мови* С.І. Ожегова, під редакцією Н.Ю Шведової, *Великої російської енциклопедії* та ін. Представлено філософські концепції гумору таких відомих мислителів, як Жан Поль (Ріхтер), А. Шопенгауер, С. К'єркегор та концепція Є.Я. Шмельової та О.Д. Шмельова. Гумор демонструє контраст між нескінченною ідеєю та обмеженим світом явищ, гумор виражає себе через посмішку, а не сміх, і часто проявляється як посмішка крізь сльози. Дотеп, як правило, має монологічну або діалогічну структуру і завжди складається з двох частин: сюжету, тобто розповіді про подію, діалогів героїв, а, крім того, непередбаченого повороту, який додає жарту сенсу, розкриває його суть. Комічний ефект досягається за допомогою двох основних типів жартів: жартів-довідок (таких прикладів у статті буде більше) та жартів, що обігрують певне мовне явище – багатозначність, омонімію, стилістичне розмаїття лексики тощо (так називаються лінгвістичні анекдоти, наводимо й такі приклади). Крім того, ми наведемо приклади та проаналізуємо анекдоти та жарти з антивоєнною риторикою. У статті використовується власний переклад зібраного матеріалу з російської на польську, аналізуються мовні особливості дотепу, показується зв'язок між суспільно-політичними подіями в Росії та елементами фольклору, які стали реакцією на ці події.

Ключові слова: *дотеп, суспільно-політична тема, сучасна російська мова, антивоєнна риторика, жарт.*

Nawet w najbardziej nieznośnych sytuacjach człowiek potrafi nie skupiać się na problemach i użalaniu się nad sobą, ale traktować wszystko z humorem. W artykule

przyjrano się rosyjskim dowcipom i żartom używanym do wyrażania retoryki antywojennej. *Dowcip*, po rosyjsku *анекдот* (z greckiego *ἀνέκδοτον* – niepublikowany), wg autorów artykułu słownikowego w internetowej naukowej encyklopedii *Krugoswiew*, to krótka ustna relacja z fikcyjnego wydarzenia, dotycząca tematu codziennego lub społeczno-politycznego, która jest utrzymana w żartobliwym lub satyrycznym tonie i ma nieoczekiwane dowcipne zakończenie. Dowcip szeroko rozpowszechnił się jako gatunek mowy języka rosyjskiego w okresie radzieckim i postsowieckim. W drugiej połowie XVIII i w XIX wieku słowo *анекдот* oznaczało to samo, co polskie *anegdota*, czyli krótką, czasem moralizatorską opowieść o niezwykłym wydarzeniu, które rzekomo miało miejsce w rzeczywistości, albo o zdarzeniu z życia osoby historycznej [8].

Celem niniejszego artykułu jest zbadanie związku między żartami i dowcipami a sytuacją społeczno-polityczną spowodowaną przez rosyjską tzw. „operację specjalną” na Ukrainie, która rozpoczęła się 24 lutego 2022 roku. Dowcip jako gatunek mowy współczesnego języka rosyjskiego odzwierciedla różnego rodzaju aspekty związane z rozgrywanymi się wydarzeniami wojennymi, a mianowicie retorykę antywojenną. Zaskakujące jest to, że w trudnym i tragicznym dla wielu ludzi czasie jesteśmy świadkami powstawania imponującej liczby dowcipów i żartów tego typu. Począwszy od definicji dowcipu, żartu, humoru przeanalizuję artykuły naukowe w *Słowniku języka rosyjskiego* Ożegowa S. pod redakcją N.Szwedowy [2], w *Wielkiej rosyjskiej encyklopedii* [1] itp. Szczególnie zwrócę uwagę na prace E.Szmelowy i A. Szmelowa *Opowiadanie dowcipu jako gatunku współczesnej mowy rosyjskiej: problemy wariantywności* [7]. Ponadto podam przykłady i przeanalizuję anegdoty i żarty związane z retoryką antywojenną. Zilustruję cechy językowe anegdoty na konkretnych przykładach, pokażę związek między wydarzeniami społeczno-politycznymi w Rosji a elementami postfolkloru, które były reakcją na te wydarzenia. Temat ten jest bardzo aktualny i ciekawy i pokazuje przemiany językowe oraz reakcje pewnej grupy rosyjskiego społeczeństwa na sytuację społeczno-polityczną w Rosji.

Wyraz *humor*, po rosyjsku *юмор*, definiuje się jako szczególny rodzaj komizmu, doświadczenie sprzeczności zjawisk, łączenie poważnego, z tym, co jest śmieszne, z

przewagą pozytywnego w tym, co jest śmieszne. Samo to słowo pochodzi od angielskiego *humour*, co oznacza *dziwactwo, usposobienie, nastrój*. Uważa się, że humor nie tylko należy do sfery świadomości, ale odnosi się do całej psychiki człowieka i jest cechą jego charakteru. Dzięki humorowi możemy dostrzec coś wzniosłego w tym, co jest ograniczone i małe, oraz coś znaczącego w tym, co jest śmieszne i niedoskonałe, odkrywając powagę i istotność tego, co wydaje się śmiesznym. Wielu wybitnych filozofów rozważało ten temat. Na przykład Jean Paul (Richter), niemiecki pisarz i myśliciel epoki romantyzmu, uważał, że ukazując kontrast między nieskończoną ideą a ograniczonym światem zjawisk, humor wyraża się poprzez uśmiech, a nie śmiech i często manifestuje się *uśmiechem przez łzy*. A w śmiechu humorystycznym znajduje się zarówno smutek, jak i wielkość [6]. A. Schopenhauer z kolei wyjaśniał źródło humoru w konflikcie wzniosłego sposobu myślenia z obcym, marnym światem. S. Kierkegaard, duński filozof religii, psycholog i pisarz, pisał, że humor pozwala pogodzić się z bólem, od którego rozpacz próbuje abstrahować w obszarze etycznym [1].

Z jednej strony, dowcip jest sposobem na utrzymanie pozytywnego nastroju. Według *Słownika języka rosyjskiego – анекдот* to mała, zabawna, śmieszna historyjka [2, s. 24]. Z drugiej strony, omawiane w niniejszym artykule żarty i dowcipy są satyrycznymi narzędziami przekazu retoryki antywojennej, konsternacji, niezadowolenia z działań rosyjskiego rządu, przewycięzania lęku przed przyszłością itp. Dlaczego dowcipy stały się tak popularne w czasach sowieckich i postsowieckich? Bo nie było innej formy otwartego wyrażania swojej opinii o tym, co się dzieje w kraju i w życiu codziennym. Autor dowcipu pozostawał anonimowy, gdyż była to twórczość ludowa, ale utwór był *na ustach* wszystkich.

Bez względu na to, czy dowcip ma strukturę monologową czy dialogową i czy jakieś postaci podejmują w niej działania, czy nie, dowcip zawsze składa się z dwóch części: *fabuły*, czyli historii samego wydarzenia lub zdarzenia, dialogi bohaterów, a następnie nieprzewidzianego zwrotu akcji, który dodaje żartowi *sol*i, jego pointę. Efekt komiczny osiąga się za pomocą dwóch głównych rodzajów dowcipów: tych, które koncentrują się na absurdalności sytuacji, niezgodności naszego postrzegania świata z

zachowaniem bohaterów (tzw. dowcipy *referencyjne*), oraz dowcipów, które grają na określonym zjawisku językowym – polisemii, homonimii, stylistycznym zróżnicowaniu słownictwa itp. (tzw. dowcipy *lingwistyczne*) [8].

Cechy językowe dowcipu są całkowicie odmienne od narracyjnych gatunków folkloru. Opowiadanie dowcipu nie jest narracją, lecz raczej przedstawieniem w wykonaniu jednego aktora. W niektórych przypadkach bez intonacji, mimiki i gestów narratora nie uda się osiągnąć odpowiedniego efektu humorystycznego. Ten gatunek jest niezwykle trudny do przedstawienia w formie pisemnej. Wśród gatunków folklorystycznych dowcip jest bardziej podobny do teatru ludowego, a nie do takich gatunków narracyjnych, jak bajki domowe, opowiadania humorystyczne itp. Ponadto, aby poprawnie opisać cechy językowe dowcipu jako gatunku wypowiedzi, należy wyraźnie wyodrębnić trzy warstwy językowe dowcipu: *wprowadzenie metatekstowe* (na przykład: *Czy wyobrażasz sobie...; Czy pamiętasz?*); *wypowiedź bohaterów anegdoty* oraz *tekst autora* [7]. Z kolei *żart (uymka)* to przekaz słowny, który niekoniecznie godzi w zaufanie, coś, co nie jest powiedziane lub zrobione na poważnie, tylko dla zabawy i rozrywki [4]. *Słownik Filozoficzny* definiuje to słowo jako komiczny kontrast w sytuacji życiowej, który wywołuje śmiech, podkreślając zarówno różnice, jak i powiązania. Co więcej, żart ma charakter powierzchowny i nie obejmuje całej sytuacji, co jest charakterystyczne dla humoru [5].

W dalszej części rozważę przykłady retoryki antywojennej we współczesnych dowcipach politycznych i żartach w języku rosyjskim:

- *Представляете, товарищ Жуков, какой мне сегодня сон приснился, – говорит Сталин,*
- *будто Москва и Минск напали на Киев, а канцлер Германии умоляет эту войну прекратить!*

– Niech pan sobie wyobrazi, towarzyszu Żukow, jaki miałem dzisiaj sen – mówi Stalin – że Moskwa i Mińsk zaatakowały Kijów, a kanclerz Niemiec błaga mnie o przerwanie tej wojny!

Ten dowcip wyraża zdumienie i niezadowolenie ludzi. Chociaż oficjalnie Białoruś nie bierze udziału w „operacji specjalnej” na Ukrainie, przewóz sprzętu wojskowego przez granicę i inne formy współpracy są postrzegane przez społeczeństwo jako wspólne działania Moskwy i Mińska. Interesujące też jest nawiązanie obecnej sytuacji do czasów Związku Radzieckiego. W kolejnych żartach i dowcipach można zauważyć niezadowolenie, strach i żal za minionym spokojnym, choć trudnym ze względu na pandemię, czasem:

– А помните, две недели назад главной проблемой был небывалое количество заражённых

коронавирусом?

– Золотое было время...

– А помните, как jeszcze два tygodnie temu главным problemem была
небывала liczba

zakażeń koronawirusem?

– To były złote czasy...

– Кто-то помнит ещё в свете последних событий, что в мире якобы
пандемия Ковида?

Как-то за последние сутки Ковид моментально пропал из новостей.

– *Czy w świetle ostatnich wydarzeń ktoś jeszcze pamięta, że na świecie podobno panuje pandemia Covida? Jakimś cudem w ciągu ostatnich 24 godzin Covid błyskawicznie zniknął z wiadomości.*

– *А помните, года 2 назад был какой-то вирус непонятный, все на карантин закрывались,*

страны границы закрывали? Интересное было время...

– *Pamiętacie, jak dwa lata temu pojawił się jakiś dziwny wirus, wszystko zostało poddane*

kwarantannie, kraje zamknęły granice? To był ciekawy czas...

W wyżej wymienionych przykładach można zaobserwować pytania retoryczne, wprowadzenia metatekstowe: *а помните, кто-то помнит ещё* (pamiętacie; czy ktoś jeszcze pamięta). Wypowiedzi bohaterów koncentrują się na absurdalności sytuacji, co także widać w następujących żartach:

Движение Талибан (организация, находящаяся под санкциями ООН за террористическую деятельность) выступило с критикой внешней политики Российской Федерации.

Talibowie (organizacja objęta sankcjami ONZ za działalność terrorystyczną) skrytykowali rosyjską politykę zagraniczną.

С 24 февраля 2022 года песня «Хотят ли русские войны» звучит издевательски.

Od 24 lutego 2022 r. pieśń „Czy Rosjanie chcą wojny” brzmi szyderczo.

Lakoniczne żartobliwe teksty odzwierciedlają lęk autorów oraz niezadowolenie z powodu nieprzewidywalnych decyzji władz w Rosji:

– Январь – Казахстан, февраль – Украина, я боюсь марта...

– Styczeń – Kazachstan, luty – Ukraina, obawiam się marca...

Краткое содержание современных новостей: «У нас всё плохо, оставайтесь с нами!».

Podsumowanie dzisiejszych wiadomości: „Jesteśmy na złej drodze, zostańcie z nami!”

В России на днях выпустят глобус, на котором будет РФ, Беларусь и далее – только океан.

Rosja ma zamiar wydać globus, na którym znajdzie się Federacja Rosyjska, Białoruś, a potem już tylko ocean.

Кто в России не умер от Ковида, умрёт со стыда.

Kto w Rosji nie umarł z powodu Covida, umrze ze wstydu.

Część tekstów humorystycznych wyraża zaniepokojenie wybuchem III wojny światowej i zagrożeniem nuklearnym. Przykładem może być wzmianka o „Metrze 2033”, postapokaliptycznej powieści Dmitrija Głuchowskiego, opisującej życie w moskiewskim metrze po wybuchu wojny nuklearnej na Ziemi:

Я так понимаю, на самоизоляции Владимир Владимирович прочитал книгу «Метро 2033» и ему понравилось.

Zakładam, że Władimir Władimirowicz podczas samoizolacji przeczytał książkę „Metro 2033” i spodobała mu się.

Do postfolkloru należą też dowcipy o symbolu rosyjskiej tzw. „operacji specjalnej” na Ukrainie – łacińskiej literze Z, która podobno najpierw służyła jako znak identyfikacyjny dla żołnierzy, a później została wykorzystana w hasłach propagandowych: *Za Pobedy (Za Zwycięstwo)* itp. Te żarty i dowcipy wyraźnie przedstawiają negatywny stosunek do obecnej sytuacji:

– Скажите пожалуйста, сколько еще будет идти новый «Zorro» на телеэкранах всего мира?

– Czy może mi Pan powiedzieć, jak długo jeszcze nowy „Zorro” będzie gościł na ekranach telewizorów na całym świecie?

– А что означает буква Z на бортах?

– России запретили вторгаться под российским флагом.

– Co oznacza litera Z na burtach?

– Rosji zakazano inwazji pod flagą rosyjską.

Сейчас весь мир учится выговаривать новые русские слова: Звиздец и полный нуЗдец!

Teraz cały świat uczy się wymowy nowych rosyjskich słów: Zwizdec i pełny piZdec! (po prostu „koniec”, coś skrajnie złego)

Wiele dowcipów i żartów dotyczy sankcji gospodarczych, które zostały nałożone w odpowiedzi na działania rządu rosyjskiego na Ukrainie:

Сейчас каждый рабочий имейл хочется закончить фразой: «Хотя какой в этом смысл?».

W dzisiejszych czasach każdy służbowy e-mail chce się kończyć zdaniem: „Jednak, jaki to ma sens?”.

– *Взял вчера евро на всю зарплату. Со следующей зарплаты ещё один возьму!*

– *Вчера купил евро за całą swoją pensję. Z następnej wypłaty kupię jeszcze jedno!*

«...наша банковская система устойчива и в банкоматах достаточно наличности...»

– *Слышь, банкомат, ты что, новостей не читаешь?*

„...nasz system bankowy jest stabilny, a w bankomatach jest wystarczająco dużo gotówki...”.

– *Hej, bankomat, nie czytasz wiadomości?*

– *Я так понимаю, теперь последняя модель айфона и макбука – это те, которые у тебя сейчас, и всё.*

– Ja tak rozumiem, że najnowszy model iPhone'a i macbooka, to ten który obecnie posiadasz i to wszystko.

24.02.22 в 5 утра был нанесён сокрушительный удар по экономике России.

24.02.22 o godzinie 5 rano gospodarka Rosji otrzymała druzgocący cios.

Niektóre satyryczne żarty wyśmiewają problemy rosyjskich oligarchów:

Исполнилась мечта большинства россиян, чтобы богатые люди в РФ почувствовали раздражение на власть имущих...

Spełniło się marzenie większości Rosjan, aby bogaci mieszkańcy Federacji Rosyjskiej poczuli irytację na rządzących...

– Я так понимаю в России сегодня появилось много новых миллионеров среди тех, кто ещё вчера были миллиардерами.

– Ja tak rozumiem, że w Rosji dziś pojawiło się wielu nowych milionerów, wśród tych, którzy wczoraj byli miliardarami.

Kolejny przykład dotyczy kalamburu autorstwa rosyjskiego pisarza XIX wieku M.E. Sałtykowa-Szczedrina, który odpowiedział na doniesienie, że w Niemczech za rubla dają tylko pół rubla: „Poczekajcie chwilę, niedługo za niego będą dawać tylko w pysk” [3].

*Удалось-таки воплотить в жизнь предсказание Салтыкова-Щедрина!
Теперь за российские рубли действительно будут давать в морду.*

Przepowiednia Sałtykowa-Szczedriny wreszcie się spełniła! Teraz za rosyjskie ruble naprawdę będą dawać w twarz.

Chociaż żarty i dowcipy jako zjawiska mownego gatunku języka rosyjskiego są badane od dawna, dla językoznawców i nie tylko dla nich obserwowanie rozwoju współczesnego dowcipu politycznego i nowych elementów folkloru budzi niegasnące zainteresowanie. W trudnych okolicznościach sarkastyczne dowcipy i żarty są pewną formą protestu społeczeństwa przeciwko konfliktowi zbrojnemu na Ukrainie oraz sytuacji politycznej i gospodarczej w Rosji.

LITERATURA

1. Большая российская энциклопедия, W: bigenc.ru. URL: <https://bigenc.ru/philosophy/text/4932395> [13. 11.2022].

2. Ожегов С.И. Словарь русского языка, [под ред. Н.Ю. Шведовой]. Москва: Русский язык, 1988.

3. Салтыков-Щедрин М.Е., За рубежом 1880. URL: http://az.lib.ru/s/saltykow_m_e/text_0350-1.shtml [13. 11.2022].

4. Толковый словарь Ожегова, W: endic.ru. URL: <http://endic.ru/ozhegov/SHutka-39940.html> [13. 11.2022].

5. Философский словарь, W: endic.ru, URL: <http://endic.ru/philosophy/SHutka-2704.html>, [13. 11.2022].

6. Философский энциклопедический словарь, W: endic.ru. URL: http://www.endic.ru/enc_philosophy/Yumor-3083.html [13. 11.2022].

7. Шмелева Е.Я., Шмелев А.Д. Рассказывание анекдота как жанр современной русской речи: проблемы вариативности. URL: <https://www.ruthenia.ru/folklore/shmelev3.htm> [13. 11.2022].

8. Энциклопедия Кругосвет, URL: https://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/lingvistika/ANEKDOT.html [13. 11.2022].

REFERENCES

1. Bolshaya rossiyskaya entsiklopediya [Great Russian Encyclopedia]. V: bigenc.ru. URL: <https://bigenc.ru/philosophy/text/4932395> [13.11.2022].
2. Ozhegov S.I. (1988). Slovar russkogo yazika [Dictionary of the Russian language], ed. N.Yu. Shvedova. Moscow: Russian language.
3. Saltykov-Shchedrin M.E. Za rubezhom [Abroad 1880]. URL: http://az.lib.ru/s/saltykow_m_e/text_0350-1.shtml [13.11.2022].
4. Tolkoviy slovar Ozhegova [Ozhegov's Explanatory Dictionary]. V: endic.ru. URL: <http://endic.ru/ozhegov/SHutka-39940.html> [13. 11.2022].
5. Filosofskiy slovar [Philosophical Dictionary]. V: endic.ru, URL: <http://endic.ru/philosophy/SHutka-2704.html> [13. 11.2022].
6. Filosofskiy entsiklopedicheskiy slovar [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. W: endic.ru. URL: http://www.endic.ru/enc_philosophy/Yumor-3083.html [13. 11.2022].
7. Shmeleva E.Ya., Shmelev A.D. Rasskazivanie anekdota kak zhanr sovremennoy russkoy rechi: problemi variativnosti [Telling an anecdote as a genre of modern Russian speech: problems of variability]. URL: <https://www.ruthenia.ru/folklore/shmelev3.htm> [13. 11.2022].
8. Entsiklopediya Krugosvet [Encyclopedia Around the World]. URL: https://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/lingvistika/ANEKDOT.html [13. 11.2022].

ПРОБЛЕМИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ПОНЯТЬ «МОВА» ТА «ДІАЛЕКТ» В УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОМУ ПРОСТОРІ

Тетяна САВЧИН

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української та іноземних мов
Тернопільський національний технічний університет
Імені Івана Пулюя
вул. Руська 56, 46008 Тернопіль, Україна
orcid.org/0000-0003-3007-8960
savchyn.tanya@gmail.com*

У статті ми намагаємося визначити сучасні погляди на диференціацію понять «мова» та «діалект». Відмінність між загальнолітературною мовою та діалектами демонструємо на підставі лексичних та регіональних особливостей. В сучасному українському науковому дискурсі питання розрізнення мови та діалекту є недостатньо дослідженим, тобто науковці досі не дійшли згоди у питаннях їх чіткого виокремлення. Мовознавці дійшли згоди, що загальнолітературну мову вирізняють усталеність, кодифікованість, зрозумілість для усіх носіїв мови. Літературна мова – це мова освіти, науки, медійних засобів тощо. Діалект має певні риси у лексичній, фонетичній, граматичній системі та є зрозумілим лише для певного регіону чи групи людей. На даний момент в Україні існує дійсно велика кількість діалектів і кожен із них має свої особливості формування, функціонування, побутування на певній території. Найбільше суперечок в українській соціолінгвістиці точаться навколо закарпатського говору, який слід вважати одним із діалектів сучасної української мови.

У статті детально розглядається проникнення діалектного мовлення у літературний твір, що, з одного боку надає авторському мовленню місцевої специфіки, а з іншого – сприяє входженню певних рис діалектного мовлення у загальноукраїнський мовленнєвий фонд. На властивість діалектів впливати на літературний текст звернув увагу ще Іван Франко. Найцікавішими щодо

вживання діалектизмів є твори М. Коцюбинського, Ю. Федьковича, М. Павлика, Д. Харов'юка, М. Козоріса, Д. Павличка, Д. Бедзика. Найцікавішими прикладами вживання діалектизмів у сучасних літературних текстах вважаємо твори Володимира Лиса, Юрія Винничука, Марії Матіос.

Серед цікавих явищ взаємодії діалектів та літературної мови є ділінгвізм – володіння літературною мовою та однією з діалектних форм спілкування. Діалекти збагачують мовлення, розширюють літературний канон, стають своєрідною візитівкою освіченої та лінгвістично обдарованої людини.

Ключові слова: соціолінгвістика, діалект, літературна мова, художній текст, лексичні особливості, територіальний принцип.

PROBLEMS OF DIFFERENTIATION OF THE CONCEPTS OF “LANGUAGE” AND “DIALECT” IN THE UKRAINIAN SOCIOLINGUISTIC AREA

Tatyana SAVCHYN

*Candidate of Philological Sciences
Associate Professor of the Department of Ukrainian and Foreign Languages
Ternopil Ivan Puluj National Technical University
Ruska St, 56, Ternopil, Ukraine 48008
orcid.org/0000-0003-3007-8960
savchyn.tanya@gmail.com*

In the article, we try to define modern views on the differentiation of the concepts of “language” and “dialect”. The difference between the general literary language and dialects is illustrated on the basis of lexical and regional features. In the modern Ukrainian scientific discourse, the issue of distinguishing between language and dialect is understudied, which means that scientists have not yet agreed on the issues of their clear separation. Linguists have agreed that the general literary language is distinguished by stability, codification, and comprehensibility for all native speakers. Literary language is the language of education, science, media, etc. The dialect has certain features in the lexical, phonetic, grammatical system and is understandable only for a certain region or group of people. At the moment in Ukraine there are many

93 *Studia methodologica*, ISSN 2304-1222, No. 54. 2022

dialects and each of them has its own peculiarities of formation, functioning, and existence in a certain territory. The greatest controversy in Ukrainian sociolinguistics is around the Transcarpathian dialect, which should be considered one of the dialects of the modern Ukrainian language.

The article examines in detail the penetration of dialect speech into a literary work, which, on the one hand, implements local specifics into the author's speech, and on the other hand, contributes to the entry of certain features of dialect speech into the all-Ukrainian speech fund. Ivan Franko drew the attention to the peculiarity of dialects to influence the literary text. The most interesting works on the use of dialects are the works of M. Kotsiubynskyi, Yu. Fedkovych, M. Pavlyk, D. Kharovyuk, M. Kozoris, D. Pavlychko, D. Bedzyk. The most interesting examples of the use of dialects in modern literary texts are the works of Volodymyr Lys, Yurii Vynnychuk, and Maria Matios.

Among the interesting phenomena of the interaction of dialects and the literary language is Dilingualism – the use of the literary language and one of the dialectal forms of communication. Dialects enrich speech, expand the literary canon, and become a distinctive feature of an educated and linguistically gifted person.

Keywords: *sociolinguistics, dialect, literary language, literary text, lexical features, territorial principle.*

Постановка проблеми. У сучасному українському суспільстві, яке потерпає від повномасштабного вторгнення Російської Федерації, все більше зростає запит на використання у українській мові у різноманітних мовленнєвих дискурсах. Південь і Схід України, де традиційно у побутовому спілкуванні переважала російська мова, демонструє виразне бажання переходити на українську, зокрема у публічному просторі. Окрім того, перед нами стоїть завдання розповсюдження української мови на усій території та серед різних верств населення України. Це визначатиме наше зацікавлення диференціацією понять *літературна мова* та *діалект*. Дослідження теми літературної мови та діалектів дозволить розширити уявлення про мову та етнічні культури на

території України. Перш ніж переходити до розрізнення понять мови та діалекту варто з'ясувати, що означають ці терміни.

Існує безліч дефініцій поняття «мова», наприклад, С. Максимено вважає, що мовою є виключно людський спосіб спілкування в духовному і практичному житті, а також називає її системою знаків для передавання, приймання і використання інформації [14]. С. Лагдан зазначає, що мова є засобом спілкування, пізнання, обміну інформацією, передачі досвіду. Також цікавим є його думка, що в конкретні моделі мовлення в ході життєдіяльності трансформується світогляд, загальна культура та моральність людини [11, с. 1].

Розглядаючи питання мови та діалекту, часто ми чуємо, що діалект є «не літературною» мовою, тож важливо висвітлити також значення терміну «літературна мова». Як визначає Л. Масенко в Енциклопедії Сучасної України, літературною мовою є наддіалектний, унормований різновид національної мови, що є основним засобом спілкування в більшості соціальних сфер [13].

Якщо в науковому просторі існують думки, що літературна мова є «наддіалектною», то що ж являє собою сам діалект? Згідно Енциклопедичного словника класичних мов Л. Звонської, діалектом є форма загальнонародної мови, яка є засобом спілкування на певній території або обслуговує соціальну групу людей [6]. Вивчаючи різні форми існування мови, мовознавці доходять висновку про те, що є первинні, опорні, основні форми існування мови, до яких відноситься літературна мова, а є територіальні діалекти, просторіччя й похідні форми – власне професійні мови, групові, або корпоративні, жаргони, умовні мови ремісників і торгівців, жаргон (арго) декласованих, які є лексичними системами, викликаними до життя різними соціолінгвістичними принципами.

Мета дослідження. Визначити сучасні погляди на диференціацію понять «мова» та «діалект», прослідкувати відмінності між загальнолітературною мовою та діалектами, які демонструємо на підставі лексичних особливостей, територіального принципу тощо. З'ясувати характер взаємодії між літературною мовою та діалектами у художніх текстах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для вирішення суперечливих моментів у питаннях діалектів лінгвістами було сформовано поняття «ідіом», яке об'єднує в собі такі категорії як мова національних меншин, діалект, говірка тощо. Воно виражає сукупність засобів вираження специфічних особливостей спільноти (регіону, провінції, соціальної групи, незалежно від політичної, адміністративної чи національної структури) [22]. Як визначальну особливість ідіом лінгвісти визначають те, що носії різних ідіом в межах однієї мови можуть спілкуватись між собою (наприклад, східноукраїнський та галицький різновид мови). Хоча деякі слова можуть різнитись, основний сенс буде зрозумілим, на відміну від спілкування людей різними мовами (наприклад, як у спілкуванні українською та французькою).

Варто зауважити, що проблема розрізнення мови й діалекту не є новою. Наприклад, С. Єрмоленко ще у 1972 р. з'ясувала, що діалектизми вирізняються від усталених одиниць літературної мови наявністю можливих фонетичних, фонетико-морфологічних варіантів тощо. І вже тоді вона вважала, що художній стиль дозволяє використання діалектів і деякі письменники вбачають в цьому особливу цінність [4, с. 5].

Питання діалектів цікавило науковців і раніше, зокрема Іван Франко у своїй відомій статті «Літературна мова і діалекти», дійшов висновку, що «Та для нас важніше те, чи і на скільки ті діалекти доси проявили силу й охоту маніфестувати себе в літературі. Тут мусимо сказати, що лемківський діалект дуже виразно проявляє себе в численних писаннях XVII і XVIII в., що повстали на місці, де тоді почало було творити ся цікаве огнище освіти в священичих родинях Свідзінських, Чернявських, Олесницьких, Прислопських і т. п.» [7]. Тобто, письменник, описуючи різноманітні приклади використання діалектів у художніх творах, підтверджує, що існування літературної мови неможливе без діалектної.

Також, якщо розглядати діалекти в контексті художньої літератури, українська культурна спадщина дійсно наповнена геніальними прикладами. Зокрема, це твори Ю. Федьковича, М. Павлика, Д. Харов'юка, М. Козоріса,

Д. Павличка (науковці виділяють у їхніх творах багато гуцульських діалектних форм). Прикладом твору із використанням гуцульських діалектів є також «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського. Лемківську говірку використав у своєму творі «Украдені гори» Д. Бедзик [8, с. 127-128].

Сучасний стан говірок важливий для дослідження динаміки діалектного мовлення. Загальновідомою є теза про впливи літературної мови на говіркове мовлення і, як результат, поступові зміни в ньому. Особливістю використання діалектної лексики сьогодні також відзначається сучасна українська література. А. Яворський стверджує, що зараз для багатьох письменників характерне «олітературнення» діалектів для підкреслення авторської індивідуальності [21]. Як приклади наведемо наступні твори: В. Лис «Століття Якова» (2011), написаний із використанням західнополіської говірки; Ю. Винничук «Танго смерті» (2012) – галицької [3, 9, 12]. Сучасну українську літературу немислимо уявити без Марії Матіос (буковинська говірка), Мирослава Дочинця (закарпатська), завдяки творам яких читачі розуміють значення таких слів як мацур (кіт), мешти (туфлі), моква (дощова погода) та багатьох інших. Видавці охоче публікують їхні книги, які нерідко стають бестселерами. Багато з місцевими говірками експериментують і музиканти, які беруть народні тексти, пишуть для них рок-музику й у такий спосіб осучаснюють перлини народної творчості.

Стосовно фольклорних творів, існує думка, що вони здатні виходити за межі певного діалекту та містять одночасно елементи декількох територіально-мовленнєвих утворень. Такої думки притримується, зокрема, Р. Сердега [19].

Питання діалектів у соціолінгвістичному просторі є досить складними та суперечливими, а науковці досі не змогли дійти однозначної думки стосовно них. Загалом, на території України існує безліч етнічних груп та їхніх діалектів. Цікавим є дослідження В. Севрука, в якому виділено, що лише у циганської національності виділяють близько 20 етнічних груп та відповідних діалектів [18, с. 162]. Таке різноманіття спричиняє суперечки та породжує безліч міфів стосовно того чи іншого діалекту. Однією з найважливіших причин подібної

ситуації є політичний аспект. Для багатьох держав актуальним є явище, що в одній країні мова вважається діалектом, а в іншій – визнана офіційно. Прикладом для нашої держави є так звана «русинська мова» (закарпатський діалект). В Україні вона вважається діалектом і не визнана офіційно, в той час як у Румунії, Словаччині та Хорватії вона затверджена як регіональна або мова національних меншин.

В Україні появу русинського діалекту часто пов'язують із політичними мотивами російської влади, покликаними внести дисбаланс в український етнічний простір. Зокрема, В. Німчук, підходить до аналізу цього діалекту в аспекті негативного впливу російської політики і, загалом, не вважає доцільним виділення окремої русинської мови: «Тим часом у Закарпатській області й далі не згасають намагання поодиноких людей створити окремішню норму, штучно відірвану від її українського коріння, адже закарпатський діалект має всі визначальні риси української мови» [15].

Виділяти діалекти як окрему мову не вважає доцільним і літературознавець М. Рошко. В своїй статті він розглядає закарпатський діалект і розвінчує міфи стосовно нього. Насамперед, він не погоджується із тим, що через відмінності між українською літературною мовою і закарпатським діалектом деякі науковці називають його окремою мовою (ближчою до словацької та чеської або сербської та хорватської). Аргументом він вважає відмінність мов за принципами неповноголосся та повноголосся. Так, у чехів, словаків, поляків, сербів, хорватів, словенців, болгар слова неповноголосі: хлад, глад, млад, глава, врата, блато, злато, длань тощо, а в українців – повноголосі: холод, голод, молодий, голова, ворота, болото, золото, долоня тощо [17].

Якою б іноді розмитою не була межа, різницю між мовою та діалектом характеризують наступним чином: мовою є усний чи писемний спосіб людського спілкування, що включає використання слів звичним структурованим способом. Діалектом же є особлива унікальна для певного регіону, соціальної чи етнічної групи форма мови. Важливо розуміти, що мова може включати в себе декілька різних діалектів (наприклад, які розглянули вище) [16].

Мова – усталене поняття, про це говорить і той факт, що українська мова закріплена як державна ст. 10 Конституції України [10] і не різниться відповідно до регіону або сфери діяльності. В той час, як діалекти можуть різнитись відповідно до різних факторів. Зокрема, розподіляються на такі два основних типи: територіальний (залежить від регіону) та соціальний (залежить від соціальних, вікових, професійних груп населення) [1, 13].

Хоча подекуди визначення історії та походження діалектів стають конфліктними, зараз все більшої популярності набуває вивчення і використання діалектів у мові, зростає попит на так званий ділінгвізм (володіння літературною мовою та однією з діалектних форм спілкування) [2]. Переходити на регіональну говірку з її носіями – негласне правило гарного тону сучасної людини. Колорит мови та інтерес до співрозмовника залежать не лише від досконалого володіння літературними канонами, а й від діалектів, які збагачують мовлення [20].

Висновок. На даний момент питання розрізнення мови та діалекту є недостатньо дослідженим, тобто науковці досі не дійшли згоди у питаннях їх чіткого виокремлення. Основними ознаками, що вирізняють мову та діалект є усталеність першої та унікальність для певного регіону чи групи людей другої. На даний момент в Україні існує дійсно велика кількість діалектів і кожен із них має свої особливості формування, функціонування, побутування на певній території. Цікавим є питання проникнення діалектного мовлення у літературний твір, що, з одного боку надає авторському мовленню місцевого колориту, а з іншого – сприяє входженню певних лексем у загальноукраїнський мовленнєвий фонд. Найцікавішими прикладами вживання діалектизмів у літературних текстах вважаємо тексти Володимира Лиса, Юрія Винничука, Марії Матіос. Найбільше суперечок в українській соціолінгвістиці точаться навколо закарпатського говору, який слід вважати одним із діалектів сучасної української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоконенко Л.А. Соціолінгвістика : практикум. Кривий Ріг : КДПУ, 2020. 106с.

2. Гримашевич Г. І. Діалекти як джерело збереження культури та духовності українського народу. URL:<http://nniif.org.ua/File/20ggidyd.pdf>
3. Громик Ю. Поліські діалекти в сучасній художній літературі. Луцьк : Вежа-Друк, 2022. 304с.
4. Єрмоленко С. Я. Сучасна літературна мова і діалекти.// *Рідне слово*. Вип. 6. Київ : Наукова думка, 1972. С. 14–15.
5. Загальна психологія/ За загальною редакцією академіка С. Д. Максименка. Вінниця: Нова Книга, 2004.704 с.
6. Звонська Л. Л. Енциклопедичний словник класичних мов / Н. В. Корольова, О. В. Лазер-Паньків та ін./ За ред. Л. Л. Звонської. Київ : Київський університет, 2017. 552 с.
7. Іван Франко. Літературна мова і діалекти. URL:<https://zbruc.eu/node/68718>.
8. Коваленко Б. Комплексне дослідження використання діалектів у мові української художньої літератури.\\ *Українська мова*. 2011. № 1. С. 125–129.
9. Ковтун О. В. Діалектна лексика у сучасній українській прозі в аспекті перекладу. С.184–188.
10. Конституція України. URL:<https://www.president.gov.ua/documents/constitution>
11. Лагдан С. П. .Роль української мови у формуванні ціннісних орієнтацій студентської молоді. *Формування загальнолюдських та патріотичних цінностей у студентської молоді*. Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет,. 2015. С. 219–224.
12. Левкова А. На кожне сільце — своє слівце.URL:<https://www.verbum.com.ua/02/2021/the-languages-we-speak/each-place-its-word/>
13. Масенко Л. Т. Літературна мова // *Енциклопедія Сучасної України*/ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. Т. 17.
14. Масенко Л. Нариси з соціолінгвістики. Київ: Києво-Могилянська академія, 2010. 242с.

15. Німчук В. Ще раз про «Русинський язик» і збереження діалектного середовища.// *Українська мова*. 2017. № 3. С. 15–24.
16. Різниця між мовою та діалектом у соціолінгвістиці. URL:<https://uk.strephonsays.com/language-and-dialect-in-sociolinguistics-2337#menu-3>
17. М.Рошко: руйнування міфів про закарпатський діалект. URL:<https://varosh.com.ua/dumky/66494/>.
18. Севрук В. Г. Діалекти українських циган. 2015 С.161–166. URL:http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/9220/1/%D0%A3%D0%9A%D0%A0%D0%90%D0%87%D0%9D%D0%A1%D0%AC%D0%9A%D0%90%20%D0%9C%D0%9E%D0%92%D0%90_p195-200.pdf
19. Сердега Р. Л. Мова фольклору – діалект чи наддіалект // *Лінгвістика*. 2018. № 1 (38). С. 49–62.
20. Чому в українську мову повертається мода на діалекти? URL:<https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2606464-comu-v-ukrainsku-movu-povertaetsa-moda-na-dialekti.html>
21. Яворський Ю. Теоретичні засади вивчення діалектизмів у мові художньої літератури.// *Лінгвостилістичні студії*. Вип. 2. 2015. С. 230–236.
22. Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales. URL:<https://www.cnrtl.fr/definition/idiome>.
23. List of declarations made with respect to treaty No. 148. European Charter for Regional or Minority Languages. URL:<https://web.archive.org/web/20150918164438/http://www.conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?NT=148&CM=1&DF=&CL=ENG&VL=1>.

REFERENCES

1. Bilokonko L.A. Sociolinguistics. Kryvyi Rih, 2020. 106 p.
2. Hrymashevich G. I. Dialects as a source of preservation of the culture and spirituality of the Ukrainian people. URL:<http://nniif.org.ua/File/20ggidyd.pdf>

3. Gromyk Y. Polesia dialects in modern fiction. Lutsk: Vezha-Druk, 2022. 304 p.
4. Yermolenko S. Ya. Modern literary language and dialects // *Ridne slovo*. Vol. 6. Kyiv: Naukova dumka, 1972. P. 14–15.
5. *General psychology* / edited by S. Maksimenko. Vinnytsia: Nova Kniga, 2004. 704 p
6. Zvonska L. L. *Encyclopedic dictionary of classical languages*. Kyiv: Kyiv University, 2017. 552 p.
7. Franko I. *Literary language and dialects*. URL:<https://zbruc.eu/node/68718>
8. Kovalenko B. *Comprehensive study of the use of dialects in the language of Ukrainian fiction* // *Ukrainian language*. 2011. № 1. P. 125–129.
9. Kovtun O. V. *Dialect vocabulary in modern Ukrainian prose in the aspect of translation*. P.184–188.
10. *The Constitution of Ukraine*. URL:<https://www.president.gov.ua/document/s/constitution>
11. Lagdan S.P. *The role of the Ukrainian language in the formation of value orientations of student youth. Formation of universal and patriotic values among student youth*. 2015. P. 219–224.
12. Levkova A. *Every village has its own word*. URL:<https://www.verbum.com.ua/02/2021/the-languages-we-speak/each-place-its-word/>
13. Masenko L. T. *Literary language* // *Encyclopaedia of Modern Ukraine*. Kyiv: Institute of Encyclopaedic Research of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2016. Vol. 17.
14. Masenko L. T. *Essays on sociolinguistics*. Kyiv, 2010. 242 p.
15. Nimchuk V. *Once again about the “Rusyn language” and the preservation of the dialectal environment* // *Ukrainian language*. 2017. № 3. P. 15–24.
16. *The difference between language and dialect in sociolinguistics*. URL:<https://uk.strephonsays.com/language-and-dialect-in-sociolinguistics-2337#menu-3>

17. .Roshko M. Destruction of myths about the Transcarpathian dialect.
URL:<https://varosh.com.ua/dumky/66494/>
18. Sevruk V. G. Dialects of Ukrainian Gypsies. 2015 P.161–166.
URL:http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/9220/1/%D0%A3%D0%9A%D0%A0%D0%90%D0%87%D0%9D%D0%A1%D0%AC%D0%9A%D0%90%20%D0%9C%D0%9E%D0%92%D0%90_p195-200.pdf
19. Serdega R. L. The language of folklore – dialect or super-dialect // Linguistics. 2018. № 1.38. P. 49–62.
20. Why is the fashion for dialects returning to the Ukrainian language?
URL:<https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2606464-comu-v-ukrainsku-movu-povertaetsa-moda-na-dialekti.html>
21. Yavorskyi Yu. Theoretical principles of the study of dialectics in the language of fiction // Linguistic studies. Vol. 2. 2015. P. 230–236.
22. Centre_National_de_Ressources_Textuelle_set_Lexicales.URL:<https://www.cnrtl.fr/definition/idiome>
23. List_of_declarations_made_with_respect_to_treaty_No_148_European_Charter_for_Regional_or_Minority_Languages.URL:<https://web.archive.org/web/20150918164438/http://www.conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?NT=148&CM=1&DF=&CL=ENG&VL=1>

**PRÓBA WSTĘPNEJ KLASYFIKACJI LEKSYKALNYCH REALIZACJI
POJĘCIA *PTAK* W WYPOWIEDZENIACH WYRAŻAJĄCYCH WIERZENIA
I PRZESĄDY: FUNKCJONALNE I PRAGMATYCZNE KLASY**

Dmytro KLYMENKO

doktorant Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Kielce, Polska
ORCID: 0000-0003-1143-1116

W artykule omówiono wybrane zagadnienia wstępnej klasyfikacji leksykalnych realizacji pojęcia *ptak*. Klasyfikacja, jako przejaw kategoryzacji pojęć, osadzona w świadomości zwyczajowo-mitologicznej zbiorowego podmiotu ludowego. Ona wpłynęła na procesy myślenia i następnie na kształtowanie oceny kulturowej w mowie i języku, przejawiającej się w tekstach o pragmatyce nie tylko mitycznej, ale również poznawczej lub magicznej. W artykule założono, że pojęcie *ptak* pełni w myśleniu człowieka dwie funkcje: funkcję semantyczną znaku oraz funkcję obiektu semiotycznego w wypowiedziach, wyrażających wierzenia i przesady. Celem pracy jest analiza leksykalnych realizacji pojęcia *ptak* w doświadczeniu człowieka, polegająca na wyodrębnieniu funkcjonalnych i pragmatycznych klas w ramach kategoryzacji oraz uzasadnienia funkcji pojęcia *ptak* w ramach semantyki tekstów źródłowych. Teoretyczne zadanie dotyczyło określenia relacji przestrzeni kognitywnej pojęcia *ptak*, rozumianego jako część wymienionych w artykule, bardziej kompleksowo zorganizowanych przestrzeni kognitywnych ludzkiej codzienności. Materiałem do badań posłużyły teksty gatunków folklorystyczno-słownych – wierzeń i wypowiedzi przesądnych, z wybranych słowników, poświęconych ludowej tradycji ustnej, w których została utrwalona leksykalna realizacja pojęcia *ptak*. W artykule został dokonany przegląd rozważań dotyczących filozofii oraz psychologii oraz niektórych lingwosemiotycznych aspektów mowy. Zastosowana w pracy metodologia pragmatyzmu funkcjonalnego, ze względu na zasadę antropocentryczną, pozwala dokonać zarówno próby określenia głównych zasad kategoryzacji lingwosemitycznej podmiotu, jak i analizy modeli pojęć o ptaku, rozpatrywanych w ramach

doświadczenia mownego. Zaprezentowane oceny funkcji i pragmatyki pojęcia *ptak* są sposobem wyrażenia w gatunkach folklorystycznych innych pojęć kulturowych z obszaru codzienności człowieka. Analiza leksykalnej realizacji pojęcia pozwala nam prześledzić zjawiska folklorystyczne, stanowi próbę uporządkowania klas funkcjonalnych i pragmatycznych pojęcia, leżących u podstaw obyczajowości. Autor uważa, że gatunki folkloru stają w pewnym sensie narzędziem ideologicznego wpływu na ludność, poprzez nieodłączne ponowienie schematów interpretacji wydarzeń, które stały częścią ludzkiej kultury.

Słowa kluczowe: *znak, obiekt semiotyczny, kategoryzacja, tekst, folklor.*

**AN ATTEMPT AT A PRELIMINARY CLASSIFICATION OF LEXICAL
REALIZATIONS OF THE CONCEPT OF *BIRD* IN EXPRESSIONS
REFLECTING ABOUT BELIEFS AND SUPERSTITIONS: FUNCTIONAL
AND PRAGMATIC CLASSES**

Dmytro KLYMENKO

*PhD student at the Jan Kochanowski University in Kielce, Poland
ORCID: 0000-0003-1143-1116*

The article discusses selected issues of the initial classification of lexical realisations of the concept *bird*. Classification, as a manifestation of the categorisation of concepts, grounded in the customary-mythological consciousness of the collective folk subject. It influenced the processes of thinking and subsequently the formation of cultural evaluation in speech and language, manifested in texts with pragmatics not only mythical, but also cognitive or magical. The article assumes that the concept *bird* has two functions in human thinking: the semantic function of a sign and the function of a semiotic object in utterances expressing beliefs and superstitions. The aim of the paper is to analyse the lexical realisations of the concept *bird* in human experience by extracting functional and pragmatic classes within the categorisation and justification of the function of the concept *bird* within the semantics of source texts. The theoretical task concerned the determination of the relation of the cognitive space of the concept *bird*, understood as part of the more comprehensively organised cognitive spaces of human everyday life mentioned in the article. Texts of folkloric and verbal genres –

beliefs and superstitious utterances, from selected dictionaries, devoted to folk oral tradition, in which the lexical realisation of the concept bird was recorded, served as the material for the research. The paper reviews considerations of philosophy and psychology and some linguosemiotic aspects of speech. The methodology of functional pragmatics applied in the paper, due to the anthropocentric principle, allows both an attempt to identify the main principles of linguosemiotic categorisation of the subject and an analysis of the models of concepts about the bird, considered within the framework of the speech experience. The presented evaluations of the function and pragmatics of the concept *bird* are a way of expressing in folkloric genres other cultural concepts from the area of human everyday life. The analysis of the lexical realisation of the concept allows us to trace folkloric phenomena, is an attempt to order the functional and pragmatic classes of the concept, underlying customs. The author considers that the genres of folklore become, in a sense, a tool of ideological influence on the population, through the inherent reiteration of patterns of interpretation of events that have become part of human culture.

Keywords: *sign, semiotic object, categorization, text, folklore.*

СПРОБА ПОПЕРЕДНЬОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ЛЕКСИЧНИХ РЕАЛІЗАЦІЙ ПОНЯТТЯ ПТАХ У ВИСЛОВЛЮВАННЯХ, ЩО ВИРАЖАЮТЬ ПЕРЕКОНАННЯ ТА УПЕРЕДЖЕННЯ: ФУНКЦІОНАЛЬНІ ТА ПРАГМАТИЧНІ КЛАСИ.

Дмитро КЛИМЕНКО

Аспірант Університету Яна Кохановського, Кельце, Польща

ORCID: 0000-0003-1143-1116

У статті розглядаються окремі питання початкової класифікації лексичних реалізацій концепту *птах*. Класифікація, як прояв категоризації понять, закладена у звичаєво-міфологічній свідомості колективного народного суб'єкта. Вона впливає на процеси мислення, а згодом і на формування культурної оцінки в мові та мовленні, що виявляється в текстах з прагматикою не лише міфічної, а й пізнавальної чи магічної. У статті припускається, що поняття *птах* виконує в людському мисленні дві функції: семантичну функцію знака і функцію

106 *Studia methodologica*, ISSN 2304-1222, No. 54. 2022

семіотичного предмета у висловлюваннях, що виражають вірування і переконання. Метою статті є аналіз лексичних реалізацій концепту *птах* у людському досвіді шляхом виокремлення функціонально-прагматичних класів у межах категоризації та обґрунтування функцій концепту *птах* у семантиці текстів джерел. Теоретичне завдання полягає у визначенні співвідношення когнітивного простору поняття *птах*, що розуміється як частина більш комплексно організованих когнітивних просторів людської повсякденності, про які йдеться у статті. Матеріалом дослідження послужили тексти фольклорних та усно-розмовних жанрів – повір'їв та висловлювань-переконань, з вибраних словників, присвячених народній усній традиції, в яких відображені лексичні реалізації поняття. У статті розглянуто питання філософії та психології, а також деякі лінгвосеміотичні аспекти мовлення. Застосована в роботі методологія функціональної прагматики, завдяки антропоцентричному принципу, уможливорює як спробу виявлення основних принципів лінгвосеміотичної категоризації суб'єкта, так і аналіз моделей понять про птаха, що розглядаються в межах мовленнєвого досвіду. Запропоновані оцінки функції та прагматика поняття *птах* є способом вираження у фольклорних жанрах інших культурних понять зі сфери повсякденного життя людини. Аналіз лексичної реалізації концепту *птах* дозволяє простежити фольклорні явища, є спробою впорядкування функціональних і прагматичних класів поняття, що лежать в основі звичаїв. Автор вважає, що жанри фольклору стають, у певному сенсі, інструментом ідеологічного впливу на населення, через притаманну їм повторюваність схем інтерпретації подій, які стали частиною людської культури.

Ключові слова: *знак, семіотичний предмет, категоризація, текст, фольклор.*

Określenie problemu badawczego Naturalne synergiczne znaczenia pojęcia ptak, wynikające z obserwacji, są usystematyzowane w funkcjonalnej klasyfikacji pojęcia, interpretowane i przekazywane jako kulturowe znaczenie komplementarne również podczas procedury klasyfikacji pragmatycznej. Znaczenia wierzeń, częścią

których jest ptak, są utrwalone w kulturze ludowej i pełnią funkcję prognozy przyszłości. Prognozy wydarzeń mogą być również rozpatrywane instrumentalnie, głównie w ramach ideologicznego wpływu władz na obywatelstwo, poprzez utrwalone znaczenia interpretacyjne wydarzeń. Za przykład posłuży zachodniosłowiańskie wierzenie – *nieznajome ptaki, latające nad łąką, wieszczą walkę*. W sztuce zostało ono utrwalone w autoportrecie Malczewskiego ze zbiorów Galerii sztuk pięknych w Kielcach, Polska. W odróżnieniu od tekstów precedensowych (w rozumieniu O.Leszczaka) mogą one być wypowiedziane w różnej formie bez zmiany sensu. Przesady i wierzenia mogą być wykorzystane w tekstach medialnych przy uwzględnieniu opinii prywatnej, co pozwala w teorii na różnego rodzaju manipulacje, żeby nawiązać do walki doprowadzić lub jej uniknąć. W podobny sposób działa reklama, która może być rozumiana jak wierzenie w ramach myślenia potocznego. O. Leszczak podkreśla, że lingwosemiotyczny mechanizm reklamy, polega na oddziaływaniu na wolę i umysł, oczywistym jest wpływ na podświadomość [3, 144]. Manipulacja, zarówno konsumpcyjna jak i polityczna, zakłada: „...stare sprawdzone środki mito-symbolicznej manipulacji: przyzwyczajanie konsumenta do sztam i stereotypów, wyróżniających znaków i sygnałów [...] Z punktu widzenia celów i środków wpływu na konsumenta infotainment i shopping tworzą bardzo harmonijną całość z neomagiczną ideologią i praktykami New Age.” [3, 144].

Aby mówić o ptaku jako energetyczno-materialnym obiekcie semiotycznym, należy określić rodzaje działań podmiotu w odniesieniu do ptaka: – "widzieć ptaka" (ptak jako podmiot semiotyczny i sygnał – zapowiedź (nieszczęście, śmierć, wola bogów – uroczystości pogrzebowe zmarłych «поминать/не поминать»); omen: leczenie magiczne; pogoda (dobra lub kiepska); punkt orientacyjny w czasie (określenie por roku) i miejscu (pójść tam, gdzie ptaka widzimy) itd. Następny rodzaj działań podmiotu – "słyszeć ptaka" (rola ptaka – zapowiedź (krzyk sowy), omen (krzyk kruka), punkt orientacyjny w czasie (określanie pory dnia – kogut, roku – ptaki wędrownie) i miejscu (usłyszeć koguta i iść na dźwięk do wsi). Mniej wyrażone w formie słownej działania, które stanowią cenne źródło informacji, to dotyk – "trzymać żywego ptaka w rękach/klatce/domu" (rola ptaka to poczta, polowanie, zegar).

Żaden ze wspomnianych rodzajów działań nie potrzebuje instrukcji, człowiek zapoznany z tradycją ludową intuicyjnie wyróżnia pewne znaki, znaczące w życiu potocznym. Znaki te poddają się w procesie rozumowania pewnej refleksji. O.Leszczak natomiast podkreśla znaczenie refleksji (tu i dalej tłumaczenie moje – D.K.) – „[...] nie ma znaczenia, czy jakieś noumeny (inwarianty informacji) istnieją "w rzeczywistości" obok rzeczy wziętych takimi, jakimi są same w sobie i jakie reprezentują, czy istnieją poza tymi rzeczami, tylko w nich, czy też są z nimi tożsame. Wystarczy, jako graniczny moment epistemologiczny, uznać istnienie intuicji dotyczącej takiej ogólnej idei [...]. Sprowadzając takie intuicyjne odczucia do zunifikowanej funkcji refleksyjnej z danymi rozumowania, tworzymy odpowiednie pojęcia ogólne. Jest to rodzaj refleksji, którą nazywam "refleksja rozumowa" [9, 223].

Za źródło informacji o relacji pomiędzy podmiotem ludowym i obiektem *ptak*, L.G. Permyakow [11, 30], autor teorii klisze, uważa założenie o istnieniu poziomu tekstu, nazywając go – plan realiów. W nim różne obiekty mogą być traktowane w obrębie wspólnego tematu, na przykład producent i technika, relacje różnych podmiotów i obiektów przyrody, w szczególności – ptasznik i ptaki, kolejność w grupie tematycznej jest określona przez logikę podmiotu doświadczenia. I tak, dla klasy logikotematycznej pojęcia ptak są ważne relacje podmiotu i jego obiektu, a następnie modele homonimiczne grupy przykładów tekstowych.

O. Leszczak w artykule *Podstawy funkcjonalnej i pragmatycznej teorii doświadczenia językowego* przytacza fragment *Krytyki czystego rozumu*, wyjaśniający kantowskie podstawowe kategorie porządkowania doświadczenia w kontekście jego własnej koncepcji: „[...] zjawiska muszą być oparte, po pierwsze, na pojęciu **substancji**, która jako pojęcie rzeczy samej służy podstawą każdej definicji istnienia; po drugie, na pojęciu **działania** w odniesieniu do przyczyny, ponieważ w zjawiskach istnieje czasowy ciąg lub pochodzenie; wreszcie, na ile współistnienie jest poznawalne obiektywnie, tzn. poprzez sąd doświadczenia, zjawisko to zostaje objęte pojęciem **wzajemności** (interakcji); z czego wynika że podstawy obiektywne, choć i empiryczne, sądów opierają się na zasadach a priori, tzn. na możliwości doświadczenia, o ile łączy ono przedmioty w przyrodzie przez istnienie” [I. Kant,

Krytyka czystego rozumu, s. 373, za: 9, 16-17]. Uważam, że wszystkie uwzględnione kategorie są znaczące w ramach klasy hiperonimów i ich relacji.

Wszystkie uwzględnione przykłady analizowanych tekstów odnosiły się do klasy hiperonimów i ich relacji, przykłady klas hiponimów dla badanego pojęcia w wybranych gatunkach mownych wierzeń i przesądów zatem nie zostały wyróżnione. L.G. Permyakow, komentując aspekt przedmiotowo-obrazowy i jego znaczenie dla konstrukcji klasyfikacji, podaje przykład tablicy D.I. Mendelejewa i rzędów liczb naturalnych [11, 30], co sugeruje możliwość istnienia podmiotu, który doskonale znał te czy inne aspekty rzeczywistości, mógł wyróżniać elementarne klasy, przydzielać obiekty na właściwe poziomy klasyfikacji podczas konstruowania klasyfikacji. W szczególności dotyczy to opisu modeli w ramach grupy logiczno-tematycznej w systemie wyższych inwariantów L.G. Permyakowa: „Oczywiście realia są rzeczami bardzo złożone, a nawet wieloplanowe; co więcej, ich liczba jest teoretycznie nieograniczona. Ale ani złożoność, ani sama niezliczoność nie mogą być przeszkodą w budowaniu ścisłego systemu klasyfikacji. Również atomy substancji chemicznych są dość złożone, a rzędy liczb naturalnych są nieskończone. Niemniej jednak zarówno atomy, jak i liczby są podzielone na klasy dość jasno i precyzyjnie. Wieloplanowość realiów można ująć w systemie za pomocą kilku poziomów, a niezliczoność uporządkować za pomocą ścisłych reguł usytuowania” [11, 30].

Wspomniany porządek możemy ustalić dzięki procedurom klasyfikacji, w wyniku których się tworzą klasy funkcjonalne i pragmatyczne. Klasa funkcjonalna operuje informacją o ptaku i jego cechami. Jej synergetyczny charakter się różni od cybernetycznego charakteru pragmatycznych klas, zawierających cel, powiązany z działalnością ludzką. Przypominają one pojęcie *kolekcja*, stosowane przez O. Leszczaka w analizie onimów i apelatywów, które w rozumieniu badacza stanowią przypadkowy, selektywny zbiór analogicznych obiektów, posiadających wspólną cechę [zob. 8, 141]. Zgodnie z zasadami koncepcji funkcjonalnego pragmatyzmu zbiór cech i cel wyodrębniają się w trakcie aktu klasyfikacji. Można przypuścić że mówiąc o funkcjonalnej i pragmatycznej klasyfikacji możemy zakładać istnienie dwóch typów predykcji pojęcia.

Cel pracy Celem pracy jest opisanie pojęcia *ptak* w ludzkim doświadczeniu na podstawie wstępnej klasyfikacji leksykalnych realizacji pojęcia *ptak* w folklorystyczno-werbalnym gatunku, tworzących podstawę wypowiedzeń, wyrażających wierzenia i przesady. Głównym zadaniem podjętego opracowania jest opisanie klasyfikacji pojęcia *ptak* jako językowo-semiotycznego mechanizmu funkcjonowania pojęć w ludzkim doświadczeniu.

Uzasadnienie funkcji pojęcia w gatunku folklorystycznym wychodzi ze założenia, że teksty zawierające leksykalne realizacje pojęcia *ptak* w wierzeniach i powiedzeniach przesądnych (a także dyskursywne sztampy – wierzenia i szablony ideologiczne – przesady) pełnią jednocześnie dwie funkcje – po pierwsze, funkcje semantyczna znaku (syntetyczna: symbolu, obrazu), a po drugie, są obiektem semiotycznym (ptak jako sygnifikator informacji o następstwie czasowym lub pochodzeniu działania w przepowiedni). O. Leszczak rozumie ich związek w następujący sposób: „...Znakiem nie jest tu jakiś obiekt świata realnego, lecz relacja między reprezentowanym (obiektem oznaczenia) a sygnałem "materializującym się" w obiekcie semiotycznym...” [9, 85]. Kwestia analityczności obiektu semiotycznego nie została uwzględniona w pracy.

Źródła i metodologia Wierzenia i wypowiedzi przesądne mieszczą się w granicach gatunku wspólnego, ponieważ studium tekstów leksykalnych realizacji pojęcia *ptak* pozwala na klasyfikację przykładów i umożliwia analizę pojęcia *ptak*. Oleg Leszczak podkreśla, że dostępne nam leksykalne realizacje pojęcia w różny sposób odnoszą się do pojęć w obrębie etnolektu. „...ważne, że w naszym obrazie świata pojęcie homara jest inne niż pojęcie raka. I w sensie ich rozróżnienia, nie ma między nimi żadnej różnicy jakościowej. Oba pojęcia są w tym samym stopniu "pojęciowe"” [10, 185]. Upraszczając, tekst wierceń i nie przewiduje zmian i przypomina przysłowie, gdzie całą wypowiedz-zdanie można traktować jako odrębną jednostkę leksykalną, używaną sytuacyjnie podczas komunikacji, natomiast w tekstach powiedzeń przesądnych występują warianty, przewidujące powiązane między sobą kombinacje, których celem jest werbalne przekazanie wątku i sensu w dostępnej formie

mowy (informacja o aktualnym stanie podmiotu i jego roli w sytuacji oraz przewidywanie przyszłości).

Leksykalne realizacje pojęcia *ptak* w wierzeniach i powiedzeniach przesądnych (a także dyskursywne sztampy – wierzenia i szablony ideologiczne – przesady/zabobony) pełnią jednocześnie dwie funkcje – po pierwsze, funkcje semantyczna znaku (syntetyczna: symbolu, obrazu), a po drugie, są obiektem semiotycznym (ptak jako sygnifikator informacji o następstwie czasowym lub pochodzeniu działania w przepowiedni).

W. E. Gusew podkreśla, że „różne próby klasyfikacji folkloru podejmowano już pod koniec ubiegłego wieku i były one bezpośrednio związane z debatami na temat zakresu pojęcia "folklor"..." [5, 98].

W oryginalnym opisie klasyfikacji gatunków folkloru autorstwa Ch.-S. Burne, W.E. Gusew zaznacza, że autorka podzieliła gatunki folkloru na trzy główne grupy z następującymi podzbiorami: I. wierzenia i działania; II. obyczaje; III. proza, śpiew i mowa [5, 98-99]. Wierzenie można uznać za mentalny komponent działania, a samo działanie ptaka (lub podmiotu z ptakiem) za przedmiot semiotyczny (wskazówkę, znak, środek leczniczy itp., np. lot – znak przeznaczenia). Pierwszy z nich podkreśla językowo-semiotyczną funkcję języka, niezbędną dla przekazu doświadczenia, którego ciągłość dała początek aktywnym mownym gatunkom synkretycznym – obyczajom, a w ostateczności gatunkom z utrwaloną – formą, bajek, pieśni, frazeologizmów (przysłów i porzekadeł).

Ptak, jako znak i obiekt semiotyczny, wywołuje różne uczucia i emocje, poprzez działania sygnalizacyjne, odnajdywane w gatunkach folklorystyczno-werbalnych, których znaczenia można zaklasyfikować do obszarów tematycznych ludzkiego doświadczenia, wymienionych w klasyfikacji Sh.-S. Burne [Burne, pp. 4, 257, 263-265, za: 5, 98]. Są to następujące przestrzenie kognitywne¹ i ich sygnały semiotyczne: 1. ziemia i niebo (prognozy pogody, wierzenia o pogodzie, mapa ziemi); 2. świat roślin (nie opisano); 3. świat zwierząt (obserwacja, wyjaśnienie zachowania ptaków); 4.

¹ Przestrzeń kognitywna, termin O.Leszczaka, w przypadku wpływu politycznego zostaje stworzona i ponawiana na podstawie pola referencyjnego obrazu świata: „Podstawą pola referencji dla dyskursu publicznego jest przestrzeń kognitywna wykreowana w ideologicznym obrazie świata przez jej emocjonalno-prognostyczną projekcję na realną praktykę życia społecznego. ...” [3, 180].

egzystencja człowieka (przepowiednia przyszłości człowieka); 5. rzeczy stworzone przez człowieka (rzemiosło i sztuka, zastosowanie); 6. dusza i zaświaty (przepowiednia / omen / przemiana jako forma kontaktu); 7. nadludzkie istoty (bogowie, bóstwa, demony, duchy – przemiana, przepowiednia, omen); 8. omen i wróżbiarstwo (tłumaczenie – wyczarowanie snu, wróżenie, prorocstwo); 9. sztuki magiczne (rytuał / zakaz amulet inwokacja); 10. choroby i leczenie (medycyna (środki)). Materiały do klasyfikacji zostały zebrane na podstawie książki Kulmatowa W.D., Kulmatowej T.V. *Rosyjskie wierzenia i omeny ludowe (Русские народные приметы и поверья)* oraz słownika rosyjskich przesądów, zaklęć, omenów i wierzeń autorstwa Grushko E.A., Miedwiediewa J.M. (*Словарь русских суеверий, заклинаний, примет и поверий*).

Powyższe punkty można potraktować jako podstawę wstępnej klasyfikacji sądów pojęcia *ptak*, biorąc pod uwagę możliwe wykorzystanie przez podmioty potocznego dyskursu rosyjskojęzycznego leksykalne realizacje pojęcia *ptak* w gatunku wierzeń i powiedzeń przesądnych we wstępnej klasyfikacji relacji pomiędzy substancją ptaka i działaniem ptaka a podmiotem ludowym.

Metody pragmatyzmu funkcjonalnego Pragmatyzm funkcjonalny – pozwala ustalić granice odrębnych znaczeń ludowych pojęcia *ptak*, jest pomocny przy określeniu referenta podczas wizualizacji pojęć. Poprzednie prace, dotyczące opisu emocji i stanów psychicznych człowieka autora dotyczyły ptactwa w roli obiektu rzemiosł i zostały wykonane wg zasad metodologii kognitywnej (zob. 1: 182-188). Wybrane metodologiczne stanowisko pozwoli uwzględnić różnorodne odmiany doświadczenia nie tylko rolnika, ale i myśliwego, ptasznika, pastuszka, rybaka i innych podmiotów, znajdujących się na marginesie tradycji ludowej. Niezbędne w badaniu narzędzia pragmatyzmu funkcjonalnego, to oceny wartościowania pojęcia i płaszczyzny pojęcia: sensoryczno-przedmiotowa (przedmiot, odbierany zmysłami to nie sam ptak, ale teksty (językowe i kulturowe na temat ptaka) i rozumowo-uogólniająca (w przypadku podmiotów ludowych użytkownik bierny klasyfikuje wiedzę o ptaku do obszarów tematycznych własnego (teoretycznego i praktycznego) doświadczenia, a użytkownik czynny poprzez funkcje logiczne i znakowe, w zdaniu na temat ptaka typologizuje i

koduje własną wypowiedź związaną z doznaniem o ptaku, za pomocą czego w kulturze, poprzez powtarzanie, utrwaliły się różne tropy poetyckie).

W ramach doświadczenia językowego przy stosowaniu zasady antropocentrycznej zakładamy że sens wierzenia się tworzy podczas odpowiedzi na pytania: kto/ co (funkcjonalizm); kto/ po co (pragmatyzm celu): podmiot, odpowiadając intuicyjnie lub refleksyjnie na stawiane pytania wartościuje ptaka.

W klasyfikacji wstępnej przyporządkowanie zostało dokonane za pomocą narzędzia oceny znaczenia [2, 35-65]. W celu porządkowania homonimicznego pojęcia oceny warto przytoczyć cytaty „Jest to typowy błąd filozofii lingwistycznej, oparty na metonimii homonimów "value" ("wartość" jako "cena, odpowiedniość pewnemu standardowemu ekwiwalentowi") oraz "value" ("wartość" jako "ważność, osobiście przeżywana doniosłość") i powstający z poszukiwania "prawdziwych", "obiektywnych" wypowiedzi w przeciwieństwie do "fałszywych", "subiektywnych". Angielskie "valuation", używane przez Shinera, nie ma tego ograniczenia, co polskie potoczne "wartościowanie" w przeciwieństwie do "oceny", tj. odnosi się zarówno do aktów ustalenia zgodności z wzorcem, jak również do aktów ustalenia pewnych preferencji osobistych.” [2, 35-65].

Model oceny ptaka w wierzeniach składa się z części podmiotowej i obiektowej (dotyczącej charakterystyki): (jaka – ze strony podmiotu oceniającego: zwyczajowo-mitologiczna, w przypadku dominacji funkcji kognitywnych może być poznawcza lub magiczna, przy potrzebie wolitywnego oddziaływania na zaświaty) ocena charakterystyki ptaka lub jego odmiany: jako takiego (prototypowa), jako podmiotu czynności (podmiotowa), obiektu ludzkiej działalności (obiekto-działalnościowa), ze względu na jego atrybuty (atrybutywna), czynności (procesualna), miejsca czynności (lokalnie-procesualna), czasu czynności (czasowo-procesualna), obiektu czynności (procesualno-obiektowa) lub grupy ptaków (ilościowa).

Wyniki badań Wstępna klasyfikacja wypowiedzi, wyrażających wierzenia i przesady w leksykalnych realizacjach pojęcia *ptak*, oparta na logicznych i tematycznych relacjach kategoryalnych hiperonim/hiponim. W ramach klasy hiperonimicznej PTAKI W WIERZENIACH I PRZESĄDNYCH POWIĘDZENIACH

wyodrębniono następujące pragmatyczne klasy, które wyrażone w różnego rodzaju mownych gatunkach. Pragmatyczna klasa *dzikie ptaki*: przestrzeń kognitywna *egzystencja człowieka* utrwalona w mowie w gatunku *przepowiadanie przyszłości*: zwyczajowo-mitologiczna ocena lokalnie-procesualna *если в окно бьется дикая птица, то в доме будет убыль: умрет человек или скотина* (jeśli dziki ptak wleci w okno, w domu będzie strata: zginie człowiek lub bydło (tu i dalej tłumaczenie moje – D.K.)) (7, 171); zwyczajowo-mitologiczna ocena lokalnie-procesualna: *дикая птица, залетевшая в окно, предвещает покойника или большое несчастье* (dziki ptak, wlatując w okno, zapowiada zmarłego człowieka lub wielkie nieszczęście) (7, 171). Pragmatyczna klasa *ptaki wędrowne*: przestrzeń kognitywna *ziemia i niebo* wyrażona w modelach gatunków *przewidywanie pogody, wierzenia o pogodzie, mapa ziemi*: poznawcza ocena czasowo-procesualna charakterystyki *wysoki lot*: *Птицы перелетные осенью высоко летят – снегу много будет, а низко – мало* (Ptaki wędrowne lecą jesienią wysoko – dużo śniegu, ale nisko – mało) (4, 333); poznawcza ocena czasowo-procesualna i ilościowa *latać zgrają*: *Перелетная птица течет стаями – к дружной весне* (Ptaki wędrownej lecą w zgrajach – będzie przyjazna wiosna) (4, 388-389). Pragmatyczna klasa *ptaki domowe*: przestrzeń kognitywna *rzeczy stworzone przez człowieka* oparta na gatunku mownym *przeznaczenie*: magiczna ocena czasowo-procesualnej charakterystyki hodowli ptaków domowych (drobiu) *Св. Косма и Дамиан [...] Эти святые – покровители брака, кузнечных ремесел и домашней птицы. [...] (Świeci Kosma i Damian [...] Świeci ci są patronami małżeństwa, rzemiosła kowalskiego i hodowli ptaków domowych (drobiu). [...] (4, 224). Pragmatyczna klasa *nocne ptaki*: przestrzeń kognitywna *omen i wróżbiarstwo* wyrażanych za pośrednictwem *tłumaczenia snów, wróżenia*: magiczna ocena podmiotowa charakterystyki *wróżenia za pomocą ptaków*: *Гадание по птицам заключается в том, что гадающий встречает птицу, задумывает о чем хочет и по их пению или крику решает о заданном [...]* (wróżenie za pomocą ptaków polega na tym, że wróżący spotyka ptaka, myśli o tym, czego chce, i na podstawie jego śpiewu lub krzyku decyduje o swoim pytaniu [...]) (4, 388-389); magiczna ocena prototypowa *видеть ночных птиц, [...] имеет весьма**

дурное предзнаменование и предвещает остановку во всех делах наших ([we snie] widzieć nocne ptaki, [...] jest bardzo złym omenem i zapowiada zatrzymanie wszystkich naszych spraw) (4, 388-389).

Funkcjonalna klasa PTAKI DRAPIEŻNE. Przestrzeń kognitywna *sztuka magii* funkcjonuje w ramach takich gatunków jak *rytuał/zakaz, amulet, inwokacja*: magiczna ocena charakterystyki procesualnej *Для защиты цыплят от хищных птиц подвязывают веник и старый лапоть на угол дома* (Aby uchronić kury przed drapieżnymi ptakami, przywiązuje się miotle i stary but na rogu domu) (4, 67); magiczna ocena charakterystyki procesualnej *выwoływanie burzy przez gwizdanie/krzyknienie* *Свистом на море можно накликасть бурю, подобно тому, как призывается [она] резким криком хищных птиц; при стихающем попутном ветре моряки нарочно свистят «по ветер»* (Gwizdanie na morzu może wywołać burze, podobnie jak wywoływanie burzy przez ostry krzyk drapieżnych ptaków; gdy wiatr słabnie, żeglarze celowo gwizdzą "pod wiatr") (4, 425). Przestrzeń kognitywna *omen i wróżbiarstwo* kulturowo utrwalona w gatunkach *tłumaczenie snów, wróżenie*: magiczna ocena charakterystyki prototypowej *видеть хищных птиц – [...] богатым знаменует умножение богатства, а бедным – еще большую бедность* ([we snie] widzieć ptaki drapieżne – [...] dla bogatych oznacza pomnożenie bogactwa, a dla biednych jeszcze większe ubóstwo) (4, 388-389).

Funkcjonalna klasa PTAKI RAJSKIE. Przestrzeń kognitywna *ziemia i niebo* określona w gatunkach folkloru słownego *prognozy pogody, wierzenia o pogodzie, mapa ziemi*: zwyczajowo-mitologiczna ocena prototypowej i lokalnie-procesualnej charakterystyki *rajskiej ziemi i rajskiego ptaka*: [...] *существуют где-то блаженные Макарийские острова: [там] [...] птица Сирин, иначе райская – перья непостижимой красоты, пение сладостное, лик человеческий – там живут, [...]* ([...] są gdzieś błogosławione Wyspy Makaryjskie: [tam] [...] ptak Sirin, inaczej rajski – ma niewyobrażalnie piękne pióra, słodki śpiew, twarz człowieka – tam żyją, [...]) (4, 334); zwyczajowo-mitologiczna ocena lokalnie-procesualna i czasowo-procesualna charakterystyki *znoszenia jaj* *если семь дней подряд стоит безветренная погода, значит, райская птица Алконост, которая сложенье имеет птичье, а лик*

женский и прекрасный, несет яйца «на крае моря», но не высиживает их, а погружает в морскую глубину (jeśli przez siedem kolejnych dni pogoda jest bezwietrzna, to znaczy, że rajski ptak Alkonost, który ma ptasie ciało oraz kobiecą i piękną twarz, składa jaja "na krańcu morza", ale nie wysiaduje je, tylko zanurza w morskiej głębi) (4, 14).

Wnioski W pełni zgadzam się z Leszczakiem że pojęcie może być przedznakiem lub przed-sygnalem: – „za pomocą którego informujemy o tym obiekcie (w procesie komunikacji), albo sygnałem, za pomocą którego dowiadujemy się czegoś o tym obiekcie – pełni on funkcję semiotyczną; nie jest jeszcze obiektem sygnałowym, ale już nie jest znakiem. Jest on jedynie przedstawicielem znaku i substytutem obiektu semiotycznego w aktach podmiotowo-komunikacyjnych” [9, 85]. Stąd uważam, że klasyfikacja pojęcia *ptak* w folklorystyczno-werbalnym gatunku wierzeń i powiedzeń przesądnych jako językowo-semiotyczny mechanizm funkcjonowania pojęć w ludzkim doświadczeniu pozwala określić, jeśli tekst z leksykalną realizacją pojęcia *ptak* w komunikacji występuje w postaci znaku, semiotycznego obiektu lub jest tylko sygnałem (innej funkcji semiotycznej).

Słabą stroną badania pojęcia za pomocą leksykalnych realizacji pojęć jest korekta pierwotnych leksemów w słownikach, gdzie poprzez dostosowanie do normy językowej wyrazów pochodzących z czynności mownej osób posługujących się gwarą obserwuje się ujednolicanie, zastępowanie leksemów i pod. Problem porównania kategorii wyrażonych w leksemach z semantyką sądów (zwłaszcza przy użyciu zaimków, przymiotników, które w zależności od kontekstu mogą być informacją kategorialną (hiperonim, hiponim) lub semantyczną (charakterystyka jednego pojęcia).

Na podstawie wspólności przestrzeni kognitywnych w opisanu pojęcia *ptak* na podstawie wstępnej klasyfikacji leksykalnych realizacji tegoż pojęcia wyodrębniono następujące *klasy funkcjonalne i pragmatyczne*: nadklasa PTAKI W WIERZENIACH I POWIEDZENIACH PRZESĄDNYCH – funkcjonalna klasa PTAKI (hiperonim) – funkcjonalna podklasa MAŁE PTAKI (zostały opisane w odrębnym artykule); funkcjonalna klasa PTAKI DRAPIEŻNE – funkcjonalna klasa PTAKI RAJSKIE. Zostały opisane przykłady klas pragmatycznych – *ptaki*: *dzikie, wędrowne, domowe*,

nocne. Różne przestrzenie kognitywne pojęć potoczności utrwaliły się w różnych gatunkach folkloru słownego, na przykład *egzystencja człowieka* tworzy gatunek *przepowiadanie przyszłości*, przestrzeń kognitywna *ziemia i niebo* zapowiada gatunek powieści, takich jak *przewidywanie pogody, wierzenia o pogodzie, mapa ziemi*, z kolei przestrzeń kognitywna *rzeczy stworzone przez człowieka* realizowana za pośrednictwem gatunku *przeznaczenie*; przestrzeń kognitywna *omen i wróżbiarstwo* określa gatunek mowny *tłumaczenie snów, wróżenie*. Dzięki zasadzie antropocentrycznej możemy następnym modelem pojęć, rozpatrywanych w ramach doświadczenia językowego, powiązać z funkcjonalnymi poglądami podmiotu ptasznika i łowca/myśliwego oraz pragmatycznymi poglądami podmiotu rolnika, gospodarza, wróżącego, tworzących podstawę obyczajów. W ramach metadyskursu potocznego wspomniane przestrzenie kognitywne należy rozpatrywać poprzez funkcje świadomości zwyczajowo-mitologicznej, biorąc pod uwagę arefleksyjne relacje wszystkich obiektów w danym typie myślenia ludowego. Wykorzystanie gatunków mownych może służyć instrumentem wpływu władzy na obywatelstwo, ze względu na fakt, że w mowie potocznej przestrzenie kognitywne nie są uświadamiane, ale mogą być uświadamiane dzięki obserwacji podmiotu oraz następnej refleksji.

Prospektywnym zdaje się być możliwość zestawienia leksem, pojęcie *ptak* w tekstach folkloru z materialnym dorobkiem dzieł sztuki ludowej przy stosowaniu metodologii pragmatyzmu funkcjonalnego, skąd powstaje następna problematyka, zasługująca na odrębny artykuł, a to relacje pojęcia i referenta, z uwzględnieniem zagadnienia zbiorów i kolekcji pojęciowych.

BIBLIOGRAFIA

1. Klymenko, D. Próba analizy profili w językowym obrazie ptaków pod kątem zmysłów i emocji, „Школа Відкритого Розуму. У світі емоцій і відчуттів”, Тернопіль, 2018, t.9, s. 182-188.

2. Leszczak, O. *Metodologiczne zasady wartościowania i wartość jako koncept metodologiczny* [w:] Kasperski E., Ulicka D. (red.), Dialog, komparatystyka, literatura.

Profesorowi E. Czaplejewiczowi w czterdziestolecie pracy naukowej i dydaktycznej, Warszawa, 2002, s. 35-65.

3. Leszczak, O. *Lingwosemiotyka kultury. Funkcjonalno-pragmatyczna teoria dyskursu*. Toruń, 2010.

4. Грушко, Е.А., Медведев, Ю.М. *Словарь русских суеверий, заклинаний, примет и поверий*. Нижний Новгород, 1995.

5. Гусев, В.Е. *Эстетика фольклора*. Ленинград, 1967.

6. Клименко, Д. *Парадигматические классы и функционально-семантические категории экономической ценности выбранных птиц в фигуре профиля русской языковой картины птицы*, „Школа Відкритого Розуму. Економічні цінності сучасної людини”, Тернопіль, 2021, т.12, s. 57-72.

7. Кульматов, В.Д., Кульматова, Т.В. *Русские народные приметы и поверья*., Москва, 1999.

8. Лещак, О, Матаховский, А. *Тождество имени собственного и онимическое тождество объекта номинации в лингвокультурологическом и лингвосемиотическом плане*. *Studia rusycystyczne Uniwersytetu Jana Kochanowskiego*, 2020, t. 28, s. 141.

9. Лещак, О. *Основы функционально прагматической теории языкового опыта. Аналитика. Критика. Типология*. Тернополь, 2008.

10. Лещак, О. *Дискурсы реального опыта: homo vitalis – homo economicus – homo politicus*. Тернополь, 2016.

11. Пермяков, Г. Л. *От поговорки до сказки (Заметки по общей теории клише)*, Москва, 1970.

REFERENCES

1. Klymenko, D. 2018. *Próba analizy profili w językowym obrazie ptaków pod kątem zmysłów i emocji*, [An attempt to analyse profiles in the linguistic image of birds in terms of senses and emotions]. In „Shkola Vidkrytogo Rozumu. U sviti emocij i vidchuttiv”, [The School of Open Mind. In the world of emotions and perceptions]. Ternopil, t.9, s. 182-188.

2. Leszczak, O. 2002. *Metodologiczne zasady wartościowania i wartość jako koncept metodologiczny*, [Methodological principles of value and value as a methodological concept]. In Dialog, komparatystyka, literatura. Profesorowi E. Czaplejewiczowi w czterdziestolecie pracy naukowej i dydaktycznej, [Dialogue, comparativism, literature. To Professor E. Czaplejewicz on the 40th anniversary of scientific and didactic work], Kasperski E., Ulicka D. (ed.), Warszawa, s. 35-65.

3. Leszczak, O., 2010. *Lingwosemiotyka kultury. Funkcjonalno-pragmatyczna teoria dyskursu*. [Linguosemiotics of culture. Functional-pragmatic theory of discourse]. Toruń.

4. Grushko, E.A., Medvedev, Yu.M. 1995. *Slovar russkych sueveryj, zaklynanyj, prymet y poveryj*, [Dictionary of Russian superstitions, incantations, omens and beliefs]. Nyzhnyj Novgorod.

5. Gusev, V.E. 1967. *Estetyka folklore*, [Aesthetics of folklore]. Leningrad.

6. Klymenko, D. 2021. *Paradygmatische klasy y funkcyonalno-semanticheskiye kategorii ekonomicheskoy cennosti vybrannyh ptyc v figure profylya russkoj yazykovej kartyny ptycy*, [Paradigmatic classes and functional-semantic categories of economic value of selected birds in the profile figure of the Russian language picture of birds]. In „Shkola Vidkrytogo Rozumu. Ekonomichni cinnosti suchasnoyi lyudyny”, [The School of the Open Mind. Economic Values of the Present Human Being], Ternopil, t.12, s. 57-72.

7. Kulmatov, V.D., Kulmatova, T.V. 1999. *Russkiye narodnye prymety y poverya.*, [Russian folk omens and beliefs]. Moskva.

8. Leshhak, O, Matahovskij, A. 2020. *Tozhdestvo ymeny sobstvennogo y onymycheskoe tozhdestvo objekta nymynacyy v lyngvokulturologycheskom y lyngvosemyotycheskom plane*. [The identity of the proper name and onymic identity of the object of nomination in linguocultural and linguosemiotic perspective]. In Studia rusycystyczne Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, [Rusycystic studies at Jan Kochanowski University], t. 28, s. 141.

9. Leshhak, O. 2008. *Osnovy funkcyonalno pragmatycheskoj teoryy yazykovogo opyta*. Analytyka. Krytyka. Typologyya. [The foundations of a

functionally pragmatic theory of language experience. Analytics. Criticism. Typology]. Ternopol.

10. Leshhak, O. 2016. *Dyskursy realnogo opyta: homo vitalis – homo economicus – homo politicus*. [Discourses of real experience: homo vitalis - homo economicus - homo politicus]. Ternopol.

11. Permyakov, G. L. 1970. *Ot pogovorky do skazky* (Zametky po obshhej teoryi klyshe), [From the proverb to the tale (Notes on the general theory of clichés)]. Moskva.

КУЛЬТУРНИЙ ТРАНСФЕР І АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

Наталія ПОПЛАВСЬКА

*доктор філологічних наук, професор,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка*

Рецензія на монографію Артура Малиновського «Антропология української прози першої половини ХІХ століття. Культурні трансфери» (Київ: Талком, 2022. 560 с.).

Перепрочитання української класики – давно назріла потреба сучасного літературознавства. Підхід до неї з точки зору «критики канону» (Д. Бахманн-Медик) вимагає нової аналітики, неупереджених поглядів, незаангажованих ідеологічних оцінок, залучення широких контекстів, міждисциплінарних дискурсів, які сприяють усебічному аналізу літературних явищ.

Монографія Малиновського Артура Тимофійовича «Антропология української прози першої половини ХІХ століття. Культурні трансфери» виконана саме у такому контексті: демонструє новий підхід до аналізу української прози першої половини ХІХ століття, дослідження складних шляхів її динаміки, вироблення нового канону національного письменства, заґрунтованого на традиціях бурлескно-травестійної поезики і стилістики. Відзначено, що художність української літератури доби становлення стає зрозумілою лише в соціокультурному контексті, в умовах колонізації нації, підімперської України, яка в своїй генетичній пам'яті транслувала потужну традицію, національні культурні універсалії, архетипи. Влучно сформульована колізія «квіти в горщиках чи насіння в новому ґрунті?» (з посиланням на О. Галету) дозволяє дійти висновку про зіткнення в межах одного історико-літературного періоду двох естетичних систем, стилістик, ідеологій. На початку

роботи декларований принцип культурного трансферу, через який розглядається відривання мови від етносу, національної ідеології від території в контексті уявних спільнот, утопічної конструкції, трансляції між поколінного досвіду колективу. Акцентується здатність трансферу поєднувати дискурси, строкати культурні елементи, національні літератури, мовні дискурси.

У монографії обґрунтовується теза французького філолога, основоположника теорії трансферу М. Еспаня про те, що нова методологія передбачає особливий тип зіставлень, міграцій і переміщень образів, мотивів, персонажних структур. «В історії культури теорія культурного трансферу є методологічним уточненням до компаративізму» (с. 6). Зумовлені цим підходом порівняльно-типологічні та діяхронічні екскурси зосереджені передусім на маргінесах художніх цілостей, перехрещеннях мотивів і методів «віддаленого прочитання» авторських стилістик, жанрів, технік письма. Можна стверджувати, що трансфер безпосередньо пов'язаний з культурною компаративістикою, її здатністю до трансгресії і міжмистецького синтезу. Варто зауважити, що теорія та історія культурної компаративістики, обґрунтування доцільності її застосування в дослідженні української прози першої половини ХІХ століття містяться в спеціальному підрозділі монографії.

Автор пропонує власну теоретичну концепцію конкретного періоду розвитку національної прози. Вона узгоджується з поглядом на культурну компаративістику як царину міждискурсивних та інтеркультурних взаємодій, можливість створювати альтернативні історії літератури, зокрема емоційну, психоісторичну, антропологічну, просторову тощо. Можливості культурної компаративістики проілюстровано використанням суміжних наукових методів: крос-культурного аналізу, синергетичної інтерпретації, тезаурусного підходу. Це зумовлює всебічне дослідження культурних та етноментальних погранич, фронтирів у межах української прози першої половини ХІХ століття. Висунуті завдання цілком відповідають меті роботи, а її наукова новизна доводить сучасний рівень дослідження, можливість інтерпретації літератури означеної

добри поза межами її власної стилістики, виробленого нею поетологічного інструментарію.

Перший розділ «Українська проза першої половини XIX століття на маргінесах канону: теоретичні підвалини» засвідчує придатність найсучасніших наукових методик до аналізу відтвореної в літературі традиційної культури українців, обрядово-ритуального комплексу, народної сміхової культури і загалом усього етнографічного різнобарв'я першої половини XIX століття. Проза розглядається крізь призму символізації, текстуалізації, репрезентації, узагальнення емпіричного матеріалу і розгляду його у «великому часі», в контексті впливу на культуру і літературу пізніших епох. Крім того, інтерпретуються явища маргінальності, трансгресії, складної діалогічної взаємодії з іншим. Підкреслюється важливість вивчення ритуалів у літературі як фундаменту пізнання іншого в площині етнокультурної категорії, екзотизації, національних відмінностей та ін. У цьому зв'язку наголошено про неможливість досліджувати літературний канон ізольовано, лише орієнтуючись на виписані фольклористами і етнографами каталоги. Автором послідовно впроваджується думка Г. Блума про принципову відкритість канону, побудованого на методі включення, а не виключення, синтезі, противенствах, діалозі з іншими традиціями. Акцентована різниця між таким підходом і науковими описами етнографії І. Срезневського, М. Сумцова, О. Потебні, М. Возняка, Ф. Колесси, В. Гнатюка, В. Перетца.

Артур Малиновський пропонує теоретичну концепцію, в межах якої можливою є альтернативна (емоційна) історія української літератури. Міждисциплінарні екскурси в історію емоцій, їхнє національне забарвлення, зв'язок почуттів з ритуалами (власне ритуалізація емоцій) сприяють синтезу антропології, естетики сентименталізму, романтизму та національної ментальності. Виокремлюються такі складники емоцій, як ландшафт, територія, культурна географія. Аналізуються праці українських та зарубіжних дослідників у галузі емоціології.

Інтеркультурність, суміщення різних дискурсів усередині художнього тексту є предметом розгляду у підрозділі про культурну компаративістику. Слід зауважити, що автор органічно поєднує різні теоретичні ракурси і створює поле для всебічного розгляду творів Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки, Т. Шевченка, П. Куліша в різних «зонах порівнюваності». Чітко відмежовуючись від традиційної компаративістики, автор віддає перевагу циркуляціям, так званим імбрікаціям, міжнаціональній інтертекстуальності і підпорядковує їм впливи, генетичні контакти, біографічні чинники. Такий підхід дозволяє показати літературу як рухливу систему, взаємодію її елементів. На підґрунті культурної компаративістики зручніше відчитувати постколоніальні акценти літератури підімперської України. Вдало використовуючи концепцію М. Шкандрія, автор пропонує власне бачення націєрозповідності української класики.

Другий розділ «Антропологія простору: обряди переходу, культурний обмін / торг в українській прозі першої половини XIX століття» містить аналіз літератури з точки зору топологічного повороту. Увага дослідника зосереджена на соковитих образах української кулінарії, її густативах, церемоніалах, різноманітних формах дозвілля, типах комунікації. Усе це розглядається в антропологічній перспективі, під кутом зору людського досвіду як своєрідної внутрішньої форми узагальнення вражень і відчуттів від зовнішнього світу. З оперттям на теоретичні праці з культурної антропології, філософії тілесності, етнології автор вибудовує власну концепцію літературної антропології першої половини XIX століття. Простежено відмінності між різними схемами універсального обрядового комплексу гостинності, встановлено зв'язок із сферою соціальності, ройовим та рольовим типом комунікації, цікаво описано античні матриці ритуалу та їх утілення в наративах Г. Квітки-Основ'яненка і М. Гоголя. Цікавими є спостереження над самою поетикою ритуалу, який уподібнюється до конструкції літературного твору, як, наприклад, в поетиці скасованої гостинності і анекдотичного пуанту, новелістичної несподіванки, порушення подієвої консеквентності. Увагу зосереджено як на текстах добре

відомих, так і тих, які традиційно кваліфікувалися як естетично меншовартісні, вторинні, проте не позбавлені культурно-історичного значення. Доведено, що саме такі тексти наочно демонструють емблематику епохи, колізії, художньо-естетичні цінності.

Третій розділ «*Homosentiens* в українській прозі. Архітектоніка чутливості у світлі теорії культурного трансферу» зорієнтований на дослідження творів різної художньої вартості та естетичної приналежності. Усі підрозділи так чи інакше доповнюють, увиразнюють, унаочнюють притаманний українській характерології і відтворений у літературі тип чутливої людини. Тут обґрунтовано необхідність уведення терміну *homosentiens* в літературознавчий обіг, його типологізації, дослідження варіативності поряд із суміжними культурно-історичними поняттями *homolegens* (людина читаюча), *homoludens* (людина, що грає) та ін. Прикметно, що саме поняття емоції, почуття розглядається комплексно, у зв'язку з перебігом історичних подій, художнім часопростором, концептами національної культури. Акцентується на трансферній ролі емоцій, які сприяють функціонуванню історико-літературного явища, персонажного типу, сповідуваного ним світовідчуження в довгих хвилях культури, в історичній перспективі. Емоції – це сліди, вкраплення, які сприяють консервуванню національної минувшини у спогадах, лементациях, філософських рефлексіях – в усьому тому, що М. Фуко назвав «археологією знання». Автор співвідносить відтворені у літературній нарації емоції з транстекстуальними практиками, письменницькими симпатіями і пріоритетами, залюбленістю в жанрову архаїку, античну давнину та ін. Крім емоцій, у розділі досліджуються фізичні відчуття, тактильний досвід, філософія тілесності як прояви антропологічного досвіду. Комплексний аналіз текстів Є. Гребінки з точки зору синтезу художнього простору, емоцій, тілесного досвіду із жанровою формою подорожі якраз постає зразком аналітичної антропології тексту.

Четвертий розділ «Поетика рамочних конструкцій / крос-текстові одиниці / емерджентність прози: синергетичні проєкції класичної прози» ілюструє можливості крос-культурного аналізу української прози. Досліджуються цикли

126 *Studia methodologica*, ISSN 2304-1222, No. 54. 2022

як наджанрові утворення, універсальні текстові форми, моделі узагальнення людського досвіду. Цикли М. Гоголя – типове втілення міжнаціонального трансферу і трансферу різних дискурсів, стилів, типів творчості, як, наприклад, архітектури і художнього слова, фольклору і романтичної літератури.

Узагальнюючими моделями, крос-текстовими одиницями постають міські тексти, семіотичні утворення, що потребують комплексного висвітлення. Прикметно, що конкретні впізнавані сюжети і мотиви подаються в історіософській площині, в контексті державотворчих ідей. У цьому сенсі приваблює аналіз «Татарських набігів», знакового тексту для дослідження фронтірної психології, етнонаціональних стереотипів, культурного пограниччя, дискурсу номадизму. З посиланням на концепцію І. Лисяка-Рудницького конфлікт потрактовано як одвічне протиборство меча і плуга, органічне для української культури.

Проаналізовано петербурзькі тексти з точки зору віддзеркалення етнонаціональної психології, провінційного кута зору, відображення загальників, класифікаторів опису літературної урбаністики. Підхід до цієї теми неоднозначний, обумовлений особистісними чинниками, біографічними перипетіями. Скажімо, Шевченків Петербург амбівалентний, розколотий навпіл, крізь естетизацію, мистецьке споглядання проглядають антиколоніальні інтенції, антиімперський пафос. Акцентовано на актуальності дослідження теми в аспекті гальмівних, репресивних тенденцій, які перетворювали тодішню українську літературу на культурно колонізовану і підпорядковану імперським приписам. Інтерпретуючи ідеї Т. Возняка, Ю. Барабаша, С. Павличко, В.Топорова, В. Фоменко, автор у всьому масиві петербурзьких текстів зумів виокремити внутрішню опозиційність, маркери ворожого для патріархальної свідомості чужинецького простору. Крос-культурний аналіз міських текстів увиразнює трансферний характер класичної прози, унаочнює образні моделі метрополії, імперського простору в межах національного літературного дискурсу. Продемонстровано синергію подібних зіставлень у площині культурної компаративістики.

У п'ятому розділі «Трансляційні практики націєрозповідності. Мовлення, ідеологія, тропологічна поетика, національна історія» досліджуються техніки і прийоми письменницьких риторик, мовленнєвої поведінки персонажів. Аналізуються праці Б. Андерсона, Б. Ашкрофта, Г. Бгабга, Г. Гріффітса, А. Мукгерджі, П. Родака, Е. Саїда, Г. Співак, Г. Тіффін та ін. Автор розглядає новочасну вітчизняну прозу крізь призму прихованої комунікації, притлумленого у різних проявах мовної мімікрії голосу спротиву. Крім теоретичних концепцій західних учених, у центрі уваги опиняються ідеї діаспорних літературознавців Ю. Луцького, П. Савчака, М. Шкандрія. Приваблює ідея міноритарного використання мови колонізатора, «нації як розповідності» Г. Бгабги, мови як маркеру політизації літератури, двоїстості, амбівалентності українських письменників так званої старшої генерації.

У монографії обґрунтовано компаративну складову постколоніальної методології, побудованої на зіставленнях, порівняннях, аналогіях, прихованих сенсах у текстах як дискурсивних утвореннях, прагматичних висловлюваннях. Колоніальна поведінка, антиколоніальний спротив і сполучення цих двох складових в постколоніальному дискурсі є предметом інтерпретації в останньому розділі монографії Малиновського А. Т. Зосереджено увагу на жанрових патернах колоніального дискурсу, амбівалентній природі націєрозповідності.

Монографія Малиновського А. Т. – це комплексне дослідження, в якому запропоновано принципово новий погляд на, здавалося б, канонізований літературознавцями історико-літературний період, у якому художнє слово постає в контексті націєрозповідності, ідеологічних нашарувань, національної історії. Окремі положення монографії можуть слугувати підґрунтям для створення альтернативної історії національної літератури.

STUDIA
METHODOLOGICA
№ 54

Підписано до друку 20.12.2022 р.
Папір офсетний. 12,7 ум. др. ар.
Папір офсетний. Тираж 300.

Науково-редакційний відділ Тернопільського національного
педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
46027, Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2

Редакція наукового альманаху *Studia methodologica*
Web: <http://studiamethodologica.com>.